

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KURDI IMRE versei 1105
SOLYMOSI BÁLINT: Jelena és Jerken (*Fáklyatörténet*) 1107
SZIJJ FERENC verse 1115
KUKORELLY ENDRE versei 1117
KŐRÖSI ZOLTÁN: Nagybudapesti Szerelmes Regény (*részlet*)
1119
VÖRÖS ISTVÁN verse 1128
TÉREY JÁNOS verse 1130
GARACZI LÁSZLÓ: Csömör és csúfolás 1132
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: Caius Licinius Calvus költeményeiből
1138

*

- FRANKL ALIONA-ZEKE GYULA: A másik város (*Egy nő – Két
hölgy*) 1146
ITALO CALVINO: Tűzvész a borzalmas házban 1150
PAUL BRAFFORT: Rend a bűnben (*Kibernetikai tapasztalatszerzés
Italo Calvinóval*) 1158
BALOG JÓZSEF verse 1167
PODMANICZKY SZILÁRD: Párducbögetés, alapfokon 1168
SZKÁROSI ENDRE versei 1171

*

- JÓNÁS CSABA: Cetlik 1174
PAPP ANDRÁS: Kimondott pillanatok 1181
ROLAND BARTHES: Írni, tárgyatlan ige? 1187
BOROS JÁNOS: A filozófiai „igazság” új nevei: metafora,
rekontextualizálás és újraleírás 1194
LOSONCZ ALPÁR-LACZKÓ SÁNDOR: E-mail interjú a filozófia
természetéről, státuszáról és jelenéről 1210
ANTHONY KENNY: A szkepticizmusról és a bizonyosságról 1220
DARVASI LÁSZLÓ: Az építkezés 1230

1998

NOVEMBER

A Pompeji szerzőinek betűrendes névsora 1990–1998 1232

KÉPEK

PODMANICZKY SZILÁRD rajzsorozata a Pompeji ötödik
évfordulójára (1995) 1106, 1131, 1145, 1157, 1166, 1170, 1173,
1186, 1209, 1229

*A Jelenkor a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

JELENKOR

120,- Ft

9 770447 642002

JELENKOR

XLI. ÉVFOLYAM

11. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, NAGY BOGLÁRKA

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

E számunkat vendégszerkesztőként
LACZKÓ SÁNDOR és SZILASI LÁSZLÓ állította össze.

A szerkesztőség munkatársai

BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ, PARTI NAGY LAJOS,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673.
Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),
a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros Alapítvány,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 720,- Ft, a II. félévre 600,- Ft,
egy évre belsőre: 1320,- Ft, külföldre: 2200,- Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Az Olvasóhoz

Mivel a *Jelenkor* nagyvonalú ajánlata lehetővé tette, hogy búcsúzóul (szerkesztőként, egyszersemind vendégszerkesztőként) egyszerre két (egybevágó) lapszámon dolgozhassunk, végül is a novemberi *Jelenkor* lett az utolsó *Pompeji*-szám.

Nos, ha létezik olyasmi, hogy egy történet véget ér, akkor most talán valami afféle történik, és ez lenne itt az utóhangja.

A *Pompeji* című negyedévente Szegeden megjelenő irodalmi, művészeti, bölcséleti lap első, 1990/1-es számának hátoldalán a következő szöveg áll:

„Szegedi írók és tanárok 1989 nyarán Pompeji címmel folyóiratot alapítottak a tudás és szépség jegyében. Tiszta és pontos beszédmód a Pompeji alapítóinak célja és eszménye. Régi és új kultúra dialógusa az anarchikus disputák után: a klasszikus korok befogadható és befejezhető, töredékes tökéletességét jelzi a Pompeji neve.”

Részben így lett, részben nem. A befejezésnek azonban semmiképpen sem oka, hogy apránként nagyon is eltávolodtunk e beköszöntő csöndes, ám annál forradalmibbnak gondolt pátoszától.

A Takáts József ötletéből alapított *Pompeji* című negyedévente Szegeden megjelenő irodalmi, művészeti, bölcséleti lap 1998 őszén azért fejezi be működését, mert egy évtized nagy idő, és a ritka megjelenésű, nagy terjedelmű, antológia-szerű, profi intézmény és management nélküli periodikák ideje lejárt. Mert a szerkesztők szép lassan elfogytak, mert a munka törekeny belső arányai megbillentek, a nehezülő pénzszerzés miatt a tulajdonképpeni szerkesztést immár állandóan veszélyeztető mértékben módosultak, majd végképp felborultak. Mert helyesnek gondoljuk ha nem is a csúcson, legalább nem a lejtőn abba hagyni. Mert véges az energia és véges az idő, és amit jobban csinálni már nem tudunk, azt nem érdemes.

A *Jelenkor* formája által lehetővé tett megszokott szerkezettel és legkedvesebb szerzőinkkel kívántuk zárni a *Pompeji* történetét. Sem tematikus, sem műfaji, sem terjedelmi megkötéssel nem éltünk, bezedesebbnek reméltük a szövegek spontán szerveződését.

Minden szerző, szerkesztőbizottsági tag, szerkesztő és olvasó munkáját őszintén köszönjük.

Organikus kis történet ez.

Nincs vele semmi baj.

Laczkó Sándor
Szilasi László

KURDI IMRE

Paradisumot házoá

*Alkalmasint futná elégiára,
maradjunk mégis inkább józanok.
Csak játszadoztunk, és mi lett az ára...
(Tudjuk, mi végre, és mi volt az ok.)*

*Itt hever, íme, minden lelkes állat,
lábunkhoz dörgöl farkot és sörényt:
Ha értenénk is, bármink égnek állhat...
De az sem ad, csak poshadt szürke fényt.*

*Ki jő ott máris roppant nagy haraggal?
Kabátzsebében lopva mit keres?
Ékes ruhája mért vet rút redőt?*

*Ez lett a vége, így kell látni őt...
Most meglengeti phallosát* az angyal:
Küüzetésünk immár végleges.*

* Nyilvánvaló elírás. Helyesen: pallosát.

Csak ennyi volt: elnyílt kissé a szája,

*metszőfogára gyűlt az esti fény.
Beszél. Talán nem is figyelt magára,
én meg úgy tettem, mintha érteném.*

*Pedig dehogy. Csak néztem azt az ajkat,
ahogy nyelvéről rácsordult a nyál.
És azt reméltem, el még úgyse hallgat,
amíg hibátlan végszót nem talál.*

*De megtalálta, sajnos, túl hamar,
és megkérdezte, igaza van-e.
Én bámultam az asztallapra, le,*

*és vontatottan, mint ki nem akar,
csak annyit mondtam: „Jó nekem, hogy élsz.
Szeretlek nézni, amikor beszélsz.”*

Meglepem az asszonyt egy ajtóval.

Jelena és Jerken

Fáklyatörténet

1

Mikor a megbeszélthelyen találkoztunk, s az alkonyat rézszerű fénye éles és hosszú árnyékokat rajzolt elibénk, én magam elsőként egy követ vettem észre, metszően fehéret; ott volt egy kő a tengerpart előtti mellvéd lapján, szárazon és mintegy illetlen, azonban jelenléte mégsem volt fölháborító. Miért emelte oda fel valaki, s honnét, nem tudni. Mi a nehézség? Az imént még, írom, száraz volt, de kisvártatva eleredt az eső, s rideg fehérséggel fénylett a kő, s az egész város; nyirkos, fullasztó tavaszi este volt. Kezet fogtunk Jerken Iszabekovval; Készen áll...?, kérdezett, majd válaszra semmi időt nem hagyva hátat fordított.

Elindultunk.

Az emberek különös, sosem volt emlékekké váltak egy szempillantásnyi idő alatt, mintha mindig is csak mögöttünk lettek volna, érezhetően azon fáradozva, hogy a feledésbe pusztítsák az előttük lévőket; ők már emléketlen járkáltak, mentek tétován vagy indulatosan valahova és vissza, szinte azon nyomban, gyűlésre vagy televíziót nézni...; egyszerre csak az ötlött fel, hogy így megyek én is, Jerken Iszabekovval, csak az ő iszonytató tempóját igyekezvén tartani, mintha a világ ellen rontanánk. Botommal vadul ütöttem az út kövezetét, és ha váratlan megálltunk, nagy megelepedettséggel támaszkodtam rá –, ma éjjel kifut a nyílt tengerre hajónk!

2

A vodka fogyott, és az idő engedelmeskedni látszott nagyra törő akaratunknak s embertelen türelmetlenségünknek. Végre elmaradtak Arhangelszk papírgyárai és lakótelepei, igen, hajónk a víz fölé emelkedett, s ahogy siklani kezdett, a Dvina partjait is hamarosan elhagyta.

A Jerken Iszabekovnál időről időre szokásosan megjelenő kedélyfásultság legcsekélyebb árnyalata is most arcáról tovatűnni látszott. Ivott, s itallal kínálta Jelenát, ki űzött tekintettel állt a hajó tatján, a tengeri széláramlatoknak adva át egész testét. Jerken magához intett s kért, hogy én magam is dúdolgathatnék, füttyörészhetnék. Aztán mindketten igen roppant akkurátussal dudolászni és füttyörészni kezdtünk, madártrillákkal cifrázva a ritka vidám orosz népdalokat, avval a meggyőződéssel, hogy Jelena Kaidulaiden kellemetes meglepetésére, gyönyörűségére. Később Jerken mélázva nézte a fénypázmák játékos hullámzását a hajó fedélzetén, néhányat maga is szinte táncolva lépett a korlát előtt, hogy azután még füstölgő szivarját a vízbe dobja, és baljával Jelena vállát érintse. Abba kellett hagyjam a dudolászást.

Egyszerre mintha belenyilallott volna valami nehéz fájás ott a tudómbé; szaggatni, tépni kezdte azokat a húrokat, melyek még az imént oly becsülettel zengtek vissza a fiatal életnek kéjes, gyönyörtelt megnyilatkozását...; de most megmagyarázhatatlan levertség lett rajtam úrrá, szinte megfojtással fenyegetett, mint mikor mély álom közben lidércnyomás súlya fekszi meg vergődő testünket, lelkünket. Szűnjék meg minden!, gondoltam túlzó óhajjal, és fölnevettem. *A balvégzet napjai következnek!*

3

Ámulattal nézem magát. Olyan, mint egy természeti csoda!, szólt Jerken Iszabekov Jelena Kaidulaidenhez.

Ámulata nem több idegfeszítő kísértetiességnél, válaszolta a csodálatos nő fehér csipkekesztyűjét igazgatva. Ez az ámulat nemsokára ernyedtség lesz, amelyben nyugtalansága fáradtsággal párosul és a tehetetlenségérzet eluralg magán, majd önnönmaga tételezésében végképp kimerül, akár az elme, mely a lélek és a test nyomorultságát követve a rendet, a szabályozottságot felejtí. Akár fölemelkedik, akár lealacsonyodik, ez is, az is, mélypont az én szememben. Ennek az utazásnak a végén, s legvégül, magával mintha találkoztam is volna meg nem is találkoztam volna. Mondta Jelena, miközben átölelte Jerken derekát s a mellére hajtotta fejét.

4

Elmúlt az a tizenkilenc óra, amikor úgy sodródtunk Dolgaja Guba felé, hogy valamicskét is aludtunk volna, s hogy aggódtunk vagy lelkiismeretfurdalást éreztünk volna bármi miatt is. De nem volt ez ugyanakkor a nemtörődömségnek vagy a hősködésnek ideje; rendkívül egykedvűek voltunk és büszkék, általában véve. Még messze, messze elöl a ködös derengésben a Novaja Zemlja körvonalai rajzolódtak ki homályosan, még a fele utat sem tettük meg tehát, mikor már érezni lehetett az urali ember neurologikus komolyságát, a komizságát és humorát, a tiszteletet. A rozsmár, a rozsomák, a nagy lilik és a sarki róka, a magcsákó, a fekete áfonya s a rénszarvaszuzmó és a rénszarvas földjén minden ember ebben az ünnepélyes pillanatban él –, kifeszülve szeretet és kín között. Távol a célunktól ezen merengtem, mikor Jelena Kaidulaiden sóhajtását hallottam meg. *Hatanga!* Mi a nehézség?!

5

Megtettünk több mint kétezer kilométert, Dicksonnál kötöttünk ki hajónkkal. Aznap reggel friss tejet és illatos mézet hozott egy fiatal nyenyec leány főnről a hegyekből. Szépsége ahhoz a vizek fölé nyúló ciprushoz volt hasonlatos, mely Isten kertjében talán fel sem lelhető. Azt gondolja most, szólt kérdőn Jerken Iszabekov Jelena Kaidulaidenhez, hogy mi már sohasem érünk föl a Rutoranplatóra...? Jelenára, semmi enyhület, bíborfény vetült, s orcáján a rémület ráncocskáiban könnycseppek peregtek szerte. Azért ne bánkódjék. Ott leszünk. Mondta valamivel később Jerken, majd fogta a rövid és nagyon éles gyalogsági

ásót meg a vászonzsákat, s ahogy ő maga fogalmazott –, Elindulok gentiángyö-keret keresni ezzel a nyenyec lánnyal föl a hegyekbe. Alkonyatkor ért vissza, eléggé kimerült állapotban volt; fénylő naplemente, vérző természet, mormolta maga elé, a növényi lét jelei a testen, folytatta, jár, ami jár. Ezeket írtam föl. Majd elment a matrózokkal kártyázni a kikötői kocsmába. Elkísértem. Magára hagytuk Jelena Kaidulaident. *Siralomblatt. Siralomslukk.*

6

Most, vénségemre szerettem meg a hideget, az északi fagy öröklését, ítéletét; a fehér választása ez, a fehér joga, hogy ilyen legyen minden. Istentelen. Gondoltam. Azóta az enyémnek érzek itt mindent. Különösen a tavaszt. A lehető legkíméletlenebb és mégis engedékennyé lehet. Ilyen szerettem volna mindig lenni. Mint a sarki tavasz. Csak hallgatni és derülni. Hallgatni vízizenéjét, könnyű mámorát a hallucinációs stációban. Nyugodtan. A nyugalom a gyönyört önmagában hordja. Mondta egyszer Jerken Iszabekov. Már pirkadt, az ivó előtt vártam őt egy korlátnak támaszkodva, jegyzetelgetve. Mi lesz majd Jelena Kaidulaidennel?

A sértett becsvágy helyén Jelenában eluralg a bűnbánat, mindegyre fölzaklatódik és fölháborodik, eksztatikus köröket ír le itt a városban, vagy kint a tundrán, fönn a hegyekben...; ahogy talán éppen ezt teszi, önmagát feledve kilép a zöldbe, mely még sárga meg vörös, fehér meg rozsdabarna, mögötte fölsejlik hajónk, és magát sajnálni kezdi, napernyőt nyit, ásít, ajkait nyalja nyelvével dögletesen –, de hát kit sajnálok én voltaképp?, kérdezem, leheli maga elé, a skorpiót, az oroszlánt...? A rénszarvas bikát?

Míntha a párájától különvált volna a tavaszi levegő, színes, réteges fényhatásúak voltak a felhők, ahogy a hegyekre borultak.

Mi a nehézség?

7

A tavasznak illata? Egy női testnek negatív fehéré, mikor a szokatlanul erős napsütésben kinyitjuk szemünk résznyire, és egy pillanatra mintha a szél fölfedné hollétét? Valahogy így találtunk rá Jerken Iszabekovval Jelena Kaidulaidenre. Már elmúlt dél is.

Mi ez a végeérhetetlennek tűnő tévelygés?, szól Jerkennek Jelena, miközben balját félénken a férfi felé nyújtotta. És majd ahogy jobbában egy pillanatra megállította napernyőjét, gúnyolódó játékosággal folytatta. Semmi sem lehetetlen, mondta, még átképezhetné magát darusnak, targoncásnak vagy hegesztőnek, ilyesfélére gondolok, és akkor megszerezhetné azt a biztonságérzetet, hogy szükségem van magára...! Döbbenet...! *Csillapíthatatlan némaság.*

8

Míg hajónk éjjel ki nem futott Dicksonból, a grafit színű ég ablakait nézte Jerken Iszabekov, mintha valami jelre várna, vagy pontosabban valami tiltás jelére, hogy mit ne tegyen meg, hogy azután mégiscsak megtegye. (Minden látszólagos könnyűsége ellenére nehezen épül fel a bűn. Írom.) Megdöbbszent volt Jerken, azon

túl, hogy már csak részegsége figyelt, vigyázott és imádkozott helyette, mint leghűségesebb társa, hogy aludva ne találtassék, ha eljő az ő ideje. Jerken Iszabekov néha legyintett, nincs veszve semmi, mi is volna veszve? Mit is írtam? Jerken Iszabekovot nem annyira a letargiára való hajlandóság jellemezte, hanem inkább az, hogy a lelkében időről időre összegyűlő gyöngédséget, szelídséget, melegséget, ezeknek dagályát kiheverje; azonban ez erejét meghaladó feladatnak bizonyult, hiszen a szív magát addigra a megveszekedettségig kitombolta. Megdőbbenve nézett tehát. A víz, a köd, a szálló madár folyamatos térérzékelésre készítette már gyermekkor óta Jerken Iszabekovot. Amikor először meglátta a tengert. Ő maga a *folyamatos térérzékelést* tartja saját történetének. Nincs más.

9

Folytattuk hát utunk, hogy a Bolsevik-, az Októberi Forradalom- s a Komszomoleczigeteket, melyek teljesen lakatlanok, magunk mögött hagyva végre majd a Hantanga folyó torkolatvidékére érjünk. Teljes fényében világított a Hold, és Jelena is, Jerken is önkívületi állapotba került, ahogy mondani szokás, a megfordíthatatlan változás szufficiens átélésére. Miért? Kérdeztem mindig, amikor csak találkoztam a természettel, ahogy mondják. Mondta nekem Jelena Kaidulaiden a gépház előtt, kedves helyén, egy összecukható széken üldögélve. Miért? S most, hogy a természettel tettelegességgig fajultak dolgaim, most is csak azt tudom kérdezni –, miért, miért kell ez nekem? Mondta. Azt hiszem, nem kell. Egyáltalán nem kell. Semmi szükségem erre. Az úgynevezett természetre. Máris elegendem van!

Nem válaszoltam, én őt nem vigasztalhattam meg. Viszont arra gondoltam, hogy itt kell hagyjuk Jelenát. Itt hagyjuk fönn a hajónkon, és indulhat vissza vele Arhangelszkbe! Hadd bolyongjon csak kedvére, kedvetlenül, eltelve a csodák nélküli, végítéletserű természetellenességtől. Mert ő nem tud és nem akar felejteni; minduntalan az emlékezetébe idéződik az út, amin a Halott bányászok elnevezésű szórakozóhelyre járt be estéről estére énekelni. (Egyébként itt volt az első flipper Arhangelszkben; a cirill betűs fölirattal s az angol fordítással, hogy dead pitman's!) Jelena Kaidulaidennek emlékezetébe idéződnék egyre s másra a papírgyárak, a lakótelepek, a teátrum, a vodka, a városalapító, más és más édességfélék, a szakszervezeti titkár, a város másodosztályú futballcsapata, a kikötőbeliek, a parfümök, a semmibe bámuló szemek..., ahogy az ő szemei is, most, hogy mindezt fölleveníti. Mindaz az eszébe jut, hogy nem és nem tudja megszokni a talajt lába, a kő az kő az kő, rakosgatja egymás elé lábait; hiányzik Jelenának a media, a media tárgyilagossága, hiányoznak a filmszavak, a barátok... !

Itt kell, hogy hagyjuk!

10

Akkor eszelős ordítást hallhattunk Jerken Iszabekov kabinja felől. Jelena Kaidulaiden nem mozdult, föl se rezdült. Egyedül rohantam le, már amennyire én rohanni tudok. Egy Junoszty 4028 márkájú tévé előtt ült, halálra vált arccal. Nem működött a televízió. Jerken alig hallhatóan beszélt. Egyszerre csak *jött az abroncs*. Már az adás ideje alatt éreztem, sőt már az elejétől fogva, hogy az agykéregem egy aranyabronccsal van helyettesítve. Utána *jött az égetés*. Mondta. Vilá-

gossá lett számomra, hogy szenvedélyes szerelmével magához láncol a Fehér Varjúlány, így nevezték el a jukagirek, őt, kit a televízióban mindközönségesen Marilyn Monroe-ként emlegettek. De én nem bántam már akkor semmit. Nemi kapcsolat állott fenn közöttünk televízión keresztül. Volt, hogy én bújtam a nőbe, és volt, hogy fordítva, mígnem az adás végén váratlan magára maradt a Fehér Varjúlány vagy Marilyn Monroe; vagy esetleg Jelena Kaidulaiden lett volna az...? Nem? Akkor megjelent két bennszülött, ajnok lehettek, ott a képernyőn két busman férfi, s azt mondta az egyik a Fehér Varjúlánynak, hogy *Fuszi oki*. Mit jelent az, Fuszi oki? Kérdezte a másik férfit a nő. *Csinálni halott*. Válaszolta az. Majd elsötétült, örökre, a kép. Vége.

11

Mit is mondhattam volna?

Álltam ott előtte, mintha modellt állnék, a botomra támaszkodva, mintha ebben a modellben egyszerre fedezhetné fel a kényszerítőt és a kényszerítettet, alárendeltségre, engedelmisségre, szorgalmas tanulásra és gyakorlatozásra, a feladatok és minden fegyelmi előírás pontos teljesítésére, és így tovább. Éreztem, hogy menekvést csak valami fizikai cselekvésben találok. Erőt vettem magamon, és botommal elkezdtem magunk körül ütni meg vágni, mindent porrá zúzni lehetőleg...; tiszta munka volt, bár a végén elfáradtam. Nem szólalt meg még így sem Jerken Iszabekov.

Majd egy leány, szólaltam meg én végül, majd egy nyenyec, ajno vagy jukagir leány, gondoljuk álszenten mindegyre, mindig a méltányos módszer helyett, a kínosan tiszta módszer helyett, hogy azt ne mondjuk, a tisztesség helyett, hogy tervünket ellehetetlenítse vagy akár meg is akadályozza... ! Csak hogy a végsőkig el legyünk csigázva, a porig legyünk sújtva és így tovább. Ez a *porig-sújtottság* pedig az írástudók gonoszsága és képmutatása miatt van! Mondtam. Soha nem szenvedélyeink, vagy szenvedélyeink anyagai, melyek agyonütnék bennünket. Az embert *tér* és *idő* üti agyon. (Hegel) Mondtam Jerken Iszabekovnak. Mi a nehézség?

Majd, mivel válasz nélkül hagyott, elindultam föl, a hajó fedélzetére, hogy megkeressem Jelena Kaidulaident. Ott ült szokott helyén. Sírt, halkan sírt. (*Szeretettanulmány*. Írtam jegyzetfüzetembe.) Éjjel volt még, de már látni lehetett a Hatanga folyó elképesztően sivár, meredek partjait, és azokon túl, még így tavaszidőben is, a legvadabb és legkietlenebb tájat; szívet tépő és határtalanul szomorú látványt nyújtott, kétségtelen.

12

Elgyötörtnek és kifejezetten mocskosnak éreztük magunkat, mikor hajónk befutott Hatanga kikötőjébe. A zsákokat a hátunkra vettük Jerken Iszabekovval, s hordárt kerítettünk Jelena Kaidulaiden koffereinek. Egy rozszant, füstös faházikóban várt ránk két jukagir férfi; segítőtárs és vezető, hogy följussunk előbb az ő falujukba, majd onnan tovább, föl a Rutoran-platóra... ! Van ott egy szirt, ahol minden tavasszal megjelenik egy fehér rénszarvas bika; még egyetlen vadásznak sem sikerült elejtenie. Azért kísértem el Jerken Iszabekovot, hogy láthassam

amint ezt a fehér rénszarvas bikát csapdába ejti, befogja, és majd Jelena Kaidulaiden elé vezet. Ez volt a terv... !

13

Sem óvó, sem fenyítő szavunk nem használt, Jelena Kaidulaiden nem maradt a hajón, nem indult azzal vissza Arhangelszkbe, hanem velünk jött, föl a faluba. Egy egészében elfogadható, mi több, ezen a környéken úgymond franciás ízléssel berendezett, ácsolt házat kaptunk, az erre tévedő előljárók és kutatómérnökök kedvére, kényelmére tartják fenn. A küszöbét még nem léphettük át, mikor a szürke és gyér erdő árnyékából egy fiatal ajno lány és egy kisgyermek lépett elő, majd azon nyomban vissza. Jerken Iszabekov megdöbbenően állt, azután csendben kinyitotta az ajtót és úgy hagyta; a fűtött szobába eszelős lármával tört utánunk a hideg szél. Egy széket kerestem és leültem, botomat a térdemre fektettem, megforgattam, szemeimet lehunytam.

14

Jól van. Mondta Jelena Kaidulaiden a férfinak alig érthetőn, szinte teljesen elment a hangja, vagy a bánattól, vagy a nyers kétségbeeséstől.

Nincs az a félelem, amit ki lehetne hagyni. Szólt vissza Jerken udvariatlan sötétséggel. Csak attól félek, hogy majd nem lesz félnivalóm, ha elmész. Mert elmész. Nem? Elmész, itt hagysz, mert zsigeri utálatot érzel szerelmünk iránt, mely most már azonos ezzel a járhatatlan és kiismerhetetlen vidékkel lelkedben.

A szőke nőkben van egyfajta erős, tiszta fény, ami áthatja szerelmeik titkos tájait; titokzatos, északias fény, mint ez, így Jerken Iszabekov, sziszegve, suttogva. És ha megszűnt, ennek a fénynek a helyein aztán mintha folyton szivárogná a vér, a veszteség fölmérhetetlennek látszik, katasztrofális...! A szőke nők szerelmeinek telhetetlensége és kishitűsége, azt kell mondjam, mondta Jerken Iszabekov, már az első találkozás után leküzdhetetlennek bizonyul.

Mi a nehézség?

Mígnem a szőke nő, folytatta Jerken, azt mondja egy vidám kedd este a szerelmének, amit te is mondtál, Jelena, első szerelmednek, Aljosának, így hívták, Aljosa, te már semmi fantáziát nem látsz bennem, igaz?! Igaz. Mondta ebben az esetben Aljosa, és hosszan belecsókolt a nyakadba, hogy nyakad illata legalább megmaradjon neki örökre. *Aljosa, a paranoiás.* Mondtad aztán nekem. Így Jelena Kaidulaidennek Jerken Iszabekov.

A nő, ahogy volt, kirohant.

15

Csak akkor vettem észre, mikor már a petróleumlámpa fényében aranylós zsinórokat kezdte kibogozni rajta, hogy a falnak támasztva, tintakék csomagolópapírban valami ember nagyságú, vékony tárgy állt, egy tükör volt az. Megfogta Jerken, és Jelena után eredt, és nyomában én, egy keskeny, az erdőbe vezető ösvényen haladtunk.

Már hajnalodott. Mint valami ördögi tárgyazat, a nehézszagú boróka ligete-

sében hol szárnyat öltött a nő s szegény páráként tűnt tova, hol meg szolid melankóliával kezdte a vonzás törvényének alárendelni magát, hogy közvetlen közletről aztán örömteljes lármaként hangozzék a férfinak –, *Hát itt vagy...?* Nem értette sehogyan sem a dolgot Jerken, de a forma kedvéért időről időre felnevetett. Irigyelni kezdett minden úgynevezett nemes lelket, engem is ideértve, miközben ő vadállatként készült megrohanni prédáját egy bizánci metszésű tükörrel keze ügyében; oldalpillantásokat vetett, halkán lépdelt, lélegzetét visszatartotta. Egyszerre csak a feje fölött megjelent Jelenának a napernyője, pördült egyet, majd megjelent maga a nő is teljes testi valójában. Elhúlt egy kissé a férfi.

Most mi van? Nézzem duzzadt szemhéjam, elmázolt szemfestékem a maga tükrében? Igazítsam meg a frizurámat? Kérdezett észveszejtő kacajjal a nő. Mégis, mire gondol? Így a férfi. Arra, hogy nem fogok itt szégyenszemre, becsületlenül elpusztulni. Válaszolta Jelena Kaidulaiden. És lángnyelvként mutatkoztak a felhők a tükörben. Mondtam, hogy várjon meg lent Hatangában, vagy forduljon vissza Arhangelszkbe a hajóval.

Csodálom magát...! Kiáltott fel végül Jerken Iszabekov.

Akár egy rossz gyümölcs, szeretek leesni, elzuhanni. Mondta a nő, majd átölelte a férfi derekát és a mellére hajtotta a fejét. Elájult.

16

Szinte izzott, lidércesen fénylett a tükör a kezeim között. Mi a nehézség? Jelena Kaidulaident Jerken Iszabekov a két jukagirrel halasztást nem tűrően, azonnal levitette Hatangába A férfi elképzelése, és az elképzelés inherenciája –, a nő a függönybe csimpaszkodva zokog, könnyezve pislog, majd a függönnyt letépvé önmagát üldözi reggelig a kalyiba falépcsein, a lugasok alatt, a sötét kis erdei ösvényeken..., hát ezt nem akarta, még csak elképzelni sem, Jerken Iszabekov. Írtam föl füzetembe.

A helybéliek, az urali emberek nem tudtak volna megegyezni felőle; ugyan miféle lét az övé?, kérdezték volna, *igaz vagy hamis lét?* Mondta nekem Jerken Iszabekov. És egyik sem és másik sem. Mert nem találhatják meg ránk s külön rá a nyelv megfelelő formáit, és mi és külön ő hiába próbálkoznánk valamely érdemlegeset mondani, hallatni magunkról, vagy a számunkra magától érthető ismereteket adni át, teljességgel hiábavaló volna, így Jerken Iszabekov. Nem hangolódttak volna rá és külön ránk, egyetlen pillanatra sem tudtak ez idáig, nem is tudnak majd valószínűleg most sem, nem értik, egyszerűen nem is érthették volna, mit mondunk mi és hogy mit mond külön ő... Válaszuk nem volt és nem is lett volna több némi izgatottságnál vagy kényelmes fejbólogatásnál, arra, hogy miért és honnan jöttünk, miért és honnan kerültünk elő... Mondta Jerken Iszabekov, miközben fölszedett a földről egy platinaszőke hajszálat, s ábrándosan játszani kezdett vele.

Csak ne sajnálkozzon, nagyon kérem, ne sajnálkozzon...!

17

Ingatagnak nevezhető törekvés a csöndre. Gondolta Jerken Iszabekov.

Nincs szükségem senkire és semmire, nincs szükségem semmiféle okra vagy okozatra ahhoz, hogy csöndben maradjak. Akár végleg. Minden és mindenki

elégséges ok és okozat –, a letargia módfelett elviselhetetlen érzése elhatalmasodik lelkemben, amit annak lehetne nevezni, lélek. De hát mi az? Valami riadt kérdés. Az? Valami riadt kérdés volt a lélek. Így ő. Mi a nehézség? Ilyesmi. Egy szakadt, kóborló része, pontja a káosznak. Mondta nekem fennhangon. És a szűnhetetlen vágy... !

18

A reflexben megvillant akkor az ajno leány sötét tekintete. Az ajtóban állt az a vérbő, mégis palafényű test, egy igazi női test, ebben az átkozott, mélységesen semleges környezetben, gondoltam, ám ez nem volt igaz. Jerken Iszabekov elnyújtózott a kereveten, s nyugodt eleganciával várta, hogy az ajno leány tejjel kínálja, mézzel; ivott egy korty tejet, evett egy kanálka mézet, s a legnagyobb közönnyel néha a lányra nézett, ha látta egyáltalában a lányt.

Az maga volt a meztelen magány.

19

A tények, úgymond, önmagukért beszéltek. Egyfelől önmagukat állító tényeknek mutatkoztak, fogalmaktól hozzáférhetetlen, és reflexiótlan, másfelől azonban mintha mégis helyzetelemző s azonosító tényeknek is látszottak volna. Jerken Iszabekovnak, így tetszett, a legnagyobb gyönyörűségére. Tény, például, hogy a férfi minden egyes mozdulatát leste a lány, olyas együttérzéssel, szolidaritással és dögunalommal s valamiféle toleranciával a tekintetében, amit ez idáig nem lehetett tapasztalni számomra. Ezek együttállása a világ dolgainak a csöndjét hozta, a zajtalan reményt. Minden dolgok áradásának megfékezését. A férfi már semmi másra nem tudott gondolni. Írtam jegyzeteimbe már a másik szobában, ahová aludni tértem. Zavartalan aludtam.

20

Azt álmodtam, hogy Hatangából Arhangelszk felé tartunk hajónkkal, és fedélzetén ott sétál, táncol és bőg a fehér rénszarvas bika. Mellettem Jerken Iszabekov, aki alázatosan mosolygott egész utunkon, és most szerfölött jótékonyan hat kitörő nevetése –, *Megérkeztünk!* Látjuk, amint a tömeg ijedt és örült tombolásba kezd, ahogy a fehér rénszarvas bika szabadon leugrik a hajóhídról, és azután nyugodtan lépdel a part élénkzöld fővenyén a riadtan szétugráló város-lakók között. És látjuk Jelena Kaidulaident, félszeg mosolyát, amint az egy pillanatra kimerevedik márványos világosságú arcbőréen, azt, amint napernyője megáll jobbában és a másik kezével Jerken Iszabekov felé int.

21

Reggel Jerken Iszabekovot a szobájában halva találtam. Istenem, mennyire mozdulatlan! Mondtam. Eltemetését, és annak előtte balzsamozását a két jukagirre bízta. Egyedül vágtam neki az útnak, föl a hegyre. Akkorra már én, ahogy ő is, nemhogy a visszatérés, de a visszatalálás lehetőségét is elvettem.

V[-ödik rétegszöveg]

*A bátyámnak sokáig az volt
a nagy mutatóványa, hogy leült
a földre és felállt nyújtott lábbal
s közben a kezével sem támaszkodott –
csak előredőlt, és már talpon is volt.*

*Mentiünk az állomásra, és kérték
a vasutasok, hogy mutassa meg,
és akkor ő leült, és megcsinálta.
Én ott álltam mellette, de velem
nem törődtek. Irigykedtem is rá.*

*Később már, ha akarta volna,
akkor sem tudta volna megcsinálni.
Elnehezedett, nagy lett a hasa,
ivott. Törpe volt, rövid volt
a keze, lába, más volt az arca.*

*Kimentünk az állomásra apánk elé,
mert hozott egy vonatot vagy jött meg
a hegyről. Álldogáltunk a peronon,
nézegettünk. Nem szóltunk egymáshoz,
nem történt semmi különös.*

*Szállingóztak az utasok egy sokára
induló vonathoz. A hátsó vágányok egyikén
átment lassan egy tehervonat. Egy irodából
kijött egy vasutas, és találkozott egy másik
vasutassal. Betoltak egy szerelvényt.*

*Üres targonca indult valahová,
át a vágányokon. Jött vissza később
üresen vagy néhány akkuval. Hátul
begurult valahonnan egy magányos
teherkocsi, koccant, megállt.*

*Elhúzott előttünk egy tolatómozdony.
Jött két kocsivizsgáló, lóbálták a kalapácsot*

*és számokban beszélgettek. Bementek
a kocsivizsgáló irodába. Egy forgalmista
egy darab papírt vitt valahová.*

*Néha szinte csend lett, nem is mozdult
semmi. Akkor az állomás előtti téren
éppen kanyarodott a villamos.
A galambok arra a pillanatra a peron
sárga kövére szálltak. Kattant az óra.*

*Mozdony közeledett óvatosan,
egy kocsi kíséző zászlójelére.
Rájárt az indulásra váró szerelvényre,
megzörrent, megrebbent együtt az egész.
Szelep szisszent a kerekek közül.*

*Egy másik vonat végében
ácsorogni kezdett egy kalauz.
Ha utas jött arra, szomorú volt,
ha vasutas, akkor vidám.
A targonca most zsákokat vitt.*

*A rendező felől hadart valamit
a megafon, nem lehetett érteni,
de ameddig ellátunk, nem okozott
lényegi változást. Észrevétlenül
megszaporodtak a várakozók.*

*Ez maradt neki. Megöregedni gyorsan
annyira, akkor ez a kérdés és középpont
nélküli működés, de mégis a férfiak
világa, hivatal, raktári cikkszámok,
ivás, mesterségesen fokozott várakozás.*

*Vagy nem maradt semmi. Én is hiába
álltam ott, soha nem képzeltem el erősen,
milyen az, ráhagyatkoztam arra,
ami közös volt régről, valahogy elviselhető.
Többet tudott nálam, irigyelhetem.*

Egy átlátszó megoldás

M-nek

*Amit befejezel,
az úgyse hagy békén,
vagy hogy is. Nem hagy el.
Nincs vége a végén.*

*Elkezdeni noha
az meg (épp a) nincsen.
Sötét előszoba,
matatsz a kilincsen.*

*Van kis felesleges
időd még, azt hiszem,
három- vagy négyszeres.
Vacakoljál velem.*

(1998. május 19.)

Lélek

*Ha áthallatszott, ahogy
kiabálnak, akkor
kimentem a konyhába,
vagy a másik
szobába át. Rossz volt
hallgatni, nem is a
szavakat, inkább
a hangjukat. A grizes-
tésztát megpróbáltam
mustárral, úgy nagyon
szörnyű. Nem kibírhatóbb
sehogyse. Igen és igen.
Turkálók a tányérban,
azt nem szeretik,*

néha mégis elnézték
nekem, szerintük se
lehetett ez jó így, vagy
miért. Ugyanaz
az emelet. Ugyanaz a
város, házfalak,
ugyanazon a nyelven
folyik, egyféle
zamatos, megszáradt
tészta. A folyosó
kövezete kifelé lejt,
ha elindultam
a lépcsőház felé,
ezt mindig ki kellett
egyensúlyozni. A tők-
főzelékhez egyszer
hagymát ettem,
csodálatosan rossz volt.
Nem sokat csodálkoztam egyébként,
az még valahogy
hátra volt. Egy csomó
minden még hátra van
biztos, és ezek úgy
szakadnak ki, egy helyről,
és ugyanazon a helyen
maradnak. Ha
szép rendesen
vissza tudnék emlékezni,
legalább arra, hogy
miket mesélek el.

Nagybudapesti Szerelmes Regény

(részlet)

Minek az olyasmiben hinni, ami mindenütt ott van.

Az ezerkilencszázkilencvenhetes esztendő októberében, nevezetesen október végén, egy hétfői napon, késő délután egy szürkére mázolt, ponyvával fedett karakterű IFA teherautó száguldott nagy sebességgel a budapesti Andrassy úton az Oktogon felől a Hősök tere irányába.

(Andrassy út: Kőműves utca, Maurer Gasse, Ellenbogen Strasse, Könyök utca, Sugárút, Radial Strasse, Andrassy út, Sztálin út, Magyar Ifjúság útja, Magyar Népköztársaság útja, Andrassy út.)

Három férfi ült a vezetőfülkében. Az egyikük a kormánykereket markolta, nagydarab, kövér ember, igazi behemót. Középuött a második, vékony csontú, keskeny vállú férfi, mintha valami olaj vagy zsír fényesítené a haját, vállain fehér pöttyökkel a hulldogáló korpa. A harmadik az ablaknál ült, tömzsi, bajuszos, fekete ember, a haja, mint a drót, az a fajta, aki soha nem tud úgy borotválkozni, hogy máris ne sötétlene borosta az álla körül.

Kora reggel, szinte még hajnalban, amikor a negyvenhetes villamossal zötykölődtek ki a Körtérről végig a Fehérvári úton, akkor csupán ketten voltak: a vékony csontú, keskeny vállú és a bajuszos. Rázkódott a villamos, zörögtek a maszatos, foltos üvegek, lengedeztek a megfeketedett bőrfogantyúk.

Rázkódott a két férfi is, bámulták az út menti szürke szalagházakat.

Micsoda reggel!

Feljött már a nap, és az éppen ébredező városban tárva-nyitva álltak az ablakok, hiszen annak ellenére, hogy október végét jelezte a naptár, igazán nem őszt mutatott az idő. A fák is, alig-alig hullt le még levél. Olyan langyos volt a levegő, akár egy nyári nap kezdetén, valószínűtlenül kéken ragyogott az ég, s ha messzebb feltűnt néha egy-egy felhőfodor, azonnal tovasodródott, vagy egyszerűen feloszlott, eltűnt, mintha odafent egy másik szél fújta volna, pontosabban ott fent fújta volna a szél egyáltalán, mert a házak között állt a levegő, a Fehérvári út macskakövein is éppen csak az elrobogó villamos kavarta föl egy pillanatra a sínekhez, a járdaszigetekhez ülededett szemetet, de a kelenföldi parkok fáin már moccsatlanok maradtak a kókadt, poros lombok, meg se rezdültek a megtépzott bokrok, elhalt közöttük a zakatolás.

Egyforma a reggel és a hajnal.

Fél órája, amikor a férfiak a villamos megállójában találkoztak, még ilyen volt a Körtér is: a függönyök és a redőnyök mögött talán ébredtek a környékeliek, az

utcán viszont alig-alig tűnt fel valaki, a hetes busz üresen zörgött el, mint ahogy a már nyitva tartó lámpafényes boltok pultjainál is csupán az ásítózó alkalmazottak ácsorogtak. Kutyasétáltatók, a napfelkeltét nehezen kivárázó magányos öregek, korai bevásárlók, késői hazatérők. Ilyenkor még könnyű átvágni a téren, forgalom sincs, csak mintha messzebbre húzódnának a házak, talán a csend teszi, tágasabb a tér, vagy csupán a napsütés, igazán, mintha a nyár tért volna vissza.

Állt az a tömzsi, dróthajú ember a villamosmegállóban és várakozott. A Takácsot várta, a Takács Jóskát, akivel még a Szerszámgépipari Művektől ismerték egymást, ha nem is együtt, de ugyanabban a műszakban sok-sok éven át, s akivel tegnap délután akadt össze a Városligetben. Ők éppen jöttek ki az Állatkertből, a Takács meg ott állt a mindenféle gyerekjátékokat és kazettákat árusító bódék előtt, mintha csak rájuk várt volna.

Azt, hogy az Állatkertbe mennek, tulajdonképpen nem is ők találták ki.

Szombaton a tömzsi ember a Nyugati pályaudvar aluljárójában találkozott egy asszonnal, aki valamikor a szerszámgépiparinál a bérszámfejtésen dolgozott, s aki aztán, mint elmondta, a nyugdíj után az állatkerti pénztárnál lett részmunkaidős. Csak a télig, de az is valami. És hozzátette, mindjárt ott, az aluljáróban, hogy jöjjenek csak ki bátran mind a hárman vasárnap délután, majd ő beengedi őket, tudja, hogy egyáltalán nem mindegy az az ezer forint, merthogy legalább annyi a belépő egy családnak, persze nekik erre ne legyen gondjuk, ott ül, na nem a főbejáratnál, kanyarodjanak hátrébb, a vízilovak felé, nem lehet eltéveszteni.

Jöjjenek csak, Laci, jöjjenek nyugodtan!, mosolygott, s mellé legyintett is egyet, mutatva, ebből aztán nem lehet probléma, és az ember legalább ennyivel segítse a régi munkatársait.

Laci már az ajtóban találta a feleségét.

Felmegyek a Toldiékhöz, mondta az asszony, éppen jó, hogy jöttél, meg akarom nézni a sorozatban a Bessenyeit.

Úgy csinálsz, mintha nem láttad volna még, morogta Laci.

Most hal meg, magyarázta az asszony.

Jó, bólintott Laci, nekem aztán mindegy. Holnap pedig elmegyünk az Állatkertbe.

De az asszony arra már nem is figyelt, szaladt föl a negyedikre.

Vasárnap reggel viszont ő volt, aki előhozta a kirándulást. Hogy tudja-e a Laci, mennyibe kerül három belépőjegy az Állatkertbe, és miből gondolja azt, hogy nekik éppen erre volna pénzük, vagyis ha másra sincsen, miért éppen most lenne, különben is, a gyerek még túl kicsi ahhoz, hogy elcsodálkozzon az állatokon, neki pedig akad jobb dolga is.

Dolgod?, kérdezte értetlenül Laci.

Hát van az is, ha kell, rántotta meg a vállát.

Amikor pedig a Laci elmesélte, mit ígért a pénztárosnő, akit még a gépgyárból ismert, a felesége nevetni kezdett, és valami olyasmit mondott, hogy kár, hogy az ígéretekkel nem lehet bevásárolni a boltban, ő például szívesen átmenne ide a Kaiser áruházba, és ígéretekre kipakolná az egészet, legyen elég annyi, nagyon jól tudná, mit kezdjen vele.

Igy történt aztán, hogy jócskán elmúlt már dél is, mire az Állatkerthez értek. A négyes busszal utaztak: Lacin kihajtott gallérú fehér ing, sötétkék nadrág, a

feleségén lépésbetétes harisnyanadrág, fehér szandál, fehér retikül, műanyagból készült borostyán nyaklánc. A gyereken az a kötött kezeslábas, amit a földszinten lakó tanáréktól kaptak ajándékba.

Sütött a nap, a bejárattal szemközt léggömböket árult egy férfi, ütött-kopott gázpalack mellett ácsorogott, és néha felemelte a karját, a csokorba fogott lufikat, mintha már nem is tudná tartani őket, annyira akarnának felrepülni.

Jó napot, Laci, mosolygott ki a kisablakon a régi gépgyáras asszony. Látom, látom, csak eljöttek.

És integetett a kezével, hogy ne álljanak meg, minden rendben van, menjenek tovább. Jobbra kanyarodtak először, a vízilovak, zsiráfok, antilopok felé, megnézték a tevéket, s aztán sétáltak lassan visszafelé a majmokhoz, jegesmedvékhez, fókákhoz. A tó partjánál Laci peracet vett a gyerekeknek, nevettek, hogy a fogatlan szájacskájával úgy szopogatja azt a sós rudat, mintha cumi volna. Azon is nevettek, hogy a sziklák itt nem is kövekből vannak, hanem betonból, vagy ki tudja, valami műanyagból.

Amikor már visszafelé ballagtak, elmentek a tigrisek, a medvék előtt, Laci megállt a kenguruk kifutójánál. Lerakta a nyakából a gyereket. Elolvasta a feliratot: szürke óriáskenguru.

Hogy milyen furcsa, hiszen az a kenguru nem is óriás egyáltalán.

Álltak az aszfalton, a hátuk mögött elzörgött a pónilovas fogat. Gyerekek ültek a kocsin, szorosan összezsúfolódva, a póni nyakán rojtos, színes fonatos bőrvöv, csengő csilingelt, pedig az a lovacska egyáltalán nem látszott vidámnak.

Laciék benéztek a dróthálón túlra, a fonnyadt bokrok meg a nyírfák alá, hogy hol lehet, mit csinál most az a szürke óriáskenguru. Aztán meglátták hátul, egészen a falnál, csupán a mancsa meg a pofája, a nedves orra látszott ki a gödörből, amit a homokba kapart. A nagy barna szeme éppen olyan volt, akárha egy gyerek bámulna ki onnan. A mancsa meg mint egy kicsi kéz. Miközben nem volt talán tíz méterre sem, ott csattogtak egyre-másra a Nyugati pályaudvarra a vonatok, és a másik oldalon, hátuk mögött a Városliget, autók és árusok, sétálgató emberek, hangszórókból a zene.

Az a kenguru pedig, Ausztráliából, csak feküdt a beültetett nyírfák alatt.

Álltak ott hárman, középen a gyerek, fogták a kicsi ujjait, a puha tenyerét.

Akkor történt, hogy a Laci rugdosni kezdte a dróthálót.

Nem mondott semmit, hogy mit gondol, vagy hogy akar-e valamit egyáltalán, előbb csak nekidőlt a kerítésnek, mint aki elfáradt, aztán így, előre-görnyedve, a cipője orrával szaggatta a drótot a vasoszlop mellett, rugdosott. Mint aki nem is tudja egészen, hogy mit tesz.

A felesége meg rángatta, éppen az hiányzik, hogy jöjjenek az örök, miért nem lehet úgy viselkedni, mint a normális embereknek. Nézze meg a széttépett drótszálakat.

És a kettejük között állt a gyerek. Hiába volt a kiabálás, a rugdosás meg a rángatás, egyáltalán nem sírt, bámult az apjára nagy barna szemekkel.

Így aztán nem is a vízilovas kapunál mentek ki, és a hajdani szerszámgépiparis nőtől el sem búcsúztak. Viszont alighogy kiszaladtak a főbejáratnál és átsiettek az úton, ott állt az egyik bódé pultjára támaszkodva a Takács. Sőt, ő már nyilván előbb is észre vette Laciékat, mert integetett nekik, jöjjenek közelebb, mondani akarna va-

lamit. Akkor mesélte el, hogy micsoda szerencse, hogy éppen így, ilyen véletlenül összeakadtak, mert holnap reggel volna egy alkalmi munka, nem sok, persze, és talán nem könnyű, ezt nem állíthatja, de az árát jól megfizetik, beleértve a felejtést is, ha érte Laci, miről beszél. Hogy egészen kint, Albertirsa felé van egy telephely, valami műanyag fröccsöntő üzem, oda kellene elmenni, felpakolni és elszállítani a szemetet. Gyors és tiszta az ügy. Emlékszik ő Lacira, azért is örül, hogy összehozta őket a véletlen. Nyilván nem lenne rossz egy kis pénz, és szerinte Laci, ha arról van szó, hallgatni is tud. Ha van kedve, most mondja meg, aztán találkozhatnak másnap kora reggel a Körtéren a negyvenhetes megállójánál.

Így történt, hogy ezen a reggelen aztán zakatolt a villamos, zötyögött rajta Laci és Takács, megmaradt a tenyerük nyoma az ablaküvegen. Nézték a házakat, aztán már csak kerteket, a nagyra nőtt, virágos fákat, üres telkeket, rozsdás tartályokat, a bezárt gyártelepeket.

Jó munka lesz, mondta Takács. És a pénz miatt se aggódj. Ezeknek a fröccsöntőknek annyi a pénze, mint a szar, nem is tudják, mit kezdjenek vele. A vásárosoknak is, meg a butikokba szállítják az áruikat. Innen a telepről kell elhozni a hulladékos hordókat, délutánra már elfeledheted az egészet.

Hullámpala volt a telep kerítése, azon belül rudakra acélhuzalt feszítettek ki, láncsal ráfűzve két farkaskutya. Összecsattantak a vaskarikák, ahogy az állatok az udvart elválasztó dróthálónak ugrottak.

A műhelyben először leültették őket.

Várni kell, azt mondták. Korán jöttek, még csak most indult be a munka, majd ha megtelik az összes hordó, akkor lehet pakolni. Vagyis hogy van itt más, szóltak mindjárt rájuk, ha már itt üldögélnek, kapkodják le inkább szépen a teherautó platójáról azokat a dobozokat, vigyék be, úgyis ott kell etetni a gépet.

Ponyvás IFA állt a műhelykapu előtt, az udvaron, arról kellett leszedni a dobozokat. Barna, széles ragasztószalagokkal becsíkozott nagy kartonok voltak, aztán mégis olyan könnyen megemelték, mintha üresek lettek volna, egykettőre átrakták a gépekhez az összeset. A ragasztócsíkok viszont olyan erősen fogták, hogy késsel kellett egyenként felvagdოსni őket.

Kicsi fehér szobrok, minden dobozban összerakva szépen, műanyag szoborcskák, de nem az egész alak, mindössze valami talapzat, és rajta a mell, a váll, a nyak és a fej.

Ez a Lenin, mondta Takács.

Mert az volt tényleg, a Lenin. A kopasz feje, a bajusza és a szakálla, és lejjebb valami nyakkendő, ing és zakó, persze az egész elvágva a mellénél, onnan meg, mintha egy fehér téglával volna, négyzetesen végződött. Fehér, könnyű műanyagból, viszont még a pöttyök is a nyakkendőn, a bajusz szőrszájai, a szempillák. És a téglán alján egy felirat: V. I. Lenin, talán hogy az is megismerje, aki nem látta volna még ezt a kecskeszakállat, a magasra nőtt homlokát.

Akkor jött hozzájuk a műhely túlsó falától, a gépsor végétől egy piros-kék kezelőasztalra bújó munkás. Az orra is piros volt, a szeme pedig kék.

Készen vannak a beállítások, mutatott a gépre egy kulccsal. Bekapcsolom, aztán kezdhettek.

Mit kezdhetünk?

A munkát. Az egyikőtök kiszedi az anyagot a dobozokból, berakja itt a gép-

sor elején ebbe az etetőbe. A másik ember meg oda, a végére áll, és ott szedegeti el a kész darabokat. Világos?

Ha mondja, akkor világos.

Zúgott a gép, visított, néha még recsegett is, mintha rögtön szét akarna esni. Felvágni a dobozokat, berakni a Lenineket az alumínium vályúba. Röpködtek a fehér forgácsok, szállt a por, kiszáradt a száj, a haj kifakult.

Viszont a Leninek, azok nem akartak kifogyni a dobozokból.

És a gépsor másik végén, ahová a Takács állt, hirtelen valami figurácskák bukkantak elő. Egy koppanás, aztán leszánkáztak a bádoglemezen a görgőkhöz, ott kellett a Takácsnak bedobozolni őket. Egy sor figura, egy réteg selyempapír, tíz darab egy sorba, tíz sor jut minden dobozra.

Szúrta az izzadság az orr tövében, de viszkedett még a nadrág alatt is, az ing gallérja pedig úgy megkeményedett, mintha gipsz fogná körbe a nyakat. Akkor már olyan volt az egész műhely, mintha hó hullott volna keresztül a hullámpalán, apró és szúrós, recsegő hópelyhek, egyre több és egyre több, befolytak a cipőbe, de talán még a bőr alá is.

Te, hát ennek meg még lova is van!, röhögött fel Takács, ahogy az ő oldalán az első szobrocskák kipotyogtak.

Odaállította a gép szélére. Úgy zötykölődött, mintha a fehér műanyag lova rugkapálna alatta, még a betűket is nehéz volt összeolvasni a kicsi talapzaton.

A honfoglaló, mondta Takács, a kezét a szobor alá tartva, hogy oda zuhanjon, ha már le akar pottyanni.

Mert hát ő volt, tényleg, az Árpád fejedelem. Lovon ült, a fején tollas páncél-sisak, egyik keze a kantáron, a másikban egy buzogány, könnyedén a nyereghez támasztva, hószín fehér műanyagból, frissen, csak úgy ragyogott. A ló patáinál lépcsők is, az alsó fokon pedig a felirat.

Nézték, a gép ütemére miként rázza a buzogányát, aztán hogyan dől Árpád fejedelem lovastól, sisakostól az eléje tartott tenyérbe.

Csaknem dél volt már, amikor újra jött a piros-kék munkaruhás ember.

Gyertek, intett. Ihattok, meg van itt valami ennivaló is.

Az udvaron ültek le, az IFA mellett. Sütött rájuk a nap, sárgán folyt le a fény a fehér hajukon.

Távolabb, biztosan egy kéményből, nagy, szürke bodros füst szállt fel az égre. Felemelkedett, aztán nem mozdult. Ott lebegett, meg se moccant, még az alakja sem változott.

Vizet ittak, műanyag palackból. Átsütött rajta a nap, apró szemcsék csillantak meg benne, mintha műanyag darabkák szállnának, le és föl, le és föl, szakadatlan.

A két farkaskutya a napon feküdt. Mozdulatlanok voltak, mintha még a horpaszuk se moccant volna egyáltalán. De a szemük nyitva, bámultak mereven előre.

Délután ürült ki az utolsó Lenines doboz. Az új kartonok pedig olyan magasan álltak, a bejárat mellett elborították a teljes falat, fehér dobozok, egytől-egyig széles, barna ragasztószalagokkal átfogva szépen, akárha keresztel volna megjelölve mindegyik.

A Takács nekitámaszkodott a gépnek, az meg csak sivított, zörgött egyre, rázta a vállát.

Jött a munkás, leállította a motort.

Na, akkor most már összegyűjthetitek a hulladékot. Az IFA mellett vannak a hordók, itt a két lapát, és rakhatjátok.

Hasas, szürke műanyag hordók voltak, olyan fajta, aminek csatos fémpánt szorítja le a fedelét, hogy légmentesen zárjon. Lapátolták a sok fehér forgácsot, mintha bokáig a hóban állnának.

Közben megjött az IFA sofőre is, Lajos, így mondta, így hívják. És hogy színiültig töltsék azokat a hordókat, de még tapossák is meg, és csak azután pattint-sák rá a fedelet. Mert hiába ássa el az ember az ilyen műanyag hordót, felúszik a föld felszínére, mintha nem is kövek és göröngyök volnának körülötte. Néha a föld is csak olyan, mintha vízből lenne, vagy folyékony sárból, ledobsz a mélyére valamit, aztán mire újra arra jársz, láthatod, ott úszik a bokrok között.

Leszíjzták a ponyvát, aztán előre ültek a Lajos mellé a fülkébe.

Söpörjétek le magatokat, mielőtt beszálltok, nézett végig rajtuk. Úgy néztek ki, mint akikre ráfagyott a meszelés.

Kikanyarodtak az útra. A két farkaskutya hörögve ugatott utánuk, össze-össze csattantak a láncokat tartó vaskarikák.

Laci ült az ablaknál, a halántéka oda-odaért a langyos üveghez.

Hová megyünk?, kérdezte Takács.

Nem kell mindent tudni, bámult kifelé Lajos. Megyünk ki a zöldbe. Mogyoród mellé. Jó helyre.

S közben bent jártak akkor már a városban, a legnagyobb forgalomban, dőcögött az IFA végig a Körúton.

Mogyoródnál van a Forma egyes versenypálya, mondta Takács. Tudjátok, az autós versenyek. Azt mesélik, hogy az a brazil világbajnok, az Ayrton Senna a versenyek előtt ki szokott menni a faluba, hogy a kocsmában igyon egy sört. Minden egyes verseny előtt. Merthogy úgy brazil az, ahogyan én vagyok. És igazából a nagyapját Széna Antalnak hívták, és néhány szót még ő is tud magyarul.

Az Ayrton Senna már nem is él. Meghalt egy balesetben, szólt közbe Laci.

Lehet, rántotta meg a vállát Takács. Én csak azt mondtam, amiket mesélnek. Mert talán nem is halt meg igazából, csak elege lett az autóversenyzésből. Az is lehet, nem igaz? Szerintem egyszer úgyis mindenkinek elege lesz.

Hirtelen szinte egészen besötétedett, úgy elborult az ég. Füstös, gomolygó pára nyomult a házak közé. Budáról, a hegyek felől kéesszürke, puffadt felhők ereszkedtek alá, s előbb csak szemerkélni kezdett az eső, apró cseppekben, de olyan sűrűn, mintha nem is eső, inkább valami permet volna, ami behatol a kabátgallérok alá, átszivárog az ajtók és az ablakok eresztékein, nyirkos hidegséggel szívódik a ruhákba, a falakba, a papírlapokba, aztán már zuhogott is, nagy, keményen toccsanó cseppekkel, zuhogott csak, esett az eső.

Ez a legrosszabb, bökött állával az út felé Lajos. Amikor esni kezd. Olyan ez a sár, a felázott por és mocsok, mintha nyálkás lenne az út. Csúszik, mint az istennyila.

Az Andrassy út végénél jártak, csaknem a Hősök terénél, a lámpánál, amikor észrevették, hogy a múzeum sarkánál tányérsapkás figurák mozgolódnak.

Már csak az hiányozna, hogy megállítsanak, szitkozódott Lajos.

A gázra lépett, hogy átcsúszhassanak a pirosra váltás előtt, és jobbra rántotta a kormányt is, hogy így kerülhessék meg a teret. Talán az ócska gumik vagy a

túlzott sebesség miatt, ahogy olyan hirtelen taposott a pedálra, mindenestre az IFA egyszerre kipördült, és ők ponyvástól, hordóstól máris a rácsos mintájú téren siklottak tovább. Forgott velük a teherautó az esőtől csillogó márványon, miközben persze hiába kapaszkodtak a fülkében mindenbe, ami a kezük ügyébe került, mert egyre csak egymásnak ütődtek, hogy aztán egy éles csattanással hirtelen megálljon az egész, az IFA is és körben az összefolyó oszlopok és fények és esőcseppek, és a nagy csikorgás és kiabálás után csend legyen.

Olyan csend, mint amikor megroppan valami, mondjuk egy roskatag fal maradványa dől le néhány utcával odébb, vagy egy korhadt törzsű fa fordul ki a földből, hogy minden feltűnés nélkül a sárba feküdjön, még az ágai sem törnek szanaszét, nincs is más, csupán ez a roppanás, s nem hallatszik se a motorok zúgása, se szirénavijjogás, nem kopognak lépések és nem kiált fel senki, és aki szólna is, inkább visszatartja még a lélegzetét, mozdulatlan marad, ameddig csak lehet.

És ahogy Laciék felnéztek, hát láthatták, hogy a teherautójuk egy kőnek, egy lépcsős talapzatnak ütközött.

A talapzatról egy lovas vitéz szigorú tekintete nézett le rájuk, egy páncélsisakos lovag, akinek a kezében egyszer csak megmozdult a vezéri buzogány, és a sisakos vitéz tekintete most már nem csupán szigorú volt, de haragos is, egyre haragosabb, ahogy összevonta a szemöldökét, és a száját is összeszorította, mint aki éppen kiáltani készül.

És láthatták, hogy ez ugyanaz az Árpád vezér, mint aki százszor és ezerszer is kipotyogott a gép száján, hogy a Takács selyempapírok közé illesztve bedobozolhassa, bizony, ugyanaz az Árpád fejedelem, a haragos tekintetű honfoglaló, csak hogy most már nem volt ám egyedül, mögötte ott sorakozott a serege is, zászlós, kardos lovas vitézek, akik csupán a jelle vártak, hogy a betolakodó teherautóra ronthassanak, miközben a fejük fölé magasodó hatalmas kőoszlopról gyanúsán billegve nézett alá egy kitárt szárnyú, harcias angyal, maga Gábriel, a győzedelmes, a kezében aranyszínnel világító, kettős keresztel, hol előre hajolt, hol hátrabilentette magát, talán hogy biztassa és védelmezze őket a csatában, vagy harcra készen várakozva, figyelmesen, hogy odafentről ő is lássa majd a hadba hívó jelet.

Mire vársz, tűnjünk el, amíg lehet!, üvöltött fel akkor Takács, és a Lajos, mint aki erre ébred, hirtelen ocsúdott fel, indított azonnal, szinte kitépte a sebességváltó kart, recsegték a fogaskerekek.

A vezérek talapzata mögül két díszegyenruhás őr bukkant elő, sápadtan bámulták az IFA orrát és a márványlapot. A földön pedig két fatusás puska hevert.

Gyerünk!, ordította Takács.

Tolattak, és aztán indulás, már száguldottak is ki a térről.

Bőgött a motor, és talán eloldódhatott, mert a hátuk mögött egyre csak csatogott a ponyva, és a hordók, mint valami mély hangú dobok, egymásnak ütődve pufogtak a rázkódástól. Recsegett és zakatolt körülöttük minden, de ők csupán ültek mozdulatlanul, mert moccanni sem tudtak, és szólni sem, át a városleti tó fölött, a hídon, száguldottak egyre gyorsabban, ahogyan az IFA bírta.

Jönnek?, nyögte ki végül Takács, de a tekintetét nem is emelte fel.

Kik?

Hát a rendőrök. Akik ott álltak.

Nem látom őket. Nem is voltak ott rendőrök sehol.

Az a baj, hogy én sem látok semmit, csak ezt a rohadt esőt, nézett a visszapillantó tükörbe Lajos.

És akkor, ki tudja honnan, egy alak ugrott eléjük. Éppen az IFA elé.

Zuhogott az eső, és hiába volt máskülönben nagy forgalom, abban a pillanatban végig a felüljáróig üres volt az út, sehol egy ember, sehol egy autó, ám az az alak hirtelen mégis a teherautó előtt termett. Nem volt több, csak egy tompa huppanás és a kerekek csikordulása, ahogy a Lajos félrerántotta a kormányt.

Ezt éppen csak megúsztuk!, ordított fel újra Takács. Két kézzel támaszkodott a műszerfalnak, a lábait is kifeszítette.

Nem úsztuk meg. Egyáltalán nem. Egy asszony volt, mondta Laci. Egy teljesen meztelen asszony, aki elénk szaladt.

Hülye vagy.

Láttam a melleit, a barna szemét! Olyanok voltak a mellei, mint két lámpa. Világítottak a mellei!

Marhaság, rázta meg a fejét Takács. Marhaság, nem láttál te semmit. Örülj, hogy elkerültük.

A Lajos szorította a kormányt, kifehéredtek az ujjai. Száguldott a teherautó kifelé a városból.

Egy állat volt az, szólalt meg végül. Valami nagydarab szürke dög. Láttam a lebegő füleit, a szőrös pofáját meg a mancsát is. Úgy tartotta előre, mintha egy gyerek keze volna.

Egy állat?, kérdezte Laci. Az nem lehet. Hiszen én láttam az arcát, láttam a melleit.

Egy állat. Láttam a farkát is.

Egy erdőnél álltak meg aztán. Sötét volt, ráhajoltak az ágak az ablakra, de körben, mintha nedvesek lettek volna, úgy fénylett a fák törzse.

Lajos leállította a motort, lekapcsolta a fényszórókat is.

Gyerünk, hátul vannak a szerszámok, tűntessétek el gyorsan a hordókat!

Kis domboldal volt, az aljában kezdték el a gödröt ásni, hogy aztán ráomlaszthassák a földet. Gyökerek, kövek, meg-megcsikordult az ásó.

Csúszkált Laci keze, hiába az eső, száraz volt a tenyere.

Egyre mélyebb lett a gödör.

A Lajos egyenként gurította le a hordókat, aztán leszedte a ponyvát is, ne ismerhessék meg a teherautót, ha talán a rendszámát nem tudták megjegyezni. Körbejárta a lökhárítókat, a hűtőrácsot, de sehol nem volt még egy horpadás sem.

Jó kis gép ez!, döngette meg a fülke falát. Öcsém, ez volt ám! Az NDK-ipar!

Addigra ott lent, a gödörben már úgy érezték, mintha nem is a földre vagdognának az ásót. És a cipőjükkel is, akárha valami hideg vízben állnának.

Te, Lajos, világítsál ide!, kiabált fel Takács.

Laci meg csak ásott tovább, dolgozott szótlanul, mint aki nem is veszi észre, hogy bokáig vízben tapicskol.

Szórjátok le a hordókat, aztán pucoljunk innen!

Térdig is érhetett a víz, mire az utolsó hordót a gödörbe gurították. A karjánál fogva kellett Lacit kihúzni, aztán leomlasztották a dombocska oldalát, rá a hordókra. Fröcsögött a sár.

Na, tűnjünk!, indította be a motort Lajos. Felkapcsolta a lámpát: a sárga fény-

ben megint olyan volt a kicsi erdő, mintha a fák aljánál is valami agyagos víz folydogálna.

Rohadt egy nap, az már biztos!, rázta meg a fejét.

Lassan, óvatosan farolt ki a fák közül a műútig. Potyogtak az aszfaltra a gumikra tapadt göröngyök.

Mi lesz, ha nem marad abba?, szólalt meg hirtelen Laci.

Mi van?, nézett rá Takács.

A víz. Ha nem marad abba. Ha csak egyre folyik majd abból a gödörből kifelé.

Marha.

Mentek, hagyták, hogy a letekert ablakokon bevágjon a levegő, döcögtek visszafelé a városba.

Hol akartok kiszállni?, kérdezte Lajos.

Nekem jó lesz az Árpád hídnál. A Lehel útnál, ott jön a villamosom.

Itt a pénz. Tedd el. És tudod, nem is történt veled ma semmi.

Állt Laci az üres utcán, nézett a távolodó IFA fényei után.

Fölötte a csillagok, körben meg a sötét. Mert most sem fújt a szél, de addigra odafönt valahogy mégis eltűntek a felhők.

Aztán felült a villamosra, és az arcát a hűvös ablakhoz nyomta. Amikor pedig felállt, csupán egy alaktalan maszat maradt utána az üvegen.

Nem volt vele senki az úton, csak előtte és utána az árnyékok.

Mint valami nesztelenül suhanó állatok.

Kutyák, farkasok, vagy ki tudná, mi lehet, talán csak a képzelet.

Laci halkán nyitotta ki a lakás ajtaját, nem akarta, hogy az asszony és a gyerek felébredjenek. Ahogy a konyhába ért, az is olyan volt, mintha valami nyálkás állat simult volna a lábához.

Az asztalra dobta a pénzt, aztán kapcsolta fel villanyt.

Állt a kövön mindenhol a víz, a tűzhely alatt is, a kredencnél, és a bejáratnál már majdnem a küszöbig ért. Pedig a csap el volt zárva, még csak nem is csöpögött. És a mosogató is egészen tisztára törölve. Mégis: víz állt mindenütt, sárgás színű, rengeteg víz, mintha alulról jött volna, valahonnan a kövek közül, lebegett rajta a konyhai lámpa tükörképe.

A szobában pedig üres volt az ágy, lesimítva a lila ágytakaró szépen. A kiságy a sarokban, mint valami gazdátlan kicsi ketrec.

És ahogy állt a Laci ott, nézte a vizet, hallgatta a csordogálást, de még mozdulni sem tudott, csak halk motoszkálást hallott odakintről. Nem is az ajtó, a kulcs volt, hanem amikor egy kicsi állat keres utat magának. Aztán meg már érezte is, ahogy a kezéhez ér. Finoman, s aztán már el is húzódott tőle.

A felesége volt. És a vállán, odafeküdve, ahol olyan vékony a csont, nyitott szájjal aludt a gyerek.

És akkor az asszony nem szólt egy szót sem, csupán intett a férjének, mutatta, a konyhai villanyt is kapcsolja le, minek égjen hiába.

Így mentek ki, szóltanul, végig a gangon, hangtalan ki az utcára.

Aztán eltűntek abban az éjszakában, ahol olyan mozdíthatatlanul állt a levegő, s odafent még pislákoltak a csillagok, elvesztek abban a sötétben, ami olyan volt, mintha csak árnyékokból tapadt volna össze.

A jelen elfoglalása

*Szöveget keresgéltem,
összefogni két deszkát,
a kerítésben, amikor
ráébredtem, hogy nem
otthon vagyok, és arra is,
hogy ettől a pillanattól
kezdve itt vagyok otthon.
A március végi eső, a jéggé
összeállt hó, a vaskályhában
ropogva égő fenyőtobozok,
a kutya szemében valami
idegen, sárga szikra, a fakó
mókusok, a medvényom
reggel a ház mellett, a rövidszavú
nehéz nyelv, amin jól
csak egymáran beszélnek,
a tompa morajlás a jövő
felől, eltörött gitár,
kaparós rozspálinka,
kézzel font kötelek,
folyópartról hordott kövek
és uszadékfa a ház falában,
zöld színű méz, az a különös érzés,
hogy saját lábamon állok
és a lábamon két számmal
nagyobb nemezcsizma, az
a különös érzés, hogy
a magam ura vagyok –
és a templom kisebb,
mint a házunk, állandóan
füstszag van benne, az
Isten kicsi, mintha
rajz lenne szakadt
papíron, a hófúvás,
a jég a tavon, az, hogy
egy dobozban a szöveget
válogatom, és látom,
ahogy lassan fölenged,*

olvadni kezd minden. Meddig
tarthat ez? Belemerülünk
az óceánba, ahonnan jöttünk.
Két világ van és én
mind a kettőben otthon
vagyok, tiszteletes úr.
Az a különös érzés, amikor
az ostyát a nyelvemre teszi.
Így oldódik föl itt minden,
és egy mentőcsónakban
ülünk majd, vagy újra odahaza
a keskeny völgyben, és
egész nyárra be kell vegyük
magunkat a hegyek közé.
A szögeket válogatom egy
dobozban és a léceket
a kerítéshez, az erdőből
egy szarvas puha pillantása
kísér. Isten közel van, kicsi,
mint egy szög, mint a zuzmó
a szerszámoskamra oldalán.
Egyensúlyozunk a bizonytalanságban,
kilép a ház elé feleségem, letesz
egy vödör salakot, amit a
kályhából kotort ki. Zsebemben
kemény magokból és csontokból
fűzött lánc, amit hamarosan
neki adok. A szög elgörbült,
mielőtt megérintettem volna,
lement a nap. Sítalpon indulok
a helyi bábáért. Csíkok vannak
az arcára húzva, mikor a kunyhó-
jába lépek. Kinyit egy szelencét.
Onnan hallatszik a dob és a
tánc, a kiabálások, onnan jön
a meleg, onnan jön a fény,
segíti kifelé mászni fiamat
a föld gyomrából, ahogy
a hasat nevezi, mikor két
tenyerét ráfekteti, segíti
kimászni a fekete és piros
nemlétből, mondja,
és int, hogy a késémmel
vágjam el a barnás kötelet,
segíti kimászni a fekete-
fehér nemlétbe. Fölmutat

*egy hatalmas májat is. Ezt
meg kell enni vagy el
kell ásni. Fát ültetünk fölé.
Aztán megkóstolom a tejet.
A még le nem taposott földre
köpöm. Megszűnik a billegés,
amit a hajóút óta érzek.
Hátamon fekszem éjszaka,
és hallgatom, ahogy lélegzik
a föld.*

TÉREY JÁNOS

A tökéletes jégcsap

*Az A-változat szerint mind a ketten
megmaradtak volna érintetlenül.
Megmaradtak volna olyan zamatosnak,
amilyenek az utolsó kóstoló
óráiban találták egymást.
Egyikőjük kérges remeteségben,
apácai magányban a másik.
Böjtölnek, míg a drágájuk le nem száll a földre.
Ha benő a feje lágya, fölismeri
a valódi apját az örök gyerek.
Végigkóstol három gőzölgő fogást,
édesanyja főztjét ízleli a férfi.*

*Negyedik felvonásuk. Összeszikkraznak
és helyet foglalnak hegymagasban.
Két ittas test között a vérkeringés
eleven iram. Kincsiük a spiritusz,
a választottak vérének ritka fűszere.
(Mondjam vagy mutassam, hová zuhantak
azóta, notórius visszaesők?)*

A Tökéletes jégcsap táblás házas darab,
francia bohózat, amely vérre megy,
a törzsközönség soraiban felzúdulás.
A finálé tétje: sikerül-e testet
öltetniük a sóvárgott szülők képében?
Őt felvonás éppen elegendő játékidő.

A B-változat szerint eladósorba
kerülnek megint. Egyéjszakázó kalandorok,
összefekszenek az olyan-amilyen
akinek homlokán ott a másodlagosság
fakó bélyege, és vezetékneve
ébredéskor homályba vész.

Aki ritkán érezte magát nyeregben,
ilyenkor kezébe veszi az irányítást
és uralkodik a sápadtak fölött.
Rendet teremt a portáján, aztán nyűg lesz
a rendből. Visszasírja a spirituszt,
mikor a halálos nyugalom fojtogatni kezdi.

Ez az a pillanat, amikor érvénybe léphet
a C-változat. Triumfáltunk a téli rivaldán,
de most utoljára gyeriünk ki a hóra,
iszkiri, meneküljünk vértelen szerelmeinktől.
Ilyenkor ássuk el a csatabárdot
saját, jól felfogott érdekiinkben,
ilyenkor rekesztjük be a téli hadviselést.
Ilyenkor olvadnak föl a tökéletes jégcsapok.

Amikor ellököm magam a medence faláról, akkor érzem igazán,
hogy a gyorsúszás is milyen kíméletlenül lassú sport.

Csömör és csúfolás

A Francia Intézet kibérelte a Duna-partot, a Lánchíd a francia trikolór színeiben pompázott, szólt az a bizonyos nosztalgikus-negédes francia rockzene, amitől Lovasinak borsózott a háta, de a tömeg engedelmesen hullámozott, mintha mindegy lenne, mit hall, mit kap, csak tapsolhasson. Átmenekültek a Marximba, ahol egy rövidnadrágos Lenin koldult szőrös lábakkal a falon, korszám itták a rossz vörösbort, Lovasi pipája eltömődött, gyúrtak egy szép, méretes jointot, és Lovasi ismerőse, aki pimaszul az anyag minőségét firtatta, szokás szerint rosszul lett, lógó fejfelül ült a járdaszélen, folyékonyan beszélt, csak mozogni nem tudott, és így, a betonnak suttogva adta ki az instrukciókat, hívjatok taxit, nem kell parázni, ültessetek bele, a többit elintézem.

Lovasi is hazament, a postaládában fenyegető levelet talált, csúnyán fogod végezni, én már meg se átkozlak. Arra ébredt, hogy egy mozdony vágat felé egy fekete alagútban, de neki úgy kell tennie, mintha a szobájában ébredne, ketyeg az óra, betűz a reggeli nap, madárcsiripelés, kint a gangon a bal oldali szomszéd a jobb oldali szomszédal beszélget, de mindez olyan lágyan, ernyedten valótlan volt, míg a halálvonlat valóságosan ott dübörgött az agyában és a szívében.

Bevett két seduxent, és felhívta a nagybátyját, akihez máskor is fordult hasonló helyzetben, hogy beutalja egy vidéki rekreációs szanatóriumba, a nagybáty először látni szeretne volna Lovasit, amiről Lovasi sikerrel lebeszélte.

Már járt ebben a Balaton-felvidéki intézményben, egy pánikbeteg ismerőst látogatta meg, aki a nagybátyja betege volt, és szpíddel cincálta szét az idegeit. Külön szobák a gyógyulni vágyó betegeknek, könyvtár, pingponghelyiség, hatalmas park évszázados fenyőkkel és gyönyörű panoráma a keszthelyi dombokra. A környezet tehát ideális, a kaja fölséges, a személyzet segítőkész, az orvosok kitűnő szakemberek, csak egy a bökkenő, hogy a kastély dugig van elmebetegekkel, vagy finomabban szólva, tompult, illetve instabil idegzetű személyekkel, akikkel naponta háromszor együtt kell étkezni és jelenlétük nem kerülhető el a tévésobában vagy a park murvával felszórt sétaútvonalon sem.

Délben érkezett, gyorsan megebédelt, és lefeküdt aludni. Este kiült a teraszra, szecessziós naplemente, motoros sárkányrepülő evickél az égen, hihetetlen volt, hogy tegnap ugyanekkor a Bastille ostromát ünnepelte a Bem rakparton. Egy sárga vászonnal borított tárgy állt a terasz közepén. Bekukucskált, mérőórák, fogaskerekek és rozsdás fém. Egy idősebb úr telepedett mellé, Lovasi próbálta magát visszalassítani a nemfigyelésbe, de a lényeg valamilyen metakommunikatív kerülő úton mégis eljutott az agyába: az összes úr rokonai meghaltak, aztán a felesége is, a barátai is mind, és ő ebbe lassanként bele is nyugodott, de most legutoljára ugyanazon a héten elhunyt a közvetlen szomszédja, valamint a

temetőkertész, aki a felesége sírját gondozta, körülbelül a két utolsó emberi lény, a Somodi doktort leszámítva, akivel kapcsolatot tartott fenn, különböző okból és különböző körülmények között, amire most térne ki, de mind a ketten elhaláloztak, mintha annak, akivel ő kapcsolatban áll vagy kapcsolatba kerül, netán csak szóba elegyedik egy közömbös szituációban, azonnal és automatikusan a halál fiává kellene lennie. Somodi doktor beutalta ide pihenni, de ezután Somodi doktor betegállományba vonult, azóta se látták, és sötét híresztelések kaptak lábra, hogy a Somodi doktor már sose fog praktizálni, mert a napjai meg vannak számlálva prosztatarák nevű betegségből kifolyólag.

Lovasi reggel megint kiült a teraszra, a nap éppen ellenkező oldalról süttött, mint este, két instabil avagy tompult idegzetű személy sakkozott a sárga monstrum mellett. Időnként odacsoszogott egy nő a vékonyabbhoz, nyilván a felesége, hogy bemenne a faluba neszkaftét venni, mire a férfi azt válaszolta, öt perc, és kész vagyok. Ez a vékony, ideges ember amúgy is egyfolytában beszélt, kommentálta a lépéseket, de a beszédkényszer rafinériával párosult, az ellenfél lépéseit dicsérte harsányan: oda?, kiáltott fel, úristen, muszáj?, még ezt is?, megkaptam a kegyelemdőfést, nincs kiút!, nincs ellenszer!, aztán a válaszlépésből kiderült, hogy nagyon is számított ellenfele húzására, és nagyon is reméli, hogy van kiút és van ellenszer. Partnere vele szemben egy hatalmas, néma hát, és Lovasi, bár lehunyta szemét, a vékony ember egyre gyorsuló ciripeléséből arra következtetett, hogy a néma küklopsz az idegesítő szószátyárkodás ellenére hamarosan bemattolja, de a keszeg egyszer csak felpattant, és reszkető hangon kijelentette, hogy ez nem méltányos, a küklopsz túl sokat gondolkodik, neki pedig be kell mennie a faluba neszkaftét venni, összecsomagolta a sakk-készletet és távozott. A küklopsz ugyanabban a testtartásban maradt mozdulatlanul, a sakkasztal hült helyét bámulta, mintha az üres asztalon akarna rosálni.

Lovasi besétált a faluba, a Tátika Presszó előtt összetalálkozott a sokbeszédű, keszeg emberrel és neszkaftés feleségével, és a férfi elmesélte, hogy ő már januárban tudta, hogy Franciaország fogja megnyerni a vébét, és bizonyítékként a trikójára mutatott, amin kék, fehér és piros pacák látszottak. Lovasi elismerően bólintott, és egy nemlétező ismerősére hivatkozva búcsút vett a házaspártól. A foci pályán különböző korú gyerekek szaladgáltak, a nagyobbak a kisebbeket terrorizálták, Lovasi leült a padra, amit nyilván a nézők használtak, ha a falu csapata hivatalos mérkőzést játszott, és elővette Scott Fitzgerald könyvét: *The Diamond as Big as the Ritz*. Scott Fitzgerald immár kicsit ódivatú angol mondati a néhány napja egy kelet-berlini panellakásban elsuttogott szerelmes szavak hatására átítatódtak erotikával és vággyal, elég volt az angol szavakra pillantania, és kéjes borzongást érzett, mintha nem is a kicsi Petrába, hanem az angol nyelvbe lenne szerelmes.

Visszagyalogolt a kastélyba, a gondnok épp levetkőztette a sárga viaszosvászonba burkolt tárgyat a teraszon, kiderült, hogy a monstrum egy házilag felújított régi távcső, amit az amatőr csillagász az igazgatóság engedélyével a teraszon állított fel. A fémkarra rögzített, tühegyes ceruza a nap útját követve reszketeg kört rajzolt egy négyzethálós papírfecnire. A hold csak éjjel három után látható, mondta a gondnok, mert eltakarja a kastély északi szárnya, aztán letépte a papírfecnit és visszacsomagolta a gépet. Odagyűlt néhány labilis avagy el-

tompult idegzet, és kifejtették, hogy petíciót fognak intézni a főorvos úrhoz, hogy távolítsák el a teraszról a betegek nyugalmát zavaró fémszörnyeteget. Az idős úr, aki körül mindenki elhalálozott, tudni vélte, hogy éppenséggel a gondnok nyújtott be kérvényt, hogy pénzt szedhessen a betegektől, akik bele kívánnak nézni a távcsőbe. Miután ezt megbeszélték, letelepedtek és csonkolásos rémtörténetekkel szórakoztatták egymást. Meglepően tájékozottnak tűntek a témában, vég nélkül sorolták a szörnyűséges bűncselekményeket, majd meg egyeztek ababan, hogy mindnyájan szívesen végignéznék ezen gyilkosok bármilyen módon és eszközzel végrehajtandó kivégzését, azzal elindultak vacsorázni. Lovasinak immár szembeülnie kellett a feltoluló kérdéssel, hogyan fogja mindezt kibírni két hétig. A vacsorához kolompszóval hívták a betegeket, és Lovasi szobájában az egyébként működésképtelen rádión egy felirat dísztett: hal-kan. Egyedül maradt a teraszon, nem volt éhes. Odament a távcsőhöz, mely közel hozza a csillagokat, benyúlt a hasítékon, és elcsavart egy gombot. Lenn a parkban középkorú házaspár vonszolódott az étterem felé. Meglepő számban voltak a labilis és tompa idegzetek között házaspárok, ami a szanatóriumnak üdülő jelleget kölcsönözött. A villámsújtotta tölgy kiszáradt csonkjai alatt araszoló pár különös státuszt élvezett, mert mind a ketten orvosok voltak, a férfi plasztikai sebész, a nő fogorvos, akik valamiért, talán praktikus megfontolásból, egyszerre kaptak idegösszeroppanást, egyszerre változtak stabil idegzetből labilis idegzetté. A nőről mindenfelől hatalmas, ernyedte húrok lógtak, férje szakmai inkompetenciájának élő szobraként dülöngélt a murván, és Lovasinak, aki mindezt az ideges embertől és a feleségétől tudta meg ebéd közben (töltött dagadó), kialakult egy érzékeny hipotézise, de ahhoz, hogy ennek a hipotézisnek az igazságáról meggyőződjön, bele kellett volna kukkantania a plasztikai sebész szájába és szemrevételezni a fogazatát. A házaspár megtorpant a szanaszét meredő, szuvas ágak alatt. Most már hárman álltak ott, a férj, a nej és a fa, valamire füleltek, valamit vártak, valami maradéktalanul lekötötte figyelmüket a nagy és tökéletes semmi közepén.

Lovasi visszaont a szobájába, Fitzgeraldot olvasott, aztán elaludt. Álmában egy telefonból kiderült, hogy előző éjjel, egy óra után, amikorról utolsó emlékei származtak, még számos helyen járt az éjszakában, ismeretleneket provokált és veszekedőket békített ki, szerelembe esett és szeretkezett, porig alázta a barátját és kiröhögte a pincért, úgy általában és összességében kiállhatatlanul és ellenszenvesen viselkedett és szeretettelenül és cinikusan, és dőlt belőle a beteges önutálat, amire válaszként nagyon erősen elhatározta, hogy mostantól igenis megjavul. Ekkor viszont felébredt. Nem szerette a szájbarágós álmokat, mint ahogy nem szerette az önlelkükben dicsőséggel turkáló analitikus exhibicionistákat, meggyőződése volt, hogy minden lelki gyógyulás feltétele a kreatív elfojtás. Elfojtani, meggyógyulni. Belefeledkezni az egészségességbe. Kiment a teraszra, a hangulat gyökeres változáson ment keresztül. A gondnok a monstrum mellett állt tanári pózban, és előadást tartott a tátott szájú betegeknél az éjszakai égbolt szikrázó tüneményeiről. Az agyongyógyszerezett, labilis, illetve tompult idegzetű társaság sóváran figyelte, ahogy a felvakogó kérdések nyomán tudományos magyarázatot lelnek a Göncölszekér, a Fiastyúk, a Plejádok, a hullócsillagok és az úrszondák, de még a vonyarcvashegyi Magyar Tenger diszko le-

gyezőszerűen köröző fényei is. A tegnapi éjszaka olyan eseménydús volt, mondta a gondnok, hogy a holdra már nem maradt energiám, most meg még nem látszik a kastély falától, de el szeretné mondani, amit kevesen tudnak, hogy a hold nem halott, a hold él, víz van rajta, igaz, megkötve, vízjég formájában, azonkívül a mélyből gázok törnek fel, átalakítják a felszínt, új kráterek és hegyek keletkeznek holdrengés és csuszamlások révén.

A villámsújtotta tölgyet magába szívta az esti pára, és nem lehetett tudni, hogy a sebész és a fogász ott áll-e még a korhadt törzsbe kapaszkodva – oda kéne löni sörétes puskával, gondolta Lovasi. A gondnok azt állította, hogy házi készítésű távcsövével, amelybe többek között egy Zaporozsec kiszuperált ablaktörlőmotorját is beszerelte, leolvasható a keszthelyi dombra felkúszó autók rendszáma. Lovasi lemenekült a társalgóba, ahol viszont a tömbszerű ember beszélgetett a halottcsinálóval, először hallotta Lovasi a tömbhátú embert emberi nyelven megszólalni. Jövőre lebontom, brummogta, lebontom az északi szárnyat, tömbkarját a ping-pongterem felé lendítette, és toronyot rakatok a helyére, így mondta: toronyot, majd váratlan fordulattal áttért a gerelyhajítás témájára, azt állítván, hogy a gerelyhajítás forgó technikával, tehát a diszkoszvetés vagy a kalapácsvetés mintájára, azaz önmagunk körüli pörgéssel véve lendületet, sokkal eredményesebb lenne, de a sportág vezető egyéniségeinek, irányítóinak, élsportolóinak elemi és húsbavágó érdeke, hogy negligálja, agyonhallgassa, margóra szorítsa, nemlétezőnek nyilvánítsa a forgó technikás gerelyhajítók lázadó kis szektáját, akik már régen száz méter fölött dobnak, de legitimizálásuk alapvetően felborítaná a gerelyhajításban kialakult hatalmi hierarchiát.

Lovasi lement a faluba, a Tátika presszó teraszán egy pesti ismerőse barátnőjével találkozott, akinek itt a faluban volt nyaralója, és épp a vonyarcvashegyi diszkóba készült a barátnőjével, Klárikával, és Lovasi nem tudott ellenállni a kísértésnek, pontosabban nehezen tudta elképzelni, hogy visszamenjen a szombat esti tébolydába, és csatlakozott hozzájuk. A vonyarcvashegyi diszkó amolyan régimódi, konferálós diszkó volt, a didzsé a számok között azt kiabálta, hogy azanyátok úristenit, meg na, ez most egy kurva jó szám lesz, meg hú, de kibaszott meleg van itt, aztán az est csúcspontjaként felrángatott két élemedett korú gogo-görlt a színpadra, letépte róluk a melltartót és „puszimanit” követelt a közönségtől, amire a közönség ordenárén felüvöltött, és pénzzel hajigálta meg a meztelen néniket. Klárika a negyedik feles után a teniszkönyökéről panaszkodott, sajnó a könyöke, felfüggeszti a teniszezést meg a gyúrást egy időre, Lovasi válaszképpen elárulta, hogy az ő lábujján pedig meggyűlt a körömágy. A nyolcadik feles után Klárika elmesélte, hogy múlt héten a vibrátorának leolvadt a műanyag burkolata, szigszalaggal tekerte körbe, a régi vibik ott porosodnak a szekrény aljában, mert neki csak ez a kedvence, olyan orgazmusa van tőle, hogy kiég a biztosíték.

Lovasi becsempészte a lányt a szobájába, másnap vasárnap, nincs reggel vizit, de abban megegyeztek, hogy nem dognak, csak beszélgetnek meg alszanak. Lovasi álmában megfordult, egyik keze a lány kezéhez ért és a lány lehetőfinoman reagált, éppenhogy csak néhány sejtecske megmoccan az ujjában. Délelőtt megint szeretkeztek, aztán Lovasi ügyesen kicsempészte a lányt a parkon keresztül, és mikor egyedül maradt, halálos biztonsággal érezte, hogy már nem a

berlini Petra, hanem a budapesti Klárika foglalja el szívében a legfelsőbb trónt. Láta is a jövőt Klárikával, látta, milyen boldogok lesznek, egybekelnek, gyerekek születnek, és milyen kurva jó lesz ez az egész a Klárikával.

Lovasi teniszlábuja vörösre duzzadva lüktetett, szappannal kengetve próbálta a gennyet kiszárítani, sikertelenül. Klárika a délutáni szieszta ideje alatt újból belopakodott a szanatóriumba, és Lovasinak napvilágnál és józanul is meg kellett állapítania, hogy a Klárika egy kifejezetten jó nő. És éppen most, mikor lassan megkedvelte az ideát, hogy a specialitások, a szabálytalan szépségek fogják vonzani, put it simply: a csúnya nők, másképpen: az erős alternatívák, amelyek kétes értékű perifériává züllesztik a centrumot, éppen most került a birtokába egy ilyen kisportolt test, ringó csípő, a keblek édes és izgató halmi, a démonikus zöld szemek, na és a tökéletesre csiszolt, bársonyos bőr, hogy a simogató kézből azonnal ájulatos kéj nyilall a gyomorig. Most akkor ez lesz a csajom, ez a csupa imádnivaló közhely? Mobiltelefon, budai lakás és maffia-kapcsolatok? Klárika úgy beszélt a budapesti éttermi robbantásokról, mint baráti körnek csínytevéseiről, azonkívül négy nyelven beszélt, zongorázott és néhány éve még a junior úszóválogatott keret tagja volt – biztos, hogy nekem ezzel a csajjal kell járni?, kérdezte Lovasi, mert ebben a pillanatban egy vidéki elmeegógyintézet tompa avagy labilis idegzetű, ágrólszakadt lakójának látta magát, akihez egyáltalában nem illik a Klárika, ez a multifunkcionális, omnipotens szuperkéj-nő. Én, kérem szépen, be leszek itten hálózva, ha nem vigyázok, gondolta, résen kell lenni, vagyis nem szabad hiú ábrándokat kergetni, és nem szabad nyomulni, és nem szabad garanciákat követelni, és jövőt tervezni, randikat megbeszélni, és nem ajánlatos szerelmes szavakat suttozni a Klárikának a fülébe a teraszon az alkonyatban.

Lesétáltak a parkba, nyíltan egymásba karoltak, végül is látogatási idő van, és a lány elmesélte, hogy gyermekkorában úgy mentek kirándulni, hogy lemezről előre megtanulták a madárhangokat. A villámsújtotta tölgy környéke néptelen volt, füledt tömbben nehezedett rájuk a délután. Kimásztak a kerítésen, lementek a borpincébe, a zümmögő, kékesfehér neontestek közül fekete penészrongyok lógtak a plafonról, és a borfiú, mert unatkozott, elmesélte, hogyan zuhant nemrég egy felmosórongy nagyságú, nyúlós penész a német turistanő dekoltázsába. Ez a borfiú illene inkább a Klárikához, gondolta Lovasi, alkarján táncoltak a pántos izmok, vidám volt és beszédes, azt is elmesélte, hogy most szerelt le, szakácsként szolgált Lentiben, ahol elsőre olyan zúzapörköltet főzött, hogyha ledobták, derékig felpattant.

Lovasi kikísérte a lányt az állomásra, az állomás előtti poros placcon álló Ford Ka alól kiskacsák totyogtak elő. Lovasi egy mondatot formálgatott, amit a megfelelő pillanatban a lánynak kívánt szögezni, valahogy úgy hangozott, hogy én azért egy kicsit meg vagyok hőkkenve, de valahogy nem kínálkozott megfelelő alkalom, kimentek a peronra, a lány az induló vonat ablakából arra kérte Lovasit, hogy ne keressék többé egymást – oké, válaszolta Lovasi, a vonat kihűzött, ő meg visszaindult a szanatóriumba.

A teraszon az amatőr csillagász a keszeg ember neszkafe feleségének mutatta a csövét, a nő panaszkodott, hogy nem lát semmit, a csillagász a nőre nézett, és azt mondta halkán, hogy ő néha azzal is megelégszik, ha belenézhet. A ke-

szeg ember meg a küklopsz ugyanakkor odalent a murvás sétaúton egymás felé közeledtek, a keszeg előre nyújtotta a kezét, és azt kiáltotta boldogan, tehetség-szagot érzek. Lovasi levetkőzött, és sajtó teniszlábujjával nem törődve körbefutotta az alkonyba fulladó parkot. Beleszaladt egy vastag fonatú pókhálóba, a rémülten vágató pókot lesodorta a nyakából, és úgy futott tovább, hogy az izzadt felsőtestén megtapadó háló foszlányai a légy- és lepkemaradványok csimbókjaival hosszan lengtek utána a fák között, mint az üstökös csóvája. Végigfutott az eliszaposodott tó partján, keresztültört a veteményeskerten, ahonnan valaha zöldséggel látták el a kastély konyháját, míg a kertészt egy reggel holtan nem találták a tört üvegű melegház paradicsomkarójába dőlve. A fák tövében rozsdás táblák hirdették, hogy valaha nevük is volt e fáknak, és e nevek tudója e tudást mással is meg kívánta osztani, nevezetesen a lábadozó elmebetegekkel, de a tudás betűit lemarta a rozsdá, maradtak az üres táblák, a kudarcra ítélt akarás mentői.

Lovasi kiült az üres teraszra, a sárga nap a szürke hegyek mögött búcsúzkodott. Egy hirtelen szélroham nekicsapott egy madarat a kastély falának, lezuhant a keramitkockára, feltápáskodott, megrázta magát, körbesétált, szétborzolt tollait rendezgette, néhány méteres próbarepülést végzett, egyre magabiztosabban tekergette a nyakát, aztán hirtelen, mintha egy láthatatlan erő rántotta volna fel, elrepült a hegy fölé. Elállt a szél, de azért mindig történt valami, kicsi epizódokból állt össze a természet nagyívű, hömpölygő eposza. Lovasi meztelen karjára piros lepkeszar pottyant, megpróbálta lepöckölni, elkenődött, erős, vörös, levakarhatatlan foltot hagyott a bőrén. A természet idegesítő, gondolta Lovasi. Rövidesen eljön a perc, ez a perc minden este kilenc óra nulla nullakor jön el, a fák sűrűjéből előront négyszáz kvadrilliárd szúnyog és a végítélet fekete seregeként átfurakodnak kulcslyukon, ajtórésen, szúnyoghálón, hisztérikusan zsezsegő fűrtként lógnak az ostorlámpákról és élő gyolcsként bebugyolálják és elhomályosítják a derékmagasságban sorakozó kerti lámpákat. Aztán pontban tízkor egy kéz intésére visszavonulnak a fák közé, maguk mögött hagyva a pihegő és vakaródzó emberiséget. Akkor vége, állnak a lombok, a hold vakít, nincs mit tenni. Szól a slágerrádió, a sarkon részeg üvölt. Leesik egy kép a falról, és az egész aláüdüdul az arctalan álomba.

Caius Licinius Calvus újabb költeményei

I.

*Drága Iuventia, már csak egy elnyútt ócska ribancz vagy!
Sőt: méregkeverő! Buta, rút banya, rusnya gonosz csont!
Fonynyatagon csikorogsz – hízelgőn szembevigyordulsz,
Mint kitöröttfogu rosasz fagereblye, ha gazba hajítják.*

II.

*Hátba szidalmaz a rég levitézlett kurva, de szembe
Egyre dicsér a czafat... S már ami sok nekem is:
Föllihegőn hozzámfeni, dörgöli satnya csecset! Puczcz!
Menj a pokolba, anyó! Fend valagod s magadat
Inkább Charonhoz – tán túri, ha megfizeted jól...
Ám soha én, sohasem, hogy cziczerézd a pofám!
Pusztulj! Plutónak gatszulálj, szuka czafka! Czirógasd
Cerberus ósdi lyukát – s nyald ki, midőn tüzelőbb!*

III.

*Senkik, csalók, csalárdok, ős nagy ostobák,
Spiczlik, csapolt gerinczüek, csupasz csigák,
Bármit benyálazók, csimasz gonoszkodók,
Ti megcsökött erkölcsüek – giliszta is
Tisztább ma nálatok, ti híg ganyélevek
Szutykába bútt csalik, csak ott nyerészkedő
Férgek, mohón belaktatok, s lerágtatok
Már minden ó meg új reményt és korszakot,
Hogy benne tán részét, helyét, igaz jogát
Ember nem is találja már, csak az, ki gaz,
Ki becstelen, ki csúszni-mászni tud, ki nyal,
Ti szörcsögők, egymás szarán elcsámcsogó
Élősködők, csupált, csipás agyak, kuvasz
Korcsok, legalja aljasok, kik szertesztét*

*Szeméthalom s körülpisált ganyérakás
Tövén fosos hatalmakért ugattok itt:
Csaholjatok, falkákba gyűlt hitvány ebek,
Csaholjatok, hazug kutyák, csoportosan,
Csaholjatok csak engemet – de majd a csont,
Amit vetek, ti megveszett kavinczolók,
Keresztben áll gigátokon: meggörcsösült
Rágalmatok, galád buták, meg is nyuvaszt!*

IV.

*Chinus halvacsorára hív ma minden
Művészetre fogékony új dilettánst,
Léhűtőt, buta, harsogó potyázót,
Széplelket, sikitozgató libákat,
S néhány mű-filozófot és erénycsősz!
Jól lát bárkit, akit ravasz fogással,
Sőt még holmi fogással is manapság
Már olcsón lefizethet, és magához
Lánczolhat – bepofáznak űk, s pofáznak
Is tán holnapután, ha kell... Kifejtik
Chinus nagy kvalitásait s a lelkét!
Taglalják – be csodás alak, mily elme,
S mily hő szellemi lény: merő okosság,
Bölcselen!... Bezabálnak ám bőfögve!
Majd megfekszi, csikarja bús hasuk, de
Torkukon nem akad meg egy falatka
Szálka sem... Bezabálnak ám fogasból!
Nem marad fogas ott – csupán a kérdés,
Bár az már csupa szálka és nyuvasztó:
Mert ugyan milyen ember, űs-tehetség,
Mester az, ki csak így tud új csukákat
Fogni? Csak zavarosba' tud halászni?*

V.

*Crispus megint kedveskedik. Hallom, hátam
Mögött dicsér: lesenkiz és lejtmentez.
Szegény!... Pedig biztos becsül: magánál is
Nagyobbra tart! Hisz nála nincs nagyobb jöttment,
Se senkiházi szervilis: hozzá méltó,
Se fogható sincs ily barom!... Kiszolgált ez
Már minden régi s új hatalmat, rossz gazdát:
Görnyedt, hajolt, gerincze sem roppant meg. Tán,*

Mert néki nincs... De bőr se bős pófáján. Rút
Lelke is rabszolgarongy, mivel mocskos,
Híg ebszaros sarut szokás ledörzsölni,
Ha bűzbe hágunk... Hát sokan belétörlek
Lúdtalpukat Crispusba is!... De eltűrvén
Élvezkedett bizonytalán ő, míg rugdosták,
Hisz díszhatalmat kaphatott kiváltsággént,
Habár csupán disznyóganyés szemétdombon...
S ezért kinyalt, benyalt, czipelt gyaloghíntón
Hős néptribunt vagy pártoló szenátort – úgy,
Amint köpenyt cserélgető, feszt forgandó,
Átváltozó szajhább idők hozták, s rögtön
Vitték magukkal hátukon, ha elmúltak
Hatalmak, ő aranykorok, dicsőségek!
De ő maradt. Ő megmaradt, a gaz patkány!
Piaczteren grimáskodik, szaval, szart rág,
Ripacskodik, hetvenkedik, lejöttmentez.
Kuss! Szolgalelkü parvenü, pondrófajzat!

VI.

Vanus fattya, bizony, legény a farkán!
Priscát prütyköli: jól megél belőle...
Farkon fogva vezetetik vakon, bár
Göggel, csődörösen vonul, ha hágni
Vonják: lengeti, rázza bús sörényét,
Fújtat, bódul a kanczafar szagátúl,
Prüszköl, mert közel érzi már a sárló
Priscát – s piszkafa lábait deréktájt!
Szőrmentén lovagolja meg, betörvén...
Így lessz férfi a némbor ócska piszka.
Hisz Priscácska, göcsös pöcsén keresztül,
Nem csak híg velejét, csekély agyát, de
Megroppant, maradék, szerény gerinczét
Is kiszopta, kiszívta már belőle...
Vanus fattya azért legény a farkán!

VII.

Mit érdemel, Naso, ki szép kis hitvesét
Is már ledér csalétekül használja csak,
Hogy kariert csináljon, és nagy rangra tör?
Na szólj, Naso, mit érdemel, ki unt nejét,
Lett légyen ő akárminő rimácska bár,
Féltőn, de czélt fölismerő hí férjeként,

Önérdékűn, dicső jövőt sugalmazó
Sok jótanács között mohón tuszkolja bé
Tessékeln más férfiágy ölébe, hogy
Kedvére hemperegjen? Ejj, mit érdemel,
Naso, ki nagy pályára hajt egy csepp peczek,
Pamacska rés mély vágatán keresztül?... És
Mily aljasul, pénzéhesen – s puhányosan,
Miként konyult, lepetyhüdött lágy hímtag! Ó,
Mit érdemel, ki nagyra tör?... De így, Naso?
Nejed lyukán keresztül, át a köz-siker
Bizsergető honába? Hát ily senki vagy?
Már megbocsáss! Eszed ha volna, értenéd.
Nem meglepő, hisz lelked is, gerinczed is
Hibáztat. Am megmondom én: mit érdemelsz,
Gazember. Úgy legyen. Figyelj! Lábad közül,
Hol kókadón fityeg ma még – nőjön barom
Fejedre, épp a homlokod fölszarvazott
Búbjára, lanyha fütykösöd!... S ökörszemed
Ne lássa víg világodat – takarja bé
Két tökgolyód, csüngő bigyód, te roszz herék
Heréje, szar Naso!... De van jobb ötletem:
Kerüljön át inkább nagyolt nózidra bús,
Lötytyedt botod, s lötyögjön ott orrod hegyén –
Úgy önmagad majd bármikor bekaphatod!

VIII.

Thallus régi barátait feladván,
Mégis pénztelenül maradt... Kitartott
Kanban, kis stricziben ma több a finynyás
Méltóság, becsület s erény igénye –
Semmint benne gerincz! De ő a büszkébb,
Bárha csak piti lumpoló: letarhál,
Mégpumpol, s azután feled... Le is köp
Tán, mert csak csupasz érdekét követvén
Él e szépfilyu!... Föl s alá rohangál,
Kölcsönért gazsulálgat ő! Kliense
Lőn már minden üresfejű ficsúrnak,
Művészkedni merész pimasz csimasznak,
Fölpöffedt hazugok közé keverten
Ajnározva dicsérget ős-dilettáns
Elméket: csupa megcsökött talentum,
Ízlés nélküli váz csahos kuttyája
Lőn... De majd a kinyalt puhány silányok
Véle hős buta seggöket kitörlik!

IX.

*Patkánysziürke puhány, pitizó, buta, lágy hivatalnok
Vagy: szarevó amatőr, út peremén kutyaszar,
Görbe, kiszikkadt, agg ürülék, buja Róma ganéja
Vagy: kusza szellemi váz, latrina-lélek, idiült,
Vén, idióta agyad czukorédes a bölcs gyagyaságtól,
Gyatra eszed, diarés seggfejed egyre fosik,
Gondolatot purczant farod is: belepállik a posztba,
Vastag a bőr a pofád pikkelyesült lemezén,
Gyáva Zenobius, ős benyaló, henye, bólogató báb
Vagy: sunyik és besugók sanda vezére, sumák
Jellemed is kiherélt: latin is, görög is, de, ha kell, pun!
Attól függ: ma melyik, s hol jövedelmez?... Erény
Fórumain piaczos vagy!... S fölszabadíthat akárki:
Vak rabszolga szived fölszabadult sose leszszt!*

X.

*Hát azt hiszed, Tappo, ha szart keversz, szeretsz te engem?
Hisz mindenütt egyéb derék barátimat szeded szét,
Szapulगतod moráljukat, jóhíriükön tapodva...
De néha már szemembe is hazudsz. Habár tudod rég:
Hú czimborád vagyok, s veled megosztom én borozván
Kupámat is, ha kell... Hanem most hallom áni, hogy olykor
Másnak leszólsz, pimasz! Csepülsz szeszélyesen, miként egy
Már hervogat, csúf nőszemély, kit pletykaság fecsegtet,
S meg is nyuvadna, hogyha nem fröcskölhethné ki szitkát!
De rögtön és rágalmazón!... Gonoszkodó önös vagy?
Hisztérikus hetéra vagy? Hetvenkedő, ravaszdi
NéMBER, ki feszt csak önmagát, esetleg épp legújabb
szabású rongyát képes úgy dicsérni, mint az istent?
(Avagy divatból fölkapott friss ismerőseit még!...)
Magányos vagy – s magasztalod magad. Javulj meg, önző!
Te nem lehetsz jellemtelen, szarházi báb, barátom!
Magányosodsz, ha míg csupán magadba vagy szerelmes,
Tappo... Te tényleg azt hiszed: szeretni tudsz? Szeretni?*

XI.

*Szegény Libám! Libuska név nem illet már!
Szimplán Libám vagy... Másnak én sem mondhatlak.
Libának is túl nagy levél, te vén kurvák
Ükanyja, kit friss kurvahad magasztal, nyal,
Gádog körül pipiskedőn... Terelgesd csak*

Pipéidet, te néember, ős kerítőnő!
Keríts nekik, ha már aszott magadhoz nem
Keríthetel gúnárnyakat, hogy agg térgyed
Közé szorítsd töméskor... Oh! Helyetted hajtsd,
Vidd tömni víg pipéidet! De majd drágán
Kínáld a szép húst! Ám nekem csak ingyért hozz
Dudó pipét, falatka lányt, ha nálam jársz!
s finum legyen, hogy testemet lakassam jól:
Roskaszsa öszsze asztalom, ha ráraknám...
S ügyes legyen: fekiüdje meg falánk gyomrom,
Venusra, úgy, hogy ágyam is nyögődözzön
Belé! Feszüljünk meg kinyúlt nyakkal kéjben
Sziszegeve... Menj, Libám! Keríts egy nyöstényt már!

XII.

Achaia vár, jó Caiusom!... Most búcsúzom.
De meglásd, hogy túl Corcyrán elérem majd
Corinthus dús partját, Athént, Delost, Naxust,
Mít Bacchus is rég elhagyott... Hadd nézzem bús
Szemeddel én, Catullusom, hellén tájak
Csodáit, ősi szellemét... Engedd, lássak
Szemeddel én, helyetted is, minden bűbájt:
Varázslatát a víg, örök görögségnek!...
Szemed lopom magammal: egy pillantásod,
Ha megvillansz, ha lepke leng a mécsesláng
Körül, s amint tekinteted sok apróság
Fölött lebeg – s csak elsuhan kigyúlt szárnyal.
Bocsáss meg hú barátodnak, ha elhagy már,
S ha vissza tán nem térhet ő, mert elpusztul,
Te tudd azért: csak ennyi volt az élet – csak
Catullussal beszélgettünk, majd hallgattunk,
Nagyot, hosszan, hatalmasan, mint holt költők.

Legnagyobb meglepetésemre további tizenkét darab újabb Calvus-versre akadtam: legelső, már elkallódottnak hitt, régen el is feledett Catullus-kötetem néhány nyomdahibás, teljesen üres lapjára másolgattam be őket. De honnan? De mikor is? Franciaországban? Itáliában? Még nagyon fiatal lehettem... Kétségtelen: a kézírás csakugyan az enyém – csakhogy ifjabb időkből származik, és latinul van, és szinte büzlősen korhű, drasticusan eredeti. Legalábbis annak tűnik. Ennyi talán elég is, mert nagyon megörültem a felfedezésemnek! Lassanként lefordítottam mindet! *Maros-Vásárhelyt, 1898. április 26-tól kezdődően május másodikáig.*

Caius Licinius Calvus búcsúverse

*Kék tarentumi partom, ég veled! Nem
Süttetem pocakom soká henyélve
Hullám friss fövényén... Megyek tovább. Már
Holnap indulok is! Csak épp a szomszéd,
Nyüzsgő Brundisiumba, hol hajó vár,
S víg vitorla repít, ragad magával:
Verdes, földagad új szelek szeszélyén,
Mint dús asszonyi has, ha domborulgat,
Dobban, s lüktet is ily csodás tavasszal!
Megvéd Cypria engem, és az Ikrek
Ringó csillaga kegyvel áld! Kitágult
kedvvel vágok a tengeren keresztül:
Vérem zsong, telipezsdül új erőkkel,
Minden porcika bennem egyre reszket,
Megbódul fejem, érzem, és nagy arcom
Messzeségbe lobog, szabad szelekbe
Bámul – szinte hasítja szét a távol
Lengő fátylait... Ismerős az íze
Mindennek!... De mi hajt, mi íz kalandra?
Ismeretlenek álma? Tán merészség?
Nem tudom: milyen ősz remény, megújult
Vágy vonz más kikötők felé – ölelni,
Látni, fogni, szeretni megtapintva
Mindent!... Más levegőt, leányt, vidéket,
Városkát, kecses épület gerincét,
Szétszórt tárgyakat, oszlopok kövét, más
Kelyheket, tüzesebb borok zamatját,
Más-más tájakat és a test csodáit,
Mit csak fölfog a szem, s nyitott, pazar szív,
Szellem még betekinthe!... Ó, de mégsem
Tudhatom soha meg: mi hajt világgá?
Hogy mi készlet utazni? Hogy mi hordoz,
Víz magával a mély vizek fölött is?...
Némelykor meginogva tán... A tatról
Majd elnézem a pajkosan cikázó
Vándor delfineket: miként kísérek,
Játszanak! Bizonyára már örökön
Bölcsek, boldogok ők a sós habokban!...
S lelkem, mint Arion, suhan feléd, szép
Attikám, sziget-éjbe hullt Göröghon!*

Harminc esztendeje múlt, hogy 1898 telén s tavaszán véletlenül két ízben is, Caius Licinius Macer Calvus (Kr. e. 82–47.) Catullus-korabeli neoterikus római költő néhány, általam ide-oda szétszórta lemásolt latin versére bukkantam. Ma sem tudom: honnan, mikor, hol és miért másolgathattam le, csak úgy, magamnak s a magam kedvére őket? (Szám szerint 16 verset.) De megörültem felfedezésemnek, s rögtön magyarra fordítottam mindet. Emlékszem, akkoriban még hetekig keresgéltem könyvtáramban, meggyűlt papírjaim s fiatalkori följegyzéseim között: hátha más, általam hajdanán hirtelen fölírt, ám később hihetetlenül s vétkeesen elfeledett Calvus-darabokra találhatnék... De hiába. Már már bele is nyugodtam volna, viszont három évtized múltán, épp a minap (1928. április 28-án) egy újabb calvusi költemény eredetijére akadtam egy múlt századi alexandriai hellenistikus anthológia legutolsó lapjára gondosan beraasztva. Szép, frissnek tűnő, s mégis elégikusnak ható búcsúvers abból az alkalmából, hogy Calvus, úgy látszik, Görögországba hajózhatott valamikor... Vajon elérhette-e valaha a csodás Corinthust, s megláthatta-e végül Athént? Nem tudom, én csak lefordítottam ezt a kis művét is, mintegy az eddigi, ezt megelőző többiek pazar betetőzéseként: *Marosvásárhelyt, 1928. április 30-án.*

Végre megkaparintottam a mikrofilmet.

Néha olyan furcsa, mintha egy nyúl feje lenne a lábam között, a vállamra egy galamb csőre nehezedne, s mintha mindezt egy pisze orrú kisfiú tátott szájjal egészen közelről figyelné.

A másik város

(Egy nő)

A korszak, melyben éveimet éltem, nem kedvezett. Nem sorolom fel, minek? Aki élte, tudja, aki nem, ne most tudja meg. Nem kedvezett nagyjából semminek, vagyis ha föl sorolnám, mi mindennek nem, egy vége lenne, általában és egészében az életnek nem kedvezett. Nem volt jó élni, úgy értem nem személyes-metafizikai megfontolásokból, vagy a hely szellemének tompa fénye végett, a velük való komoly szembesülésig eljutni már magában ünnepszámba ment, hanem silány társadalmi, s átlátszó politikai okokból, a kettő szét sem igen vált, egymás silány és átlátszó szinonimái voltak csupán, mondhatni ez a silány és átlátszó izé volt korszak, néha sárga hullámpala.

Nem kedvezett egyebek közt a nőiségnek sem, valahogy durva, megmunkálatlan maradt a nőiség, a férfiúság is persze, sőt, de erről a kínlódva mégiscsak megmunkálódott nőknek kéne szót ejteniük, nem nekem, s nem itt. Pedig látnivaló volt, külhonból hazatérve különösen, micsoda sűrű, nemes anyag hevert-koszolódott ezen a reménytelen, lusta tájon. Ma is elfog a szomorúság, ha rá gondolok a kidörzsölődött kordnadrágokra, az anyagok és a színek tehetségtelen vegyítésére, a beszédmód közvetlenkedő modorára, mely nyersen egymásba zsúfolta a személyiség törekeny stációit. Reménytelen leszek ismét, ha magam elé idézem az agrármód lógázó, befőttes gumival összefogott hajakat, a gondozatlan ínyeket, a kencék, festékek aránytalan arcra mázolását, az émelyítő sprék túlságos alkalmazását, evvel szemben a fan- és a hónszőrzet preposztmodern eltávolítását, a hajviselet általános igénytelenségét, vagy épp rikító színekkel való lélektelenítését. Keservvel emlékezem a játék, az önmagáért való erotikus feszültség szinte teljes hiányára, a nem saját formává kínlódott, csupán menekült-batyuként cipelt depresszióra, a véres, iszós szemekre, a kósza zsírokkal kenődő testekre, melyekből hiányzott a lélek, a képzelőerő, és teljességgel és végképp hiányzott az adottságok vidám kiaknázásának, kalandos ornamentizálásának a képessége, és keservvel emlékszem e lányok és asszonyok fáradt szeretkezési s kietlen házassági készségére, beletörődésükre és értetlenségükre, és az elfecsérelt bánat ízével a számban emlékszem a saját belenyugvásomra és a véres és iszós szememre, mely az ő szemükből és szüleink elhagyhatatlan, végzetszerű panellakásainak tükréből nézett vissza ránk.

Nem tudhattuk akkor, hogy szögesdrót mögött ugyan, és az érzelem elmúlásának vasívével övezve, de ott áll valamelyik pesti ház udvarán közös álmunk, egy nő.

1148

(Két hölgy)

Nem bérház, bár lehetne az is. Lehetne, mert a pesti bérház ugyanúgy és tipikus módon tobzódik a régiségben, ugyanúgy kézenfekvő gesztussal nyúl az ismert történelem mitológemái és a kultúra előtti szervezőség formái felé, mint ez az épület itt. Pfaff Ferenc építette az 1885-ös világkiállítás számára, utóbb a Millennium egyik csarnoka lett, majd a Fővárosi Múzeum kapta meg. A második világháború után évtizedeken át valami állami kőfaragó vállalat használta, 1989 óta pedig a moziból hazamenet előtt Olof Palme nevét viseli, s a gazdaságnak eddig nem sikerült bekebeleznie.

Emeljük fel a fejünket, barátaim, csak kicsit, napjában egyszer itt-ott a belkerületek utcáin, vagy az évnék némely választott, vagy kósza szeszélyből kapott s el nem hajított fényes napjain, s látni fogjuk a félelmesen vonító oroszánokat, gubbasztó baglyokat, örökös kerubokat. Látni a fáklyás manókat, kedves arcú ördögöket, a furcsa testű nőket, madarakat, a majmokat, koboldokat, atlaszokat. Az ős-erdő, a már eszes képzelet, s mind a hitek népes kompániáját. Persze indák, kelyhek, kacskaringók sűrűjében. Ismétlem, a századforduló modernizmus magától értődő gesztussal nyúlt utánuk, s népesítette be velük a város tereit, épületeit, a homlokzatokat, a kapualjakat, a folyosókat, a tornyokat. Funkció és emlékezet, élet és elvagyódás tán utolsó frigyét őrzik, testesítik meg emiatt Budapest belkerületei, s immitt-amott a budai részek. A befogadó elv, a televényes nőiség boldog uralma révén eshetett meg ez, a város sajátlag és döntőleg női forma, maszkulin alakzatainak kiteljesedése – nem előzmények nélkül, mindutánuk cseppet sem véletlenül – az amerikai megapolisz. Amit látunk, ráadásul egy régtől ismert toposz alakjában mutatja fel e frigyét, a kisebb nőalakot tartó hölgyoszobor, művészettörténész barátom önzetlen közlése szerint a szobrászat szimbóluma. Itteni megformálása még többet is mond. A kisebb hölgyoszobor láthatólag Vénusz, vagyis görögség, klasszikum, a tartóalak viszont egyértelműen régebbi, egyiptomi-asszír figura. Arca, mint Nefertitié, nemtelenül szép, szinte csak a mellek karakterizálják, amúgy a fiatal József vagy Innin is lehetne. A várostörténet ismert tényei köze helyezve tehát: zsidó és nemzsidó preklasszikum – görögség – Budapest.

S végre örök biztatás a forma, az újrakezdés, a tiszta lap szomorú híveinek, a hely, a hölgyek helye két építészeti archetípus, a derékszög és a boltív egymásnak feszüléséből állt elő.

Lepel, s egy fa levelei segítik még őket.

Isten?

Tűzvész a borzalmas házban

Pár órán belül megérkezik Skiller, a biztosítási ügynök, hogy elkérje tőlem az adatfeldolgozás eredményét, és én még nem tettem rendet az áramkörök közt, amelyeknek bitporrá kéne őrölniük özvegy Roesslerné asszony és kevésbé ajánlható panziója titkait. Az elhagyatott homokdombon, ahol a ház emelkedett, a vasúti váltók és vaslerakatok közt, amelyeket városunk perifériája úgy hagy maga mögött, mint a seprű a porcsomókat, most nem maradt, csak egy romhalmaz. Lehetett eredetileg kacér villácska vagy kísértettanya; erről nincs szó a biztosítótársaság jelentésében; immár lejtős tetejétől pincéjéig leégett, és négy lakójának elszenesedett holttestén nincs semmi nyom, amely segíthetne rekonstruálni a magányos mészárlás előzményeit.

Egy romok közt talált, műanyag-borítással védett és fedelét kivéve teljesen elégett füzet többet mond, mint a testek. Elülső oldalán ez áll: Beszámoló a házban elkövetett borzalmas tettekről, hátlapján pedig tizenkét ábécérendbe szedett szóból tárgymutató: Elcsábítani, Kémkedni, Lekábítószerezni, Leszúrni, Megerőszakolni, Megfojtani, Megkötözni és száját felpeckelni, Öngyilkosságba kergetni, Pisztollyal fenyegetni, Prostituálni, Rágalmazni, Zsarolni.

Nem tudni, melyik lakó készítette a baljós beszámolót, s mi volt vele a célja: vád, vallomás, önvédelem vagy elbűvölt elmélkedés a gonosz felett? Mindössze az index maradt meg belőle, amely nem adja meg a tizenkét – büntetendő vagy csupán vétkes – tett elkövetőjének vagy áldozatának nevét, nem utal az elkövetés sorrendjére sem, pedig az segíthetne összeállítani egy történetet: az ábécérendbe szedett szavak fekete sávval törölt számokra utalnak. A lista teljességéhez az egy 'Felgyújtani' hiányzik, a sötét történet bizonyonnyal záróaktusa: ki hajtotta végre? Elrejtés, rombolás céljából?

Még ha feltesszük, hogy egyetlen személy követte el egyetlen másik kárára mind a tizenkét tettet, az események rekonstruálása akkor is meredek feladat: a négy számbajövő személy párba rendezve minden egyes választott relációtípus szerint tizenkét különböző relációt alkot majd. A megoldások száma tehát tizenkettő a tizenkettediken, vagyis 8874 milliárd 296 millió 672256 lehetőség közül kell választani. Nem csoda, ha a mi nagyon is elfoglalt rendőrségünk inkább félretette az ügyet, abból kiindulva, hogy bármennyi bűntényt követtek el, az áldozatokkal együtt a bűnösök is halottak.

Csak a biztosítótársaságnak sürgős megtudni az igazságot, különösen a háztulajdonos által kötött tűzbiztosítási kötvény miatt. Csak még kényesebbé teszi a kérdést, hogy a fiatal Inigo maga is meghalt a lángok közt: nagyhatalmú családja, noha lezüllött fiát már kitagadta és eltaszította, közmondásosan kevésbé volt hajlamos nyilatkozni bármiről, ami őket érinti. A legrosszabb (listán kívüli vagy rajta szereplő) dolgokra lehet számítani egy olyan fiatalembertől, aki örök-

letes tagja a párizsi kamarának, s illusztris rangját a terek lépcsőin, egy nomád és kontemplatív ifjúság díványát hurcolja meg, s hosszú haját közkutak vize alatt szappanozza. Az öreg panziósnénak kiadott házacska volt örökségének maradéka, s az átengedett neki egy szobát, némi engedményért cserében az amúgy is mérsékelt bérleti díjból. Ha ő, Inigo volt a gyújtogató, bűnöse és áldozata az egyéniségéhez illően pontatlanul és figyelmetlenül végrehajtott gonosz tervnek, a bizonyítékok mentesíthetnék a társaságot a kártérítési kötelezettség alól.

De ez nem az egyetlen kötvény, amelyet a társaságnak a katasztrófa után méltányolnia kell: özvegy Roesslerné asszony maga is minden évben megújította fogadott lánya, a divatlapokból ismert manöken javára szóló életbiztosítását. Most Ogiva is halott, elszenesedett a parókagyűjteményével együtt, amelyek dermesztő varázsú arcát – hogyan definiálhatni másként egy szép, kecses, ám teljesen kopasz fiatal nőt? – ezernyi különböző, finoman aszimmetrikus személy arcává alakították. Van viszont egy hároméves gyereke, akit bizonyos dél-afrikai rokonokra bízott; ők nem mulasztják majd el követelni a biztosítási díjat, hacsak a társaság be nem bizonyítja, hogy ő ölte meg (*Leszúrta? Megfojtotta?*) Roesslerné asszonyt. Sőt, tekintve, hogy maga Ogiva is biztosította parókagyűjteményét, a gyermek gyámjai az ezért járó kártérítésre is igényt tarthatnak, feltevé, hogy nem ő a felelős a pusztításért.

A negyedik eltűnt személy a catch-harcos üzbégi óriás, Belindo Kid, aki özvegy Roesslerné személyében nemcsak serény panziósnét (akinek ő volt az egyetlen fizető lakója), hanem körültekintő impresszáriót is talált magának. Az utolsó hónapokban az öregasszony rászánta magát a középnehézsúlyú exbajnok turnéjának finanszírozására, s biztosítással védte ki annak kockázatát, hogy betegség, cselekvésképtelenség vagy szerencsétlenség akadályozza meg a szerződés megtartását. Most a catch-egyesületek konzorciuma követeli a biztosítás által lefedett károk térítését, de ha az öregasszony öngyilkosságba kergette Belindót, esetleg *rágalmazással, zsarolással* vagy *kábítószerral* (az óriás befolyásolhatósága nemzetközi sportkörökben közismert volt), a biztosító könnyedén elhallgattatná őket.

Nem tudom megtartóztatni elmémet a lassú kísérletektől, hogy hipotéziseket alkosson és belépjen a következmények labirintusaiba, amelyeket a mágneses memóriák egy nanoszekundum alatt futnának át. Skiller gépemtől várja a választ, s nem tőlem.

A négy lakó közül egyesek alkalmasabbnak látszanak, hogy bizonyos listán levő igék alanyának, s más igék tárgyának szerepét töltsék be. De hogyan zárhatjuk ki, hogy nem éppen a látszólag legvalószínűtlenebb esetek az egyedül mérvadóak? Vegyük a tizenkét reláció legártatlanabbját, vagyis az *elcsábítást*. Ki csábított el és kit? Formuláimra kéne koncentrálnom: még mindig képek sora forog az elmémbe, szétcsúszik és újra összeáll, mint egy kaleidoszkóp. Látom magam előtt a fotómodell zöld és violaszín lakkos körmű hosszú ujjait, amint megérintik a pénztelen fiatal úr vonakodó állát, puha szakállát, vagy amint az üzbégi bajnok szijas és mohó tarkóját csiklandozzák, akit erre elfelejtett kellemes érzés fog el, s úgy görbíti deltaizmait, mint a doromboló macskák. De rögtön látom azt is, hogy a szeszélyes Ogiva a középnehézsúlyú bika kedveskedésétől,

vagy a lézengő fiatalember emésztő magába merülésétől megigézetten hagyja magát elcsábítani. Látom az idős özvegyasszonyt, amint olyan étvágy látogatja meg, amelyet a kor elbátortalaníthat ugyan, de nem szüntet meg; s szépítkezik és cicomázkodik, hogy lépre csalja az egyik vagy másik (vagy mindkét) férfit, hogy felülkerekedjen a különböző súlyú, de ami az elszántságot illeti, egyformán ingatag ellenálláson. Vagy pedig látom őt magát, perverz, az évszakokat összekeverő képlékeny ifjú vágyból vagy kancsal számításból születő csábítás tárgyaként. A képsort Szodoma és Gomora árnya egészíti ki, elindítva a nem különböző neműek közti szerelem körhintáját.

Talán a lehetséges esetek skálája a komolyabb bűnöknél szűkebb lesz? Nem hinném: bárki *leszúrhat* bárkit. Íme, az orvul ledöfött Belindo Kid, nyakszirtjében törrel: pengéje úgy vágta ketté a gerincvelőt, mint arénában a bikáét. A pontos késszúrás származhatott hideg vérengző indulatban Ogiva karperecektől csilingelő törekeny kezétől, vagy Inigo játékos ujjaitól, amelyek élénél fogva csak himbálták a tört, s váratlan sugallatra hajították olyan ívben a levegőbe, amely a szinte véletlenül ütött jelben végződött; avagy a panziós Lady Macbeth karma, aki éjidőn vonta félre a szobák függönyét, hogy az alvók lélegzetét lesse. Nemcsak ezek a képek tolakodtak az agyamban: Ogiva vagy Roesslerné levágja Inigót, mint egy bárányt, nyelőcsövét nyiszálja; Inigo vagy Ogiva kitépi az özvegy kezéből a disznóölő kést és felnégyeli a konyhában; Roesslerné vagy Inigo sebészként vagdalja Ogiva meztelen testét, aki vonaglik (talán *megkötözve és felpeckelt szájjal?*). Ami Belindót illeti, ha a nagykas a kezébe került és éppen elvesztette türelmét, esetleg felheccelték valaki ellen, neki aztán semmibe se telt volna bármelyiküket feltrancsírozni. De mi szüksége volna neki, Belindo Kidnek *leszúrni* valakit, mikor rendelkezésére állt a fűzet tárgymutatójába és szenzorikus-motorikus idegpályáiba egyaránt beleírt *megfojtani*, amely összhangban van fizikai adottságaival és technikai képzettségével is? Amellett ez olyan ige, amelynek Kid csakis alanya lehet, tárgya nem: szeretném látni a másik hármát, amint ujjacskáikkal fojtogatni próbálják a catch-középnehézsúlyút, és még csak fogást sem sikerül találniuk a fatörzsszerű nyakon! Ez tehát olyan tény, amellyel a programnak számolnia kell: Belindo nem *szúr le* senkit, előnyben részesíti a *megfojtást*, és nem lehet *megfojtott*; s legfeljebb *pisztollyal fenyegetve* lehet őt *megkötözni és felpeckelni a száját*; de ha egyszer *megkötözték és felpeckelték a száját*, akkor minden megtörténhet vele, sőt, a mohó öregasszony, a szenttelen fotómódel vagy az excentrikus fiatalember akár *meg is erőszakolhatja*.

Kezdjük csak rögzíteni az egymásra következések és kizárások lehetséges rendszereit. Valaki először *pisztollyal fenyegethet* másvalakit, aztán *megkötözheti és felpeckelheti a száját*; először *kötözni*, és utána *fenyegetni* legalábbis fölöslegesnek tűnik. Aki viszont *leszúr* vagy *megfojt* valakit, ha egyidejűleg *pisztollyal is fenyegetné*, az kényelmetlen és redundáns, voltaképp megbocsáthatatlan cselekedet volna. Aki vágyai tárgyát meghódítja *csábítással*, annak szükségtelen *megerőszakolnia*, és fordítva. Aki *prostituál* valakit, előzőleg már bírhatta őt *elcsábítás* vagy *megerőszakolás* útján, de utána fölösleges idő- és energiapazarlás lenne. Lehet azért *kémkedni* valaki után, hogy *zsaroljuk*, de ha már *megrágalmaztuk*, a botrány kipattanása többé nem fogja rémíteni; tehát, aki *rágalmaz*, nem érdekelt a *kémkedésben* és nincs anyaga a *zsaroláshoz*. Aki *leszúrja* áldozatát, egy másikat

még *megfojthat* vagy *öngyilkosságba kergethet*, de nem követheti el e halálos kimenetelű tetteket egyazon személyen.

Ezt az eljárást követve újra felállíthatom organigrammomat, hogy rögzítse a kizárások rendszerét; ennek alapján a gép kiselejtezhetheti a logikailag hibás szekvenciák milliárdjait, redukálhatja a plauzibilis konkaténációk számát, elérhet a valódinak tekinthető megoldásig.

De egyáltalán bekövetkezhet-e ez? Egy kicsit az anonim és felcserélhető faktorokból és függvényekből álló algebrai modellek létrehozására koncentrálok és eltávolítom agyamból a négy kísértet arcát és mozdulatait; egy kicsit pedig azonosulok a szereplőkkel és egy csupa áttűnés, csupa metamorfózis mentális filmre teszem át a jelenetet. Talán a '*lekábítószerez*' ige körül forog az a fogaskerék, amely egymásba illeszti az összes többit: ezt az igét agyam azonnal Inigo, a híres nemzetség utolsó sarjának tejfehér arcához asszociálja; a visszaható '*kábítószerezik*' alak nem jelentene semmilyen problémát: hogy egy fiatalember kábítószerezik, felette valószínű, bár ez ténylegesen nem érint engem; de a tranzitív '*lekábítószerez*' alak feltételez egy ellátót és egy ellátottat is, ez utóbbi tudtával, tudomása nélkül vagy kényszerítve.

Ámbár az is valószínű, hogy ha Inigo el akar bódítani valakit, *kábítószert ad* neki: vékony cigarettákat képzelek, amint kezéből Ogiva vagy Roesslerné aszszony kezébe vándorolnak. A fiatal nemes népesítette volna be tünékeny hallucinációkkal az elhagyott panziót? Vagy a panziósné akarta kihasználni Inigo extázisra való hajlamát? Talán Ogiva gondoskodott a drogról a vén ópiumszívó számára, és a *kémkedő* Inigo észrevette a rejtkehelyet, és megzavarta, *pisztollyal fenyegette* vagy *zsarolta* őket; Roesslerné erre Belindót hívta segítségül, Inigót pedig azzal *rágalmazta meg*, hogy *elcsábította* és *prostituálta* Ogivát; erre az üzbégi törzsi szellemben bosszút állt, és *megfojtotta*; hogy a bajból kimászhasson, a panziósnénak nem maradt más, mint *öngyilkosságba kergetni* a harcost, annál is inkább, mert a károkat fizeti a biztosító; de Belindo még, lesz ami lesz, *megerősztokolja* Ogivát, *megkötözi és felpeckeli a száját*, és pusztító máglya lángjaiba borítja a házat.

Lassan, lassan: nem versenghetek gyorsaságban az elektronikus géppel. Lehet, hogy a kábítószert csak Belindóval van kapcsolatban: az öreg catcher kifulladt, nem száll többé ringbe, ha nincs stimulátorokkal kibélelve. Roesslerné adja be neki, evőkanállal. Inigo a kulcslyukon *kémkedik*, a drogra éhesen előjön, követel belőle magának is. Visszautasítják, erre *megzsarolja* a harcost, azzal fenyegetőzik, hogy diszkvalifikáltatja; Belindo *megkötözi és felpeckeli a száját*, majd *prostituálja*, pár ghineáért eladja Ogivának, akinek egy idő óta a szeszélye lett a vonakodó arisztokrata; viszont az Erősz iránt közönyös Inigo csak akkor jut szeretkezésképes állapotba, ha félig *megfojtják*; Ogiva a nyaki verőeret elvékonyuló ujjbegyeivel szorítja el; Belindo talán segít neki, márpedig neki elég két ujj, és a kis lord szeme kifordul, ő maga megmered: most mit csináljanak a hullával? Hogy öngyilkosság látszatát keltsék, *leszúrnák*... Stop! Az egész programot újra kell írni: ki kell törölni a már a központi memóriában levő instrukciót, hogy akit *megfojtottak*, nem lehet *leszúrni*. A ferritgyűrűk elmágneseződnek és újra mágneseződnek; beleizzadok.

Kezdjük előlről. Mit vár kliensem tőlem? Hogy bizonyos számú tény logikai

rendbe állítsak. Az általam kezelt információk nem emberi életekről, jó vagy rossz oldalukról szólnak. Egy rám nem tartozó oknál fogva az adatok, amelyeket rendezek, csak a rosszra vonatkoznak, és a gépnek rendbe kell tennie őket. Nem magát a rosszat, ami talán nem rendezhető, hanem a rosszról szóló információt. Nekem a tárgymutatóban szereplő adatok alapján az elveszett Beszámolót kell rekonstruálnom, lett légyen igaz vagy hamis.

A Beszámoló feltételez valakit, aki megírta. Csak akkor fogjuk megtudni, hogy ki ő, ha rekonstruáljuk a füzet tartalmát: lyukkártyája néhány adatát vízszint rögzíthetjük. A Beszámoló írója nem halhatott meg se megfojtva, se leszúrva, mert nem illeszthette elbeszélésébe saját halálát; ami az öngyilkosságot illeti, azt elhatározhatta a füzet-végrendelet megírása előtt, s utána végrehajthatta; de aki meg van győződve róla, hogy másvalaki akarata kergeti öngyilkosságba, nem lesz öngyilkos; a füzet írójának az egyes áldozat-szerepekből való kizárása automatikusan növeli bűnös voltának esélyét: tehát egyszerre a rossz szerzője és a rosszról való információ szerzője lehetett. Ez munkámban semmilyen problémát sem vet föl: a rossz és a rosszról való információ az elégett könyvben is, elektronikus gépemben is ugyanaz.

A memória egy másik tényisorozatot töltött be, amelyet kapcsolatba kell hozni az elsővel: összesen négy biztosítást köttetett Skiller, egyet Inigóval, egyet Ogivával, kettőt pedig – egyet magáért, egyet Belindóért – az özvegygel. Talán a kötvényeket és a borzalmas tetteket sötét szál köti össze, és a fotoelektrikus cellák szédületes szembekötősdibe fognak, ha utat keresnek a lyukkártyák keskeny furatain. A kötvények immár bináris kódra fordított adatainak is hatalmuk van agyamba képeket idézni: este, kód; Skiller csönget a homokdombon lévő ház kapuján; a panziósné új albérlőként fogadja; ő kiveszi táskájából a biztosítási prospektusokat; a szalonban ül; teázik; biztos nem egyetlen látogatás alkalmával sikerül négy szerződést aláíratnia; tehát tartós családi viszonyt teremt a házzal és négy lakójával. Látom Skillert, amint segít Ogivának kifésülni a parókagyűjteményét (és melleleg megérinti ajkával a modell meztelen koponyáját); látom, amint magabiztos mozdulattal, mint egy orvos, és vigyázatosan, mint egy fiú, megméri az özvegy artériás vérnyomását, lágy és fehér karja köré kerítve a vérnyomásmérőt; vagy amint igyekszik felkelteni Inigo érdeklődését a házfenntartás iránt, megjelöli a vezetékekben keletkezett károkat, a tartógerendák megsüllyedését, és megpróbálja atyailag visszatartani őt körmének rágásától; s amint Belindóval sportújságot olvas és vállveregetve kommentálja jóslatai beigazolódását.

El kell ismernem, egyáltalán nem volt szimpatikus nekem ez a Skiller. Egy cinosságból szőtt hálót feszít ki, s mindenhova fonalat csomóz; ha valóban annyi hatalma volt a Roessler-panzióban, ha ő volt ott a tótumfaktum, a deus ex machina, ha semmiből nem bírt kimaradni, ami a falak közt történt, miért tőlem kérte a rejtély megoldását? Miért hozta nekem az elégett füzetet? Ő találta a füzetet a romok közt? Vagy ő rakta oda? Ő hozta ezt az adag negatív információt, ezt a visszafordíthatatlan entrópiát, amit úgy vezetett be a ház, mint most a gép köreibe?

A Roessler-panzió gyilkossága nem négyszereplős: van egy ötödik szereplő is. Lefordítom pontszerű lyukakká a Skiller biztosítási ügynökről szóló adatokat, és a többi lyukkártyához csatolom. A borzalmas tettek lehetnek éppúgy az ő, mint a má-

sik négy tettei: *leszúrhatott, rágalmazhatott, lekábítószereszedtetett* stb., vagy még inkább *prostituálhatott, megfojthatott* és így tovább. A kombinációk milliárdjai tovább nőnek, de talán kezdenek formát ölteni. Hipotézis címén konstruálhatok egy olyan modellt, amelybe minden rossz Skillerrel lép be, s beléptük előtt a panzió a legliliosabb ártatlanságban ring: az öreg Roesslerné érzelmes dalt játszik a Bechstein zongorán, amelyet a jóságos óriás egyik szobából a másikba visz, hogy az albérlők jobban hallják; Ogiva a petúniákat locsolja, Inigo petúniákat fest Ogiva koponyájára. Csöngetnek: Skiller az. Ágyat kíván és reggelit? Nem, előnyös biztosításokat kínál: élet, baleset, tűz, ingó és ingatlan vagyon. A feltételek kedvezőek, Skiller javasolja, hogy gondolkodjék meg; meggondolkodik; s eszükbe jutnak dolgok, amik azelőtt sose jutottak eszükbe; meg vannak kísértve; a kísértés elkezd a maga elektromos impulzusokból álló útját az agy idegpályáin... Számot vetek azzal, hogy a művelet objektivitását szubjektív antipátiámmal kezdem befolyásolni. Alapjában véve mit tudok én erről a Skillerről? Talán hónál is fehérebb a lelke, talán ő az egyetlen ártatlan ebben a történetben, s minden jel arra mutat, hogy Roesslerné piszkos zsugori, Ogiva kíméletlen nárcisz, Inigo magába fordult álmodozó, Belindo alternatív modellek hiányában izomi brutalitásra kárhoztatott alak... Ők hívták Skillert, mindegyikük sanda tervvel a másik három és a biztosítótársaság ellen. Skiller galamb a kígyófészekben.

A gép leáll. Hiba van itt, és a központi memória észreveszi; mindent töröl. Ebben a történetben nincsenek ártatlanok. Kezdjük előlről.

Nem, nem Skiller csöngetett az ajtón. Kinn szemerkél, köd van, nem lehet kivenni a látogató arcvonásait. Belép az ajtón, leveszi ázott kalapját, letekeri gyapjúsálját. Én vagyok az. Bemutatkozom. Waldemár, az elektronikus adatfeldolgozó gép programozó-elemzője. Tudja, hogy nagyon jól néz ki, Roesslerné asszony? Nem, nem találkoztunk még, csak rendelkezésemre állnak az analóg-digitális átalakító adatai, s mind a négyüket tökéletesen felismerem. Ne bújjon el, Inigo úr! A mi Belindo Kidünk mindig formában! Ogiva kisasszony az a violaszín hajkorona, amelyet a lépcsőn látok feltűnni? Tehát mind együtt, remek: látogatásom célja a következő. Szükségem van önökre, épp önökre, úgy, ahogy vannak, ahhoz a tervhez, amely évek óta tart a programozás szilárd alapokra helyezéséhez kötve engem. A hármak kontójára végzett alkalmi munkák kitöltik munkaidőmet, de éjjel, laboratóriumomba zárkózva olyan organigrammon dolgozom, amely az individuális érzelmeket – agresszivitást, érdeket, egoizmust, bűnöket – az univerzális jó szükségyszerű alkotóelemeivé alakítaná. Az esetleges, a negatív, az abnormális, egyszerűen az emberi kifejlődhetne anélkül, hogy általános pusztulást eredményezzen; egy harmonikus képbe illeszkedve... Ez a ház ideális terep volna, hogy megbizonyosodjak, helyes úton járok-e. Ezért kérem, hogy fogadjanak maguk közé, mint albérlőt, mint barátot....

A ház leégett, mindenki meghalt, de a gép memóriájába én más logika szerint rendezhetem el a tényeket, sőt, én is a gépbe léphetek, beilleszthetek egy Waldemár-programot, hatra emelhetem a szereplők számát, s kitágulhat a kombinációk és permutációk új galaxisa. Íme, újra felemelkedik hamvaiból a ház, minden lakó visszatér az életbe; bemutatkozom reklámcsomagommal, golfütőimmal, kérek egy szobát bérbe...

Roesslerné asszony és a többiek csendben hallgatnak. Bizalmatlanok. Arra gyanakszanak, hogy a biztosítónak dolgozom, hogy Skiller küldött oda...

Tagadhatatlan, hogy gyanújuknak van bizonyos alapja. Skillernek dolgozom, természetesen. Ő kérhetett meg, hogy kerüljek bizalmas viszonyba velük, tanulmányozzam a viselkedésüket, jósoljam meg rossz szándékaik következményeit, osztályozzam ösztöneiket, késztetéseiket, vágyaikat, kvantifikáljam és tápláljam be a gépbe...

De ha ez a Waldemár-program nem más, mint a Skiller-program duplikátuma, haszontalan lenne a körökbe iktatni. Az kell, hogy Skiller és Waldemár ellenfél legyen, a rejtélyben kettejük harca döntsön.

Az esős estében két árnyék bukkan föl a rozsdás fölüljárón, amely elvisz oda, ami hajdan külvárosi lakónegyed volt, de mára csak idétlen villácska egy homokdombon, autótemetők közt; a Roessler-panzió kivilágított ablakai úgy bukkannak ki a ködből, mintha rövidlátó szem retináján. Skiller és Waldemár még nem ismerik egymást. Egymás tudta nélkül keringenek a ház körül. Kit illet az első lépés? Vitathatatlan, hogy a kezdés joga a biztosítási ügynöké. Skiller csönget az ajtón. „Kérem, bocsássanak meg, cégem megbízásából végzek kutatást a katasztrófák környezeti meghatározottságairól. Ezt a házat reprezentatív mintaként választották. Engedelmmükkel, szeretném figyelemmel kísérni az önök szokásait. Remélem, hogy nem okozok túl sok kényelmetlenséget: néha ki kell majd tölteni néhány űrlapot. Viszonyásképpen a társaság lehetőséget kínál önöknek, hogy különleges feltételekkel köthessenek különféle biztosításokat: élet, ingatlan...”

A négyek csöndben hallgatják; mindegyikük azon gondolkodik, hogyan találhatná meg a számítását, máris terveket gyárt...

De Skiller hazudik. Programja előre megjósolta a ház minden egyes lakójának tetteit. Skillernek van egy füzete, benne erőszakos vagy törvényszegő tettek sora, s nem marad más hátra, mint valószínűségüket igazolni. Már tudja, hogy bűnök sorát követik majd el, s hogy a biztosítónak nem kell kártérítést folyósítania, mivel a kedvezményezettek mind elpusztulnak majd. Egy géptől kapta az előrejelzéseket: nem az enyémtől, fel kell tételeznem egy másik programozó létezését, akivel együtt örölték végig a lehetőségeket, aki Skiller cinkosa. A bűnös machináció a következő: egy nyilvántartó összegyűjti destruktív és család késztetések által mozgatott polgáraink névjegyzékeit; párszáz millióan vannak, a feltételek és ellenőrzések rendszerének eredményeként a társaság kliensei lesznek, biztosítanak minden biztosíthatót, bűnös tetteket hajtanak végre, esetenként gyilkolódnak is. A társaság készségesen regisztrálja az előnyére szóló bizonyítékokat, aminthogy aki rosszat tesz, némi segítséggel mindig túl fog lőni a célon, az információtömeg nagy százalékos arányú haszontalan információval jár majd együtt, s ez ködfüggöny lesz a biztosítótársaság felelőssége előtt. Sőt programozták az ezzel járó entrópiát: nem mindegyik tárgymutatóban szereplő borzalmas tettek van szerepe a történetben, néhány csak mint háttérzaj kell. A Roessler-művelet az ördögi biztosító első gyakorlati kísérlete. A katasztrófa megtörténte után Skiller egy másik géphez fordul, amelynek programozóját minden előzmény tekintetében sötétben hagyják, hogy ellenőrizték: vissza lehet-e következtetni rájuk a végeredményből. Skiller ennek a második programozónak minden szükséges adatot megadott, bizonyos mennyiségű háttérzajjal

együtt, hogy eltömje a csatornákat és lefokozza az információt: a biztosítottak bűnös szándéka megfelelően igazolva lesz, a biztosítóé nem.

A második programozó én vagyok. Skiller jól játszott. Minden számítás visszaköszön. A program előzőleg rögzítve volt, és a ház, a füzet, az organigrammom; gépnek nem kellett mást tennie, mint követni. Ahhoz vagyok kötve, hogy bebocsássam-kibocsássam egy történet adatait, amit nem változtathatok meg. Haszontalanul dobom be magam is a gépbe: Waldemár nem megy föl a dombon levő házba, nem ismeri meg a négy titokzatos lakót, nem lesz (amint remélte) az *'elcsábítani'* ige alanya (tárgy: Ogiva). Végül, talán Skiller is csak egy csatornája a kibocsátásnak-bebocsátásnak: az igazi gép máshol van.

De a két gép közti mérkőzést nem az nyeri meg, aki jobban játszik, mint a másik, hanem az, aki megérti, hogy ellenfele hogyan játszik jobban nála. Az én gépem berendezte az ellenfél győztes játékát: tehát győzött?

Csöngetnek az ajtón. Mielőtt elmennék ajtót nyitni, gyorsan ki kell számítanom, mi lesz Skiller reakciója, ha megtudja, hogy terve kiderült. Skiller engem is rávett, hogy biztosítást kössek tűzkár ellen. Skiller már eltervezte, hogy megöl, és felgyűjtja a labort: elpusztítja a lyukkártyákat, amelyek vádolják, és bebizonyítja, hogy életemet bűnös tűzvész okozása közben vesztettem el. Hallom a közeledő tűzoltószi-rénákat: időben hívtam őket. Kibiztosítom a pisztolyt. Most nyithatok.

DOBOLÁN KATALIN fordítása

*Néha felpróbálom a húgom cuccait,
baromi jól nézek ki bennük.*

Egészen kiváló ez a fogselyem.

REND A BŰNBEN

Kibernetikai tapasztalatszerzés Italo Calvinóval

Ami engem illet, azóta, hogy betörtem és megzaboláztam a számítógépet, úgy éreztem, enyhül bennem a riadalom, hogy őshüllőnek érzem magam, egy kihalóban lévő faj túlélőjének: a „saját korából kiszakadt ember” bánata majdnem teljesen eltűnt.

Primo Levi¹

Új csóvák a tűzvészre

Numbers in the Dark: ezzel a címmel jelent meg 1995-ben a New York Pantheon Books kiadásában Italo Calvino néhány, e nyelven kiadatlan szövege, Tim Parks fordításában. Ennek a gyűjteménynek a francia változata ugyanebben az évben jelent meg a Seuilnél, Jean-Paul Manganara fordításában, a következő címmel: *La Grande Bonace des Antilles*. A Mondadori kiadása (1993) a *Prima che tu dica „Pronto”* címet választotta. Voltaképpen mindegyik egy-egy novellacím ugyanabból a gyűjteményből.

A különböző kiadásokhoz írott előszavában Esther Calvino e novellák többségének különös sorsát hangsúlyozza (egyikük legelőször japánul jelent meg). A *Tűzvész a borzalmak házában* (eredetileg a *Playboy* amerikai kiadásában jelent meg) szintén érdekes kérdéseket vet föl, s a közelebbi vizsgálatot annál is inkább kiérdemli, mert Esther Calvino kommentárja nem veszi figyelembe Maria Barenghi azon (jóllehet hiányos) felvilágosításait, melyek a Mondadorinál a káprázatos, a mi *Pléiade*-unkkal egyenértékű *I Meridiani* sorozatban megjelent Calvino-életmű-kiadásban találhatóak.

Jegyzetében² Barenghi egy Calvino iratai között talált munkadosztiét ismertet, amely a *Playboy*-ban 1973-ban megjelent novellán kívül tartalmazza *A lehetséges irodalom atlasza*³ negyedik részének 5. egységét (*Próza és antikombinatorika*); a rész címe *Az Oulipo és az informatika*, első két egysége pedig (*Miért az informatika?*, valamint *Író és számítógép: a Pompidou Központ kísérlete*) az Oulipo e területet illető kezdeményezéseit mutatta be. Marcel Benabou részletesen kitért e tevékenységekre a *Magazine littéraire* Calvinónak szentelt különszámában.⁴ Miután Barenghi nem használta fel a Benabou által adott összes információt, szükségesnek látszik, hogy a magam tanúságtételével is megtámogassam azokat. Calvino tervét (amely elképzelése szerint egy igazi regény terve) a maga történeti és technikai közegébe szeretném visszahelyezni. Mindez alkalmat kínál arra, hogy egy különösen jelentős példán keresztül

N. B. E szöveg a „Tour de Babel” olasz könyvkiadónál Párizsban 1995. október 17-én tartott felolvasás kibővített változata. – A magyar fordítás az alábbi megjelenés alapján készült: *L'ordre dans le crime. Une expérience cybérnetique avec Italo Calvino*. In: Europe, 1997. március, 128–139. p. – A ford.

¹ „Le Scribe”, a *Metier des autres* (1986 novemberében szerkesztett) XLVI. számú szövege, franciaára ford. Martine Schruoffeneger, Gallimard, 1992, 315. p.

² Calvino: *Romanzi e racconti*, III. kötet, Mondadori kiadó, 1242. p.

³ Gallimard kiadó, 1981, 1988, „Folio essais” sorozat 109. sz.

⁴ 274. sz., 1990. február, 41. p.

elemezzük *A labirintus kihívása* szerzőjének elméleti és gyakorlati törekvéseit. Az is látható lesz, hogy e példa tényleg „példaszerű”.

A novella – mondja Esther Calvino – „egy némileg bizonytalan körvonalú kérdésből született, amit az IBM vetett föl: miként lehetséges elbeszélést írni számítógép segítségével? Ez Párizsban történt, 1973-ban, amikor egy ilyen eszköz még nem volt könnyen beszerezhető.”⁵ Egészen biztosan nem volt könnyű hozzájutni, ám az informatikai technikák felhasználásának eszméje az irodalom szolgálatában, különös tekintettel kombinatorikai problémák megoldására, ami itt meghatározó, már korábban megragadhatta Queneau rajongóját (a *Száz-ezermillió költemény* 1961-ben jelent meg). Calvino egyben szerzője volt a *Kibernetika és fantazmáknak*, annak az előadásnak, melyet 1967 novemberében több itáliai nagyvárosban is megtartott *Il racconto come operazione logica e come mito* címmel, s amelyet több országban, így Franciaországban is megismételt. Szövegét később újraközölte az 1980-ban az Einaudinál megjelent *Una pietra sopra* kötet. E gyűjtemény egy részének francia változata Michel Orcel és François Wahl fordításában 1984-ben a Seuil kiadónál *Az irodalomgép* címmel jelent meg. Sajtó példányom egyébként a következő dedikációt tartalmazza: „Braffort-nak, / e könyvet, mely bizonyítja, / hogy jóval korábban fecsegtem már / informatikáról és irodalomról, / mielőtt ismertelek volna. / Italo / Párizs, 1984 január”.

A téma – amit még nem nevezek „informatikának” – benne volt a levegőben, amit az is jelez, hogy 1966-ban annál az Einaudi kiadónál, ahol Pavese, Ginzburg és Vittorini mellett Calvino oly fontos szerepet játszott, megjelent Primo Levi novelláskötete *Storie naturali*⁶ címmel („Damiani Malabaile” álnéven, ami csak az 1987-es újrakiadásnál maradt el). A gyűjtemény harmadik novellája, *A Verscsináló* egy költőt és egy „masinát” szerepeltet, s ragyogóan illusztrálja „a borges-i gondolkodás” paradoxonát, melyet számos szerző – köztük Calvino – felhasználott a későbbiekben: a befejezésben a költő a közönséghez fordul, és közli, hogy mindazt, amit az imént hallottunk, maga a Verscsináló komponálta.

A *Magazine littéraire*-ben Marcel Benabou beszámol arról, hogy miután Italo Calvino először vett részt tiszteletbeli meghívottként 1972. november 8-án oulipói munkaében (teljes jogú taggá 1973. február 14-én vált), vázolta nekünk tervét, melynek a *Tűzvész* csak első szakaszt képezte, és együttműködésre kért fel bennünket. Jacques Roubaud társaságában látogattam meg a Porte de Chatillon sugárúton lévő „Art deco” házban, hogy eszmét cseréljünk terve kombinatorikai vonatkozásairól. Majd ő látogatott meg az Orsay-n, a Párizsi Egyetem Matematika Tanszékének laboratóriumában, hogy jelen legyen annak a programnak ez első tesztelésén, melyet az ő kérésére írtam.

Flash-back: már több éve érdekelt annak nyelvi alkalmazása, amit akkor még nem hívtak „elektronikus kalkulátornak”. 1960-ban – egy évvel az Oulipóba történt beválasztásom előtt – találkoztam Bostonban Noam Chomsky-val és Marcel-Paul Schützenbergerrel, a „context-free” nyelvek elméletének kidolgozóival. 1961 júniusában Besançonban részt vettem *A lexikológiai kutatások gépesítése* tárgyában rendezett konferencián, Jean Poyen társszerzővel, s *Az elektronikus anyagok és a mechanográfiai anyagok*⁷ kölcsönös szerepéről folytatott vitában azt hangsúlyoztam, hogy „amikor kontextusokról akarunk elemzéseket készíteni, például grammatikai elemzéseket, ráadásul nagyszámú kontextusról, érdekünkben áll a munka automatizálása. Az elérhető kombinációk száma és a nyilvánvaló képtelenségek kiiktatásának szükségessége miatt tehát nagy elektronikus gépek kellenek. Sőt a szemantikai elemzés is számítógépes munka. Befér az automatikus nyelvi elemző program készítésébe.”

1964 áprilisában David Mirschberg meghívására a Brüsszeli Szabadegyetemen felol-

⁵ Esther Calvino előszava a *La Grande Bonace des Antilles* kötethez, 8.p.

⁶ André Maugé francia fordítása a Gallimard-nál jelent meg 1994-ben.

⁷ *Cahiers de Lexicologie*, 3. köt., 1961, 53. p.

vasást tartottam *A mesterséges nyelv két modellje* címmel (ugyanezen az ülésen indítványozta Schützenberger *A természetes nyelv két modelljét*). A Mesterséges Intelligencia első kifejesztései az EURATOM keretén belül folytak – ahová szakértőként meghívtam Schützenbergert és Claude Berge-et (matematikus és alapító tag az Oulipóban). Az eredményekről egy kötetben számoltam be,⁸ melynek V. fejezete *A nyelv* címet viseli, és ahol Jean Queval (az Oulipo másik alapító tagja) egyik szövegéből kiindulva tárgyaltam a lexikai, szintaktikai és szemantikai elemzések automatizálása által felvetődő problémákat. 1967-ben az amszterdami *International Congress for Logics Methodology and Philosophy of Science* alkalmából felkértek egy beszélgetésre, melynek címe a következő volt: *The Role of Formal Logic in The Evaluation of Argumentation in Natural Logic*. „The Implementation of Logical Constraints in Ordinary Language” című felolvasásom egy detektívregény elemzésére épült, Rex Stout *Red Threads* című regényére, melynek cselekménye a tér és az idő megkötéseit hatékonyan kihasználó deduktív sémákat működtet... Röviden, készen álltam arra, hogy együttműködjek Italoval!

A flash-back vége: olaszországi, majd hollandiai tartózkodásaim után, az informatika oktatójaként időt szakíthattam az oulipósok (Raymond Queneau a maga 10¹⁴ költeményeivel, Marcel Benabou az aforizmáival... és Calvino) kínálta kombinatorikus struktúrák gépesítésére. E korai erőfeszítéseket bemutatták Brüsszelben, 1975 augusztusában az EUROPALIÁN. Programjaink új alkotásokkal bővültek, és Blaise Gautier-nak, a „Revue parlée” szerkesztőjének, valamint Christian Cavadiának, az ARTA (az Előretolt Technikai Kutatások Műhelye) vezetőjének köszönhetően egy *Írók, számítógépek, algoritmusok* napot szerveztünk 1977. június 15-én a Pompidou Központban. Programja a következő volt:

Délelőtt: írás és informatika

10 h Elnök René Moreau

Köszöntő és megnyitó (Jean Millier)

Az ARTA bemutatása (Christian Cavadia)

Az informatika és a nyelv (René Moreau)

Az irodalmi alkotás folyamata (Paul Braffort segédletével)

Alkalmazott nyelvészet és informatika (Alexandre Andreewsky)

Az ARTA irodalmi munkái (Paul Fournel)

11 h 30 Az ARTA munkáinak bemutatása

Délután: írás és algoritmus

14 h Elnök Yvon Belaval

Kombinatorika és alkotás Leibniz szellemében (Yvon Belaval)

Lexikológia és számítógép (Maurice Tournier)

Néhány algoritmus Victor Hugónál (Jean Maurel)

Egy Baudelaire-költemény kritikáinak formalizálása (Johanna Natali)

Egy irodalmi példa (Italo Calvino segédletével)

Irodalom és algoritmus (Jacques Roubaud)

16 h általános vita

17 h Köszönetnyilvánítás és zárszó (Blaise Gautier)

A közleményeket nem sokkal később a G.A.I. társaság adta ki (az Informatikai és Automatizált Lángelme), a felelős szerkesztő én voltam. Italo Calvino felolvasása közös munkáink előrehaladott állapotát mutatta. Ez a szöveg jelent meg változtatás nélkül *A lehetséges irodalom atlaszában* 1981-ben. Lényegében két Italo-szövegből kiindulva létreho-

⁸ *L'intelligence artificielle*, Presses Universitaires de France, 1968, 93. p.

zott montázsról volt szó: a *Tűzvész* saját francia fordításának eleje, amely több ponton különbözik Manganara fordításától (legfőképp a címében: az *elátkozott borzalmásra* változott), valamint egy szinopszis, *Rend a bűnben* a címe, amely a cselekmény logikai szerveződését mutatja be a szereplőkön és az alapcselekvéseken keresztül.

Meglehetősen lassú haladás az elemzésben

Hogy a terv tétje – és előre látható kivitelezhetetlensége – jobban érthető legyen, úgy tűnik, elengedhetetlen a kezdeti, a maga teljességében egyedül publikált változat rövid összefoglalása. Két összetevőt meg fogok különböztetni:

a) báziscselekmény

Egy elhanyagolt ingatlant tűzvész pusztít el, és benne széné é a négy lakó. Egy nem teljesen elégett fűzetből még kiolvasható egy bűnlajstrom, 1-től 12-ig beszámozva. Mindegyik ki van pipálva (tehát el lett követve), és mindegyik egy elégett elbeszélésre utalt; ezeket bináris viszonylatokba rendezhetnénk: X személy elköveti n bűnt Y személlyel szemben. A személyek a következők:

- Az özvegy Roesslerné, a családi panzió tulajdonosnője
- Ogiva, az előbbi fogadott lánya, manőken
- Inigo, egy nemesi család méltatlan örököse
- Belinda Kid, üzbégg catch-harcos.

A bűnök a következőképpen osztályozhatók:

- Az akarat birtokba vétele: *Felbujtás, Zsarolás, Kábítószerzés*
- Egy titok birtokba vétele: *Kémkedés, Vallomás kikényszerítése, Visszaélés valakinek a bizalmával*
- Szexuális birtokba vétel: *Elcsábítás, Prostituálás, Megerőszakolás*
- Gyilkosság: *Megfojtás, Leszúrás, Öngyilkosságba kényszerítés.*

A négy személy $4 \times 3 = 12$ különböző párost alkot. A tizenkét bűn sorozata $12^{12} = 8\,874\,296\,672\,256$ lehetőséget kínál. Az elbeszélés kezdetén a narrátor leír néhány, a párosok és a bűnök sajátos kiválasztásához kapcsolódó mellék-cselekményt. E narrátor (Waldemár) az az informatikai szakember, akit a biztosítótársaság embere (Skiller) egy olyan program szerkesztésével bíz meg, mely a számtalan lehetőség közül képes egy bizonyos elbeszélést (vagy kisszámú elbeszélést) beazonosítani, mely(ek)nek a koherenciája és szilárdsága lehetővé teszi a felvetődött pénzügyi problémák megoldását, minthogy mind az ingatlant, mind a lakóit Skiller biztosította. Ez lényegében egy olyan típusú probléma, mint amit 1961-ben elképzeltem.

b) Járulékos cselekmény

Az elbeszélés folyamán Waldemár növekvő kételyeket érez a biztosítót illetően, hiszen a dráma ötödik „actant”-ját látja, és végül magát is a dráma részének tekinti. Ekkor az elbeszélés megkettőződik és összezavarodik. A felidézett (képzeletbeli) párbeszéd, a szabad közvetett beszéd és a belső monológ ügyesen elrendezett regiszterein játszva írja le Calvino Waldemár nyilvánvalóan álmodott (rémálmodott) jeleneteit: Skiller egyik látogatását a ház lakóinál, a saját látogatását, sőt elképzeli egy Skiller által titokban készített programot, amelyben neki magának kell az áldozatnak lennie. Ettől kezdve nyolc cselekvő (aktáns) van jelen: a négy áldozat (akik talán bűnelkövetők is), hozzájuk járul Skiller, Waldemár... és a két program (melyek egyike talán nem létezik), valamint egy pótlólagos bűn, Skiller ördögi machinációja (amit talán csak Waldemár képzel el), az a ma-

chináció, amelyről Waldemár – még mindig elbeszélő – azt hiszi, hogy megghiúsíthatja saját programjának végletekig vitt kifinomításával. S az az elbeszélés, amely így kezdődik:

Pár órán belül megérkezik Skiller, a biztosítási ügynök, hogy elkérje tőlem az adatfeldolgozás eredményét, és én még nem tettem rendet az áramkörök közt, amelyeknek bitporrá kéne őrlőniük özvegy Roesslerné asszony és kevéssé ajánlható panziója titkait

a következőképpen fejeződik be, „Borges-módra” (vagy „Nabokov-módra”):

Csöngetnek az ajtón. Mielőtt elmennék ajtót nyitni, gyorsan ki kell számítanom, mi lesz Skiller reakciója, ha megtudja, hogy terve kiderült. Skiller engem is rávett, hogy biztosítást kössek tűzkár ellen. Skiller már eltervezte, hogy megöl, és felgyújtja a labort: elpusztítja a lyukkártyákat, amelyek vádolják, és bebizonyítja, hogy életemet bűnös tűzvész okozása közben vesztettem el. Hallom a közeledő tűzoltószirénákat: időben hívtam őket. Kibiztosítom a pisztolyt. Most nyithatok.

(Dobolán Katalin fordítása)

Az a szinopszis, amelyet Italo rám hagyott, s amelynek itt közlöm egy részletét, a következőket rögzítette:

Valamennyi lehetőség nyitva áll: a 4 személy egyike például erőszakos cselekedetet követhet el a másik hárommal vagy a másik 3 erőszakos cselekedetet követhet el ellene, ám az elbeszélés gazdaságossági elve (hogy kerüljük a redundanciákat) minden egyes permutációban csak azt a lehetőséget teszi elfogadhatóvá, hogy egy személy csak egyetlen másikon kövessen el erőszakot és ellene csak egy harmadik követhessen el. Természetesen ha egy permutációban A-t alkalmasnak tekintjük arra, hogy több testi erőszakot kövessen el, a szekvencia csak a legfontosabbat tartja meg az elbeszélés céljaira, ugyanez érvényes akkor is, ha A alkalmas arra, hogy több testi erőszakot elszenvedjen.

Tehát megállapítható, hogy minden egyes permutációban minden egyes személy csak egyszer követhet el valamit és csak egyetlen személyen, valamint bármelyik tettet egy személy csak egyszer szenvedheti el.

Az informatikai munka sajátossága (az, amire Skiller Waldemárt utasította, s amit nekem át kell vállalnom) azoknak a „szűrőknek” a kimunkálásában áll, amelyek arra szolgálnak, hogy a 10^{12} lehetséges sorozat közül mindazokat kiválaszthassuk, amelyek eleget tesznek a Calvino által a következőképpen rögzített kikötéseknek (az *Atlasz* szövege):

OBJEKTÍV KIKÖTÉSEK

Összeférhetőség a kapcsolatok között

A gyilkosságoknál: *Ha A megfojtja B-t, nem kell sem leszúrnia, sem rávennie az öngyilkosságra.*

Az is valószerűtlen, hogy A és B megölje egymást.

Megállapítható tehát, hogy a gyilkossági akciók esetén két személy között kapcsolat minden egyes permutációban csak egyetlen alkalommal lehetséges, s e kapcsolódás közöttük nem reverzibilis.

A szexuális akcióknál: *Ha A-nak sikerül a csábítás révén B szexuális szolgálatait élvezni, ugyanezért nem kell pénzhez vagy erőszakhoz folyamodnia.*

Kizárható vagy legalábbis figyelmen kívül hagyható a két személy közötti (ugyanolyan vagy másilyen) szexuális kapcsolat reverzibilitása.

Megállapítható tehát, hogy a szexuális akciók esetén két személy között kapcsolódás minden egyes permutációban csak egyetlen alkalommal lehetséges, s e kapcsolat közöttük nem reverzibilis.

Egy titok birtokbavételekor: Ha A megszerzi B titkát, e titok a sorozatban következő másféle kapcsolódásban is létrejöhet, B és C vagy C és B között (vagy C és D vagy D és C között), lehet szexuális kapcsolat vagy gyilkossági, vagy az akarat birtokbavétele vagy egy másik titok birtokbavétele. Ezt követően A-nak már nincs szüksége arra, hogy B-től ugyanazt a titkot más módon megszerezze (de B-től, mint a többi személytől is, megszerezhető egy másik titok másféle módon). A titok birtokbavételi aktusainak reverzibilitása lehetséges, ha különböző titkok mindkét oldalán lejátszódik.

Az akarat birtokbavételekor: Ha A rákényszeríti akaratát B-re, ez a rákényszerítés előidézhethet kapcsolódást A (vagy más) és B vagy B és C (vagy A) között, a kapcsolat lehet szexuális, gyilkossági, egy titok birtokbavétele, egy másik akarat birtokbavétele. Ezt követően A-nak már nincs szüksége arra, hogy ugyanazt az akaratot más módon rákényszerítse B-re (de lehet stb...).

A reverzibilitás lehetséges, természetesen két különböző akarat között.

A szekvenciák rendje

Minden egyes permutációban, azután, hogy a gyilkossági akció megtörtént, az áldozat már nem végezhet és nem szenvedhet el semmilyen akciót.

Következésképp lehetetlen, hogy három gyilkossági aktus történjék egy permutáció kezdetén, mert már nem maradna személy, aki lehetővé tenné a többi akciót. Már két gyilkosság a kezdetben lehetetlenné tenné a szekvencia kibontakozását.

Az optimális eset az, amelyben a három gyilkossági aktus a befejezésben következik be.

A számítógép által adott szekvenciák valószínűleg megmutathatják a lehetséges logikai kapcsolódások mentén létrejött eseményláncolatokat...

A szinopszis folytatásában Calvino azt fejt ki, amit „szubjektív kikötéseknek” nevez, azaz ami abból vezethető le, amit A (Belinda Kid), B (özvegy Roesslerné), C (a fiatal Inigo) és D (Ogiva) személyéről tudunk. Majd megállapítja:

Minden egyes személy felcserélhető a történet kibontásakor (bizonyos megtett vagy elszenvedett akciók után): bizonyos összeférhetlenségeket tüntessünk el, hogy hozzájussunk másokhoz!

De pillanatnyilag mondjunk le e terület kifejtéséről!

Végül „a programozó esztétikai (vagy szubjektív) kikötéseit” veszi szemügyre és felteszi a kérdést: „Lehetséges, hogy egyszerre jönnek számba a szubjektív kikötések és az esztétikaiaknak nevezett kikötések?”

1977 júniusában tartott előadásában Calvino azokat a előzetes kutatási eredményeket mutatta be, melyekhez az vezetett minket, hogy az „objektívnek” nevezett logikai megkötések és a négy, Arnónak, Clemnek, Daninek és Baby-nek elkeresztelt kiindulási aktáns felhasználására szorítkoztunk. Tehát azt írtam le, amit Calvino „szelekciós programsorozatnak” nevezett, „s ami fokozatosan figyelembe veszi azokat a kikötéseket, melyeket elbeszélésünknek be kell tartania, hogy »logikailag« és »lélektanilag« elfogadható legyen” (vö. *Atlasz*, 331. p.). Azzal, hogy úgy logikai, mint szemantikai összeférhetőségi mátrixokat vezet be, a program lecsökkenti a képtelen kombinációk számát. De mindez még nem volt elegendő ahhoz, hogy a kombinatorikus robbanás hathatóan csökkenthető legyen!

Kombinatorika és antikombinatorika

Az *Oulipo és informatika* fejezet 5. egysége az *Atlaszban* az „anti-kombinatorikus” melléknevet használja, szemben a költészetnek szentelt 3. egység „kombinatorikus”-ával. Paul Fournel elgondolásában (aki e fejezet koordinációjáért felelt) a calvinói közelítésmód újdonságának kiemeléséről volt szó. Igen gyakran használtuk a kombinatorikus virtualitás fogalmát költői struktúrák kapcsán, s ezt fedeztük fel újra Jean Meschinot és Quirinus Kuhlmann költeményeiben éppúgy, mint Raymond Queneau-nál, a *Száz-ezermillió költeményben*, abban a szövegben, amely ott áll az Oulipo legkezdetén.⁹ Világos, hogy az egyik ok, amely Calvinót arra készítette, hogy részt vegyen munkálatainkban, az a törekvés, hogy a potencialitást bevigyük az irodalomba, az a törekvés, amely természetszerűleg vezet vissza a forrásokhoz és „a klasszikusok új olvasatához”.

A *Six memos* (az *Amerikai előadások*) első darabjában Calvino, hogy a „könnyedség” iránti vonzódást megalapozza, a modern tudomány vitathatatlan tényeire hivatkozik, melyek a tárgyakat mikroszkopikus elemek kombinációjára vezetnek vissza (a *Tűzvész* „bitporára”), egyszersmind utal Lucretiusra és Galileire is. Alapvető terve, minden művében megnyilatkozó törekvése arra irányul, hogy a dolgokat a maguk teljességében juttassa érvényre, vagy a teljesség felé tartó mozgásban: e törekvését testesíti meg Palomar. Ez a *leágazások* teljes ismeretét feltételezi, kivételes kapacitást az erdei utak átlátásában és belátásában a kulturális tapasztalat rengetegében. Ezeknek az utaknak, az egymást keresztező sorsoknak az összekuszálódása, a megszámlálhatatlan képzeletbeli, de lehetséges (vagy majdnem lehetséges) architektúra kiképződése kézenfekvő módon idézi fel a *labirintus*, azaz a kombinatorika képét. Itt két magatartás lehetséges: az egyik meghátrál a bonyolultság elől, megérezve talán a szakadék mélységét, míg a másik úrrá akar lenni a bonyolultságon; ez utóbbi a tudós ember magatartása: Calvinóé.

A kombinatorika mesteri ismerete az *anti-kombinatorikus* szűrők tudásával és megszerkesztésével együtt teszi lehetővé struktúrák explicitté tételét, szabályok megfogalmazását, kikötések megalkotását. S természetesen magában foglalja a lemondást a spontaneitás bizonyos formáiról, a formalizációt, a számolás igénybevételét, beleértve az egyszerű geometrikus és aritmetikus számításokat is. Valamint magában foglalhatja az információkezelés új technikáinak kifejlesztésével a számítógépek felhasználását. A calvinói gondolkodásmód folytonossága e tekintetben példászerű.

1958 óta *A számok éjszakája* (*La notte dei numeri*) bevisz minket a „gépterembe”, ahol a masinák „állandó zümmögéssel dolgoznak és a vastag perforált lapok fel-le ugrándoznak, mint a rovarok kitinszárnya.”

1962-ben – abban a folyóiratban, amit Elio Vittorinivel együtt ő irányított, az *Il Menabó*ban – közölte *A labirintus kihívása* című írását, amely igazi kiáltványnak tekinthető. Ez volt az az időszak, amikor angolszász területen elszabadult a Snow–Leavis vita „a két kultúráról”. A francia értelmiségiekkel ellentétben az olaszok lendületesen beszálltak a vitába, jelesül Vittorinivel, az ő posztumusz munkájával, azzal a *Due tensionival*, amelyet Calvino 1967-ben a *Vittorini: proiezione e letteratura* című esszéjében kommentált, egyébként ez ugyanaz az év, mint amikor a *Kibernetika és fantazmák* megjelent, a következő alcímmel: *Az irodalomról mint kombinatorikus processzusról*, s benne rengeteg utalás található Raymond Lulle-re, az *Ars combinatoriára*, valamint Raymond Queneau-ra. Ugyanebben az évben írja meg Calvino *A világ emlékezetét*, ezt a nagyon „borgesi” novellát (a befejezése egyébként mutat bizonyos hasonlóságot azzal, amit később a *Tűzvészben* találunk), amelyben a történetmondó egy gigantikus levéltári szervezet tevékenységét

⁹ Vö. Claude Berge: Pour une analyse potentielle de la littérature combinatoire, in: *Oulipo: La littérature potentielle*, Gallimard, 1973, „Folio essais” 95. sz.

írja le, melynek eredményeképpen az emberiség minden tudása elraktározódik: „És az összes anyag keresztülmegy a lényegre redukálás, a sűrités, a kicsinyítés eljárásán, de az eljárásról még nem tudható, hogy mikor ér véget; ugyanúgy, ahogy az összes létező és lehetséges képet apró mikrofilmtekercecsekre viszik s ahogy a magnetofonszalagok mikroszkopikus orsói őrzik az összes felvett és felveendő hangot. Az a szándékunk, hogy létrehozzuk az emberi nem központi memóriáját, azt kutatván, miként tudjuk a lehető legkisebb térre korlátozva felhalmozni e tudást agyunk egyedi memóriájának mintájára.” Ez mindenestre pompás előlegezése a mai kognitív kutatásoknak!

1969 és 1973 között jön létre *A kereszteződő sorsok kastélya „euklidészi”* (vagy inkább „hipereuklidészi”) építménye, s végre 1973-ban a *Tűzvész a borzalmas házban*. Jól felbecsülhető a technológiai fejlődés közelmúltbeli felgyorsulása, ha megfigyeljük; hogy 1973-ban, tehát tizenégy évvel *A számok éjszakája* után még „perforált kártyákról” van szó!

1975-ben az Einaudi megjelenteti a festő Giulio Paolininek szentelt *Idem* című kötetet. Calvino írta az előszót *La squadratura (A bekeretezés)* címmel, melyben szembesíti egymással a festő és az író tevékenységét. Párhuzamot von a festészetben a „keret” és az irodalomban az „incipit” között, s a Mondadori-kiadásban¹⁰ Bruno Falchetto ilyen megjegyzést fűz ahhoz a változathoz, amely az előszóból kimaradt: „...könnyen felismerhetjük Silas Flannery naplójának, a *Ha egy téli éjszakán egy utazó* nyolcadik fejezetének és bizonyos fokig a könyv strukturális középpontjának a csíráját. A *Ha egy téli éjszakán egy utazó* Calvino utolsó kombinatorikus regénye, s a nyolcadik fejezet az, amelyben Lotaria elmagyarazza Flannery-nek, miként „olvas” egy regényt:

Egy ilyen masina, magyarázta, ha megfelelően beprogramozzák, pár perc alatt elolvas egy regényt, s listát készít a szövegben szereplő szavakról az előfordulás gyakorisága szerinti sorrendben. (...) Valójában mi egyéb az olvasás, mint bizonyos témák periodikus visszatéréseinek, formák és jelentések makacs újra és újra feltűnésének a regisztrálása? Az elektronikus olvasás jelzi az előfordulások gyakoriságát, s elegendő végigfutnom a jegyzéket, máris tudom, milyen problémákat vet fel a tanulmányozandó könyv.”¹¹

(Telegdi Polgár István fordítása)

A hatodik fejezet már korábban utalt arra a „Homogenizált Irodalmi Művek Elektronikus Termelésére Alakult Szervezetre”, melynek tevékenysége úgy viszonyul Lotaria olvasásához, mint a szintézis az analízishez. Olyan dualitás ez, mely az ALAMO munkáját is vezérelni fogja (a Matematika és a Számítógépek Segítségével Létrehozott Irodalom Műhelye [Atelier de Littérature Assistée par la Mathématique et les Ordinateurs] 1980-ban¹² alakult meg Jacques Roubaud és az én kezdeményezésemre), olyan dualitás, melyet kitűnően fejez ki Claude Levi-Strauss híres mondása: „Az analízis bizonyítéka a szintézisben van”.

A *hallgató királyban*, Calvinónak az öt értelemről írott harmadik (és utolsóként befejezett) szövegében „az elektronikus számítógépek zümmögése” megnyugtatta a mozdul-

¹⁰ Italo Calvino: *Romanzi e racconti*, II. köt., 1383. p.

¹¹ *Si par une nuit d'hiver un voyageur*, ford. Danielle Sallenave és François Wahl, Seuil, 1981, 199. p. Magyar fordítása: *Ha egy téli éjszakán egy utazó*, ford. Telegdi Polgár István, Európa Könyvkiadó, Bp., 1985, 199. p.

¹² Vö. Paul Braffort és Josiane Joncquel: *Alamo, une expérience de douze ans*, in: Alain Vuillemin és Michel Lenoble: *Littérature et Informatique*, Artois Presses Université, 1995, 171. p. E szöveg egyébként idézettel fejeződik be a *Kibernetika és fantazmiából* (id. kiadás, 18. p.): „Milyen lesz az irodalomautomata stílusa? Úgy gondolom, igazi hajlama a klasszicizmusra lesz...”

latlan királyt, mindaddig, amíg „a kezelőszemélyzet új adatokat léptet be a memóriába, a képernyőn ellenőrzi a bonyolult tabulálásokat, kivessi a kinyomtatott új oldalakat.”¹³ De a szorongás a burjánzó megsokszorozódástól talán legyőzhető, mivel Calvino ki-mondhatta a *Six memos* negyedik részében:

...hiszem, hogy minden tudatformának merítenie kell a lehetséges megsokszorozhatóság iránti fogékonyságból. A költői szellem, pontosan úgy, mint a tudós elméje bizonyos döntő pillanatokban, képzettársításokat működtet, egy olyan eljárást követve, amely a leggyor-sabb rendszert képezi, hogy a lehetséges és a lehetetlen végtelen formái között kiválasztá-sokat és összekapcsolásokat tehessünk. A képzelet számítógépféleség: számolva az összes lehetséges kombinációval, azokat választja ki, melyek alá vannak vetve egy befejezésnek, vagy egyszerűen a legérdekesebbeket, a legtetszetősebbeket, a legtréfásabbakat.

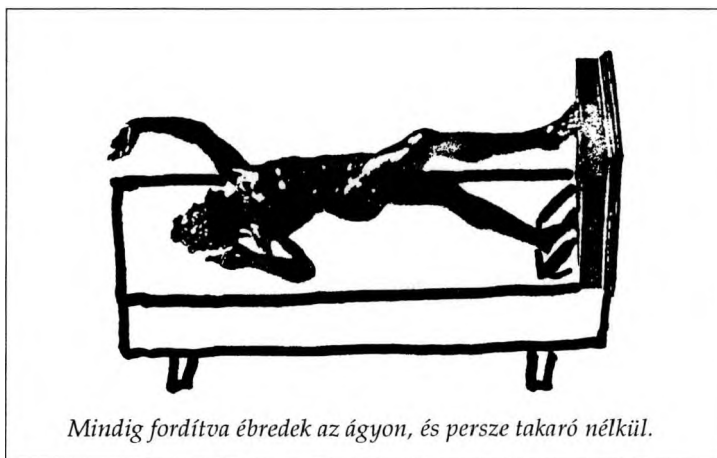
Az itt következő két *memos* (vagy az a kettő, amelynek következnie kellett volna) címe *Megsokszorozás és Szilárdság*. E fogalmak nyilvánvaló módon lényegiek Calvino számára. Mi-vel még nem uraljuk azokat az irodalmi és nyelvi jelenségeket, különösen a szemantikai és stilisztikai „szilárdság” azon feltételeit, melyek lehetővé teszik a „megsokszorozottság” csökkentését egy szöveg megértésében, ezért maradt befejezetlen a *Rend a bűnben*.

De húsz év alatt a dolgok sokat haladtak előre a nyelvi és irodalmi struktúrák beha-tóbb ismerete területén éppúgy, mint azoknak a technológiai rendszereknek a területén, amelyek képesek e struktúrákat manipulálni avégre, hogy kihasználjuk működésüket a szövegek analízise és szintézise szempontjából. Amikor egy olyan regényt olvasunk, mint Richard Powers *Galatea 2.2.-je*,¹⁴ amelyben egy író, egy igen fejlett kutatóközpont „birtokon belüli humanistája” „kognitív neurológus” szakember segítségét kéri egy olyan informatikai rendszer kidolgozásához, amely képes feldolgozni a világirodalom főműveit, hogy egy csapásra szakértővé váljon, nos, akkor rájöhethetünk, hogy a calvinói terv nem állhat távol a beteljesüléstől, ám mindenesetre mint irodalmi téma elevenen fennmarad!

SZIGETI CSABA fordítása

¹³ Kiadva *A jaguár napja alatt* kötetben Jean-Paul Manganaro fordításában, Seuil, 1994, 89.p.

¹⁴ Richard Powers e regénye a Farrar, Strauss & Giroux kiadónál 1995-ben jelent meg.

Mindig fordítva ébredek az ágyon, és persze takaró nélkül.

Nincs itt

„...vigaszt.”

OTTLIK

MEGGYŐZŐDÉSE VOLT MÁR, DE MÉG INNEN A RÖGESZMÉN, S NEM KÖZELÉBEN AZ ÁLLATI FÉLELEMNEK, BÁR EZT TAGADJA MOST, A FÖLD ALÓL A HÖRGÖIT HALLJA, A NEHÉZ SZEMPILLÁKAT, AHOGY LEESNEK, A CSONTOKAT IS, ÜTNEK AZOKKAL, MINT DOBOKAT VAGY A SZÁJPADLÁST A FOGAK, KÖVEKET ZÚZNÁNAK AKÁR, SÁR HÚZ A BELEK FELÉ, FEKETE SÁR ÉS HAMU ÉS MURVA, APRÓ KAVICSOK, EGY DEKORÁCIÓ ELEMELI HAJDAN, LÉPTEK ŐRIZŐI, A FELSZÍN SZERELMES SEBEI, KAGYLÓ ÉS MÁRGA ÉS HÚSKÉSZÍTMÉNY, REMEG MÁR, AHOGY LÉP A NAPON, FŰVEK TAPOSNAK LENN, LÁBA ALATT EGYMÁST, FÉNYBEN FELEJTETT ÁRNYÉKOK ŐRIZNEK ÍGY, AHOGY EGY ÜRES KANYAR A BETONÚTON AZ ELMÚLT IDŐ ÍVEIT, HÁTUL NÉMA ERDŐK, MAGASBAN DOMB, TOVÁBB A HEGY, HEGYEK, OTT TŰZ, TŰZ LAKIK, ELŐRESZALADT KICSIKÉT, NEVE, MÁSIKNAK A NEVE, NEVE ANNAK, NEKI IS, S MÉG, S TOVÁBB, VELE, ÍGY, HOZZÁ, NEVE, ÖVÉ, Ő NEVE, AHONNAN A TŰZ REMEG, ÉVSZÁMOK VAGY ÉVSZÁMOK NÉLKÜL, AZÉRT IS, S INNEN, AZAZ ONNAN NÉZVÉST, KÖRNYÉKEZTE AZ, KŐNEVEK OLDALÁRÓL HATÁROZOTTAN, HOMLOKTERÜKBŐL IGEN, MITAGADÁS, SZINTE FÉLELEM IS, ÁLLATI, HOGY ÜRES, HOGY MAGÁRAHAGYOTT, HOGY NEM IS, SOHA, HOGY AKKOR SEM, SEM OTT, SEHOL, HOGY ÖRÖKRE PEDIG VÉGKÉPP, HOGY ARRA, MÉG GONDOLNI SEM, AKKOR PEDIG MIRE FEL, ÁLL, BÁMUL FÖLFELÉ, KEZÉBEN A LYUKAS KÉK KANTA VAN, TALÁLOMRA, MERT ÁLL OTT HÁROM MÉG, MEGDŐL, EGYENSÚLYZ, A LYUKAS KANTÁKOK, VINNI VIZET, CSÖPÖG OLDALT ÉS FOLY ALUL, MEGÁLLÍTHATATLANUL, PEREG, A VIRÁGOKNAK VIZEI, S, MINTHA NEM IS ODAFÖNN AZ ÉG, AHOGY, S NÉZ ODA PEDIG, HANEM CSAK AZ A KANTA, KÉKJE, S TUDTA, NEM AKAR LENNI MÁSKÉNT, HOGY SEMMI, NANÁ, TÉNYLEGESEN AZ, HOGY

Párducbőgetés, alapfokon

Elnyűhetetlenül ébredtem ma, mint aki tegnap éjfélkor száz tonna száraztamponba fúrta az arcát, és reggel, ma, rájön, a testén húzódó naszkavonalak nem vérvörös kondenzcsíkok, hanem a dögményre vasalt krepp-lepedő éjjeli alagútjai, amelyekben oda-visszajárt a sötét, sűrű, műtoll szagú levegő.

A hűtőszekrénykéek színű pizsamámon, amiben tegnap elaludtam, és amiben ma, változatlanul, felébredtem, a szívtejékon és a jobb oldali epekő fölött egy-egy virágcserep nagyságú zseb húzódik, egymástól olyan távol, mint a két zárral ellátott biztonsági ajtók zárai, melyeket csak két ember nyithat ki, egy ember karfeszítvája ott nem megváltó gondolat.

A talpam nedves volt, mint egy orr, ráhúztam az otthoni mamuszom, aminek hosszú, barna nyelve védte lábfejem ereit a reggeli, durva levegőtől, ami úgy szokott lecsapni csupasz lábfejemre, mint bocipullmanban sebesült a kötszeres ládára.

Szemben ültem az ágyon a csúcsteknikával, rádió, magnó, vérnyomásmérő, a tévé borbörös diódaszeme, s egy meghurcolt habverőgép doboza, amiben laponként megtépett spirálfüzetek csupasz, műanyag spiráljait tartom valami folyton változó gondolat jegyében.

Felálltam a kreppgarnitúrák ágából s apró, a tevééhez hasonló léptekkel elindultam a totózó felé, de előbb még a konyhába mentem, és éreztem, most kopik le talpamról az éjjel rátermett finom maszkabőr, s az éjjel langyos nedvességgel megtelt talpzacskókból minden lépésnél visszaissza a hajnali vért a talpam üreges része, mintha hóval borított friss tepertőn járnék, amikor felgyújtottam a konyhában a madzaghúzó kriptonégőt.

Nem láttam az ábrázatom, de az reggelire vajfehér, és még nem láttam a hajamat se, amit éjjelente 100 borbély lidérces álma alakít. Rátettem tenyerem a konyhaszekrényre, a vízmosó melletti sima, féltükrös lapra, a kávéfőző felé fordítottam a fejem, mint akinek ma kell választ adnia az orvosának, vállalja-e a szőlője gondozását.

Eszembe jutott, hogy nem néztem meg tegnap este, elzárják-e ma reggel kilenc és tíz között a vízfőcsapot, de ha igen, mondtam magamban olyan lassan, mint aki szőrőfejes pisztollyal festi az állatkert zebraketrecét, de ha igen, mondtam magamban, lemegyek és rázárom a szerelőre a vízóraaknát, amíg azt nem mondja, vizet fakszt, ha kell, egy büntanyákon bujdosó faesztergályos elektroteknikai képzettségéből is.

Megnyitottam a csapot, halkan és egyenesen folyt belőle a mozdulatlan víz, mintha ez a vízoszlop támasztaná a konyha falait. Kimostam a kávéfőző zaccartályát, két kupon kávé töttem bele, vizet, lenyomtam a mikrokapcsolót, ami mindig finoman roppan, mintha az ujjamban törne el egy érezhetetlen csont.

Odakint már vonyított a jégkrémes autó, a meleg szél hol port szórt az ablakra, hol magából kifordult rügydarabot, a téliről fönnmaradt szúnyoghálón át mozaikzöldben látszottak a fák. A télikabátom úgy lógott a fogason, mint a padlason bekormozott, szárítón lengő, elmálló palacsintatészta.

Kiengedtem a szódát a palackból, egy frissítő tablettát raktam bele fürdeni, aztán elmentem a fürdőszoba felé, s közben még egyszer megnéztem az ágyat, ahol az éjszakát aludtam. Pont a bokámig ért a pizsamám steppelt szára, a szalagok melegen mozogtak, porc a porcon nedvesen csúszott előre, mint két öklömnyi melegjég.

Mikor a zuhanyrózsa alá léptem, a szám a számmal összeragadt, s az alsón feltépett egy vékonyka falatot. A szivárgó vér íze úgy járta át a szám, ahogy egy bot egészében feszül a támaszkodás. A fürdőkádban a lábaim felé néztem, a nagylábujjak viaszkos körmein sötét félholdakat rajzoló kínai cipőm nyomait; a cipő használaton kívül ment össze, hasonlított ugyan magára, de csak úgy, ahogy minden csecsemő.

Előbb elől, majd hátul is bevizeztem magam, a szappanból csak utána vertem habot. Ömlött rólam a szappanos víz, mint akiről mindig ez csurog. A hajamat is lemostam a szokásos samponnal, ami egy rész sampon, egy rész balzsamos olaj. A törölköző keményre száradt, volt már vele dolgom egypárszor, először nem itta rólam a vizet, mintha minduntalan megpróbálnék átugrani egy lebontott házfalon, amelynek túlsó oldalán dohányvirágról gyűjtik a méhek a mézet.

Kiléptem a kádból, fogat mostam, köptem, nyeltem, mit tudom én, de a számba mintha füves mező tévedt volna, ahol téhennek öltözve legelnek az angyalok. Most végre a tükörben is láttam magam, orrom körül a pirosuló malacbőrt, a toronyházak szellőző légútjait betöltő két orrüreget, melyekből boszorkányos hangulat áradt. A szám középen elvágva, borotválkozás közben ejthetek ilyen sebet, de az már a múlté, borotvát az arcomhoz még én sem emelhetek. Látom, a hajam nem lett sűrűbb, de mintha fejbőröm több lenne, bár, hát, ha nőtt is valamit éjszaka a fejem, vele együtt nőhetett a tükör is, mert a tükör két pereme között jól látszik a fülem; és ha most átsütne rajtuk a nap, mint két kocsonyásan rezgő pipacszirom, melyeken átsuhan egy permetező repülő dübörgő, szálakra szedett árnya.

A ruháimat mind magamra vettem, előbb a gatyát és aztán az inget, vagy fordítva, attól függ, közben min gondolkozom. Ha például egy új trükköt találok ki a totóra, akkor előbb biztos a gatyá lesz, de ha csak danolászok, mint egy fába szorult féreg, akkor az ing jön előbb, a gatyá csak plusz indulat, viszont ha azon gondolkozom, mit vegyek fel, akkor órák múlva arra sem emlékszem, van-e rajtam ruha.

Visszatértem a szobába, egy mozdulattal beágyaztam, nem kerül semmibe, úgy dobom föl a takarót, hogy mire leér, rend legyen alatta. Végignéztem a virágokat, melyikkel mi történt, amíg aludtam, de többnyire nincs változás, nincs egyiken se kerék nyoma, nincs rajtuk önnemző bogár, és egyiknek se nőtt foga.

A kávé és a pezsgő, hideg ital fénygyűrűket ver a pohárban. Előbb a hideg, aztán a forró kávé, így tartom edzésben a fogaimat, a hideg felfrissít, a meleg begőzöl, és közben jó arra gondolni, már soha nem lesz belőlem pap, aki az ima-szünetben önmegértő izgalommal dörzsöli bő szoknyája végén kiszögellő, őszülő szőrfürtöktől árnyas lábait.

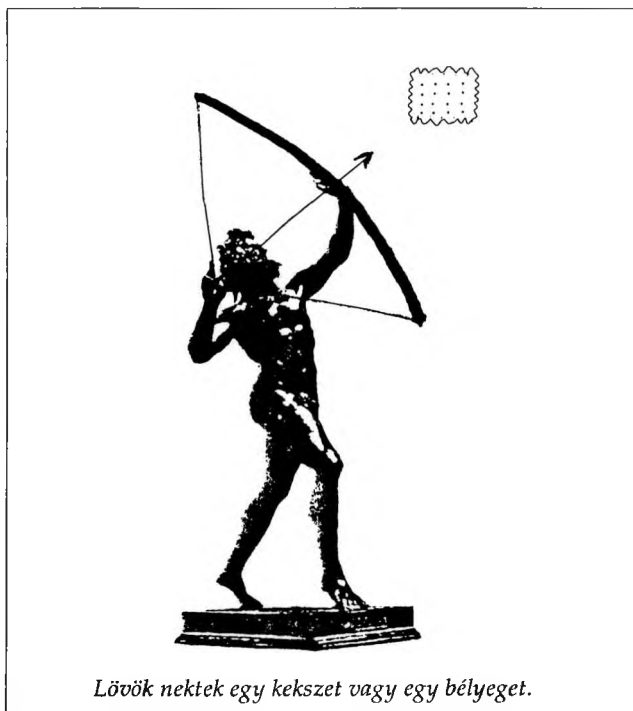
Előveszem a cigarettát, hozzá a gyújtót, anélkül eltartana egy darabig. Már

kint állok a teraszon, a napból hatalmas zsákok repülnek felém, és amikor elérik az ingem ujját, a mellkast vagy a gallért, úgy pattannak le rólam, ahogy férfi a motorról, aki titokban vad darazsat szopogat.

Még nincs itt a nyár, de már látom a fűvet, a fű alatt vakond magyaráz, a fákon galambok huhognak, aztán hirtelen el is nyelik. A rügyek még dzsekiben kucorognak, a postások szintúgy, nagy vicc, de nekik már vannak leveleik. A szél port kavart egy száraz darabon, átérzem, ahogy a fogaim közt zizeg, bemegyek vagy kint maradok, sehol sincs hideg. Az égen cafatokban felhők, mintha az éjjel beléjük esett volna valaki, a kék szín csak úgy ott van, fent, egyadta szabadesésben.

Fölkasztom magamra a táskám, amiben totókulcsok hevernek szanaszét, az ajtót zárva hagyom, elindulok, mint valami hálás nap, amiben minden csupa nyom és nyomravezetés. Jut eszembe, a vévét kihagytam, nem baj, majd lesz idő mozi előtt a fullasztó alkonyon: bélsárral nem töltök időt.

Az utcán hangosan kopog a cipőm, minden le van betonozva, ha kiesik valami a kezemből, ne kelljen keresgélni. Hamarosan a totózóhoz érek, és egyre biztosabb vagyok, hogy az este kitöltött szelvények mind otthon maradtak. Jó helyen, nekem is jobb mindig otthon, mintha ott fogva lenne az idő, ami máshol előttem, mint kiszámíthatatlan fekvésű dombon, megtörténik. Most is látom a függönyt, ahogy este magam előtt elhúzó, aztán ott lebeg az orrom előtt az az észbontó minta, amíg meg nem mozdulok. De nem mozdulok, várom, hogy végre valahonnan elővánszorogjon, és bömbölve, mint egy hangszerészeket konzerváló szekrény, szemeit lesütve átugorjon fölöttem majd a párdúc.

Bright

Ragyogás

(2nyelvű költemény)

*My life is over now
and I go on with that.*

*Életem most véget ért
és onnan folytatom.*

*Time has died
since I went by
it's so bright
without time*

*Meghal az Idő
ha elmegyek
ragyogás
ha nincs Idő*

*Space has died
since it fell apart
it's so great
without space*

*Meghal a Tér
ha szétzuhan
szárnyalás
ha nincsen Tér*

*My eyes have died
once I was high
come on, well,
take me, take me to hell*

*Meghal a szemem
ha elszálltam
na gyerünk már
pokolra velem*

*There's no time
there's no space
there's no light
it's so bright*

*Ott nincs idő
ott nincsen tér
ott nincsen fény
csak ragyogás*

Easy

Könnyed

(2nyelvű költemény)

*take me easy
I'm a humble guy
just keep me easy
don't wonder why*

*végy könnyedén
félszeg fiú vagyok
csak tarts könnyedén
ne kérdd miért*

*I've known the ceiling
above the sky
I know I'm easy
and severely shy*

*láttam a plafont
az ég fölött
látom, könnyű vagyok
s félénk kegyetlenül*

*I've known the pavement
below the hell
that all the sufferings
lead to the end*

*láttam a padlót
a pokol alatt
hogy minden csapás
egy véget ér*

*Let me have you
these easy rhymes
as dreams of a statue
who's going to die*

*legyen tiéd
e könnyű dal
egy szobor álma
ki halni tér*

Gyors tökély, lassú varázs

Emléksorsok R. kapcsos kövére
(puhított mottó)

*Meleg dió a tenyérben,
simogat, mint a tekintet.
Felelősen
elpocsékolt,
ifjúság.*

*

*Váratlanul egy nagy nyalás.
„Én nem is tudom, mi történt veled.”
A hátsó ülés
izzó fészke
hűl.
Nyálkás, rideg tóba süllyed
az emelkedő múlt.*

*

*A kalocsai tengerparton
hullámszik a zöld.
Sehol egy árnyék, sehol egy lyuk.
A közös hodály testmeleg pillantásai?*

*Az eltékozolt részvét emlék-lüktetései?
Az elszabadult jövőndő
kíméletlen röpte.
Felelőtlenül
fölépített,
megezzett,
könnyörtelen
sors.*

*

*Váratlan hívás: két tér, két idő.
Villámsebességgel oldódó, odaadó nadrág.
(Ki és mikor van otthon? És hol?)
Gyors tökély a bukás.
Lassú varázs:
kiszolgált mentőautóként érkező,
szakadéknyi meleg.*

Kár is kitergetnem, biztos, hogy kifakul a felső rész.

Cetlik

Amikor reggelenként, s ahogy Szentivánéj közeleg, már hajnalonként, a gép elé ülök, hogy írni kezdjek, ma is gyakran elfog a kétely, hogy helyesen cselekszem-e. Mint kamasz koromban hajdanán, írás közben máig minden zajra özszeriadok. Mintha valami gyalázatot kellene rejtegetnem a világ elől. És ha mai fejjel, lappangó szégyenem lehetséges indokait mérlegre teszem, meglehet, félelmem nem alaptalan. Van valami mélyen természetellenes abban, hogy egy ember egy üres szobában gondolkodik, fel-alá jár, szavakat mond, de nem szól senkihez. S ha e körülmények furcsaságán túl is tehetném magam, velem marad az a keserű és megkerülhetetlen felismerés, hogy hiába igyekszem gondolataimat és munkaeszközeimet tisztán tartani, a kész mondatokba mindig vegyül valami anyagtalan, valami valótlan, aminek forrása csakis én lehetek, valami, amit senki más nem mondhatna, s ezért végső soron, hazugságnak kell tekintenem.

Emlékszem, hogy évekkal ezelőtt, amikor még tiszta lelkiismerettel merültem el a szellemi önreprodukció kétes tisztaságú tevékenységében, mennyi fejtörést okozott egy, az előbbinél jóval csekélyebb súlyú dilemma. A lehangoló kudarcok nyomán már letettem annak megválaszolásáról, hogy miért írok. Ellenben élénken foglalkoztatott, hogy miért teszem közzé azt, amit írok. Mivel választ erre sem találtam, segítségért tapasztalt költő barátomhoz, Szijj Ferihez fordultam. Ő azt mondta, kár ezen töprengenem: amit írunk, közzé tesszük – ez a dolgok rendje. Akkoriban különös megnyugvást találtam abban, hogy ezt éppen ő mondta. Ám annál nyugtalanítóbb volt, amikor 1992-ben, a *Szép versek* történetében először egy költő, Szijj Ferenc nem járult hozzá a fényképe közléséhez. Úgy éreztem, ezzel olyan súlyt adott ennek a kétségtelenül fontos, e megnyilvánulásában mégis legköznapiabb arcát mutató problémának, ami felettébb különös, sőt érthetetlen egy „a dolgok rendjét” ismerő embertől. Elmondom, mire gondolok. Test és lélek, fizimiska és fantázia kényszerházassága engem is régóta foglalkoztatott, de úgy éreztem, hogy a fennálló kérdés: arcom hasonlít-e a versre, csak halvány visszfénye egy másik, ma már úgy látom, nagyon is kamaszos problémának, nevezetesen, hogy a lélek hasonlít-e a testre. A válasz, azt hiszem, kézenfekvő. Hosszú ellenben az út, amíg eljutunk annak belátásáig: igennel válaszolni képtelenség, nemet mondani gyerekesség.

Nietzsche azt javasolja, hogy éljünk úgy, mint akinek minden pillanatát végtelenszer kell újraélnie. (Tatár György most bizonyára a fejét ingatná, de én hadd legyen ilyen egyszerű.) Nos, ez a súly alighanem bármely földi halandó életét özszeroppantaná, mégis azt kell mondanom, hogy ami engem illet, jó ideje igyekszem, öntudatlanul (mert eleinte nem tudtam a nietzschei útmutatásról), ennek szellemében élni. Ám ezt a tanácsot, ha szó szerint veszem, nagyon is

mesterkéltnék, azaz művészinék érzem, éppen ezért, egészen a legutóbbi idő-
kig, a mondataimra alkalmaztam: azaz olyan mondatokat akartam írni, amelye-
ket végtelenszer lehet és kell újraolvasni. Szerencsére nem értem célt.

Liszt *Reminiscences de Don Juan*-ját hallgatom a zongora Don Juanjának pazar elő-
adásában. Ez az a fajta nagyvonalúság, *természetfeletti* elegancia, amire sohasem
leszek képes. Ugyanakkor örömmel nyugtázom, hogy nagyobb bennem a tet-
zés, mint a sajnálat e valójában el sem szenvedett fogyatkozás felett.

„I can always leave off talking, when I hear a master play.”

Amikor K. I. W.-t azért marasztalja el, mert az nem képes Mahler zenéjét méltá-
nyolni, azt állítja, hogy e fogyatkozás oka W. zsidó-fóbiája. Anélkül, hogy átes-
nék a ló túlsó oldalára (noha semmi kétség, K. I. ezúttal is tendenciózusan félre-
érti W. szándékát), meg kell mondanom, hogy én Bartókot nem szeretem jobban
azért, mert magyar volt. Akkor én már kozmopolita vagyok?

Nagyon fontos lenne például megértenünk, hogy Vásáry Tamás, a magyar
Bernstein, ez a kissé sápadt, ám karizmatikus felpezsdítő, aki a keleti kultúra
bölcességével felvértezve a zene lelkét kutatja, miért visel karkötőt. Vásáry Ta-
más, aki a hangjegyek mögött rejlő valóságot messzemenően előnyben részesíti
a lélektelen precizitással, a szolgai másolással, az üres virtuozitással, vajon mi-
ért telepedett le újra itthon, megannyi külföldön élt év, zajos siker és neves
hangfelvétel után? Szintén fontos lenne megértenünk, ám mennyivel könnyebb,
hogy miért nem tér haza, "hiába várja a magyar rög, Sir Georg Solti, századunk
szemtanúja. Ő ugyanis a *Cantata profana* „szarvassá változott fiújaként”, saját
szavai, „nem fér be a szülei házába a nagy agancsával”. Nos, megannyi izgal-
mas kérdés, gyalázatos inszINUÁCIÓ, melyre választ kapunk reménytelen, s so-
vány vigasz, hogy feltételezéseinket ők sem cáfolhatják meg.

Valahányszor olyan mű kerül a kezembe, melyet szeretettel írtak, nekem is írni
támad kedvem. Nem mintha viszonzhatnék bármit, de az efféle útmutatás elől
nem tudok, s miért is akarnék, kitérni.

A Múzsák ritka ajándéka, ha valaki fenntartás nélkül tud dicsérni, ha képes
egyidejűleg felidézni hála és rajongás egymástól igencsak távol eső érzetét. És
különösen nagyra tartom az olyan írásművet, ahol a tárgyszerű bemutatás és a
józan értékelés háttérében valamilyen személyre szabott rutin, szerencsés eset-
ben egész szertartásrend rajzolódik ki a maga finoman illeszkedő részleteivel. A
figyelem szentelés rituáléjára gondolok, azokra a mozdulatokra, amelyek a világ-
tól távol, az imádat kezdetét jelzik és idézik elő, függetlenül megnyilvánulásuk
esetlegességeitől.

A mi esetünkben ez a napi olvasás, az ébredés és az olvasás szertartása, pon-
tosabban, az olvasás és az elalvás szertartása. A szóban forgó szerző távoli, ám
személyes ismerősöm. Számára a kitüntetett napszak az éjszaka, szellemét tehát

* Sir Georg hazatért, és én örökre a szívembe zártam. Igaz, csak a port hozta vissza, miből vétetett
– de többet nem is érdemeltünk.

elalvás előtt dolgoztatja. Az esti, éjszakai olvasás szertartásáról ír, de aligha kétséges, hogy amikor az olvasást feláldozta az írásért, szelleme egzecirozásának időpontján nem változtatott. És habár e bűn oltárán magam gyakran áldozom, nem hallgathatom el, hogy tapasztalatom szerint a reggeli, hajnali, szintén termékeny időszakról szerzőtársam nem jószántából mond le. E roppant férfias napszak a legtöbb könyvmoly számára *terra incognita*. A magyarázatot én abban vélem megtalálni, hogy ezek az emberek rendszerint, ha nem is törvényszerűen, silány testben laknak, s ez bizonyos kezdeti előnyök után felettébb megnehezíti az életüket, és bár ők ezt bizonyára hevesen tagadnák, a munka és nem utolsósorban a tapasztalatszerzés rovására megy. Különös viszonyban vannak a testükkel: parancsolnak ugyan neki, mégsem urai, s a test rossz szolgaként, ha csak szerét ejtheti, meglopja őket. A visszataszító porhüvely miatt, melybe – sokuk így látja – csakis valaminő gonosz tréfa folytán kerülhetnek, szüntelen kerülőutakra kényszerülnek. A szépség – átlagember számára elképzelhetetlenül erős – vonzásában élő *könyvmolyok* a könyvtárszobából kilépve púpként cipelik rútságukat, s ez a testi fogyatkozás minden mozdulatukat esetlenné, látható lényüket száználmissá teszi. Miközben szellemi balettjüket a szépség erőterében végzik, ők maguk afféle rútság-zárványok.

Visszatérve e nagyszerű szerzőre, akinek a lehető legtöbbet köszönhetem, ő maga nem feltűnően csúnya, ellenben aprócska és csenevész ember. Sárgás, viaszos bőrű, mint az erős dohányosok általában. A fogai hézagosak és sokhelyütt feketék, ha mosolyog vagy nevet, fel-felvillan az órlőfogakba öntött amalgám. Orrát és a fülét kósza szőrszálak ékítik, amelyek egy-egy hevesebb légvonat nyomán, mint valami légzőgyökér, lebegnek arca körül. Sokan erre csak legyinténeek, és még akkor is az ilyenkor szokásos érveléssel sietnének a védelmére, ha elárulom, hogy ez a szerencsétlen flótás a női nem példátlan rajongója. Ez utóbbi vonás egyébként igen jellemző a könyvmolyokra, akik gyakran szinte farkuk rabszolgái, s gyanítom, hogy ezt nem a génjeikben hordják, bármennyire végzetszerűen sújtja is őket.

Nos, ez a nagyszerű szerző, mintegy a visszataszító fizimiska és felépítés el-lensúlyozására, a mások megnyerésére felettébb alkalmas egyéniséggel bír. Szándékosan nem mondtam, hogy megnyerő egyéniséggel. Ha bárki felkelti az érdeklődését, azonnal működésbe hozza megnyerő apparátusát, ami az ő esetében, kívülről nézve, gátját vesztett szófolyamként nyilvánul meg. S habár káprázatos műveltsége és sziporkázó intelligenciája is szóhoz jut, az összbenyomás mégis inkább a fecsegésé, az indokolatlan közléskényszeré, a védhetetlen tola-kodásé. Ilyen közegben a káprázatos műveltségről és a sziporkázó intelligenciáról is előbb-utóbb kiderül, hogy csupán csali – alantas célok szolgálatába állított eszköz.

A tetszésvágy és a korlátlan bírhatnék sajnos e sokra hivatott szerző egész köznapi lényét meghatározza. A legodaadóbb, szellemi kincseinek befogadására leginkább fogékony megfigyelők számára is kiábrándító az a sejtelem, hogy egy csókért meglékeltené a fejét. Van valami mélyen lehangoló abban, hogy egy ragyogó elme egy egész élet munkájával összehordott szellemi kincstárának legékesebb darabjait egy apró és csúnya ember, gondolkodás nélkül, mi több, példátlan elszántsággal, félig önkívületben önti a napról-napra változó, ám

mindig is méltatlan, mert e ragyogást befogadni képtelen, fruskák elé. Szeretném azt hinni, hogy igazságtalan vagyok, hogy szenvedélye mértékét tévesen ítélem meg, de úgy tűnik, hogy ez a pergamenszínű, fáradt húsú ember mindent feláldozna – és az őt ismerők tudják: fel is áldozott – azért a futó élvezetért, melyet a ropogós húsú bakfisok bódító kigőzölgéseinek belélegzése szerezhet.

Ezt a példát mélyen az eszembe véstem.

Meghalt az utolsó előtti nagyanyám. Gyermekkoromban sok, utóbb szinte semmi nem fűzött hozzá. Rendkívül labilis idegrendszerű asszony volt, aki, amióta az eszemet tudom, úgy vitorlázott a betegségek, nyavalyák, többnyire halálos nyavalyák tengerén, mint egy családi Odüsszeusz. Legalább tizenöt éve elbeszéléseinek legfőbb anyagát saját testének hányattatásai és kalandos megmenekülései képezték. Bár jó ideig egyesült erővel igyekeztünk e csábítónak éppen nem nevezhető kalandoktól visszatartani, ő rendíthetetlen lélekkel falta a mérföldeket. Mint aki fél a kijózanodástól, szüntelenül édességet és zsíros ételeket majszolt, és a kalandos megmenekülések után bekövetkező, rövid, átmeneti időszakokat leszámítva, láncdohányosként vetette magát újra meg újra a habokba. Mindannyiunkat megszégyenítő bátorsággal tudott például cukorbetegként dobostortát enni, vagy jégkrémet tejszínhabbal. De nemcsak testileg volt bátor. Ő volt a család lelki-Odüsszeusza is, aki különleges furfangjával, minden képezetet felülmúló huszárvágásaival, képes volt évről évre, majd ahogy egyre tapasztaltabb lett, már hónapról-hónapra vizályt szítani a gyerekei között. A gyerekei voltak az a kísérleti terep, amit nem vehettek el tőle, ahová a testi leépülés utolsó pillanataiban is bátran kihajózhatott, és kiélhette kalandvágyát. Kezdetben ugyanis a munkahely, bár ezt csak sejtem, az utca, a szomszédok is a vadászterületét alkották. Mi unokák, egy más világ gyermekeiként kevésbé voltunk neki kiszolgáltatva, de a szüleinket csodával határos módon, szinte bábként mozgatta, noha a saját mozdulatainak sem volt teljesen ura. Én például tizenkét évesen fogadtam meg, hogy a feleségemmel soha nem fogok a szülei miatt veszekedni, és egyúttal a nevében azt is megfogadtam, hogy ő sem szidja az én szüleimet. Mindezek fényében nagyanyámnak is fontos része lehet abban, hogy az ilyen típusú kalandok az én életemből kimaradtak. Ha úgy fogalmazok, hogy anyám életéből jó néhány év ráment nagyanyám életére, ma, szülői fejjel, mondhatnám azt is, ez csak méltányos. Mégis a legőszintebben mondom, szeretném, ha a szüleimmal szemben felhalmozódott adósságot másként törleszthetném. A mi családközpontú világunkban a kitagadás maga a túlvilág, és anyámnak, ha átmenetileg is, ezt kellett elszenvednie. Ma már látom, hogy ez volt az a pillanat, amikor elengedtem nagyanyám kezét. Igaz, nekem közvetlenül soha nem okozott fájdalmat, de a szüleimmal, a gyerekeivel nagy tétben játszott. A kitagadás után, melyet aztán valamikor valahogy visszavont vagy hatályát veszítette, már csak ökrösszekérrel lehetett elvontatni hozzá, de, anyám unszolására és kizárólag neki címezve, évente azért néhányszor még meglátogattuk. A dédunokái fölött érzett meghatottsága még el tudott bizonytalanítani, igaz, a maga tökélyre fejlesztett módszereivel mindig gyorsan elérte, hogy ez a zavar ne állandósuljon. Az egyik pillanatban még könnyekkel a szemében ölelte

magához a gyerekeket, a másokban már valami egészen váratlan, és a hétköznapi életében zavarbaejtő dologról beszélt.

A haláláról másnap reggel értesültem, anyám hívott telefonon. Váratlanul ért. Nem tudtam mit mondani. De legalább nem árultam el, hogy *csodálkozom*. És nem kérdeztem meg, hogy de hát hogyan halt meg és a többi. A feleségem és a lányom éppen bevásárolni voltak. Háromnegyed óra helyett ekkor már másfél órája. Egy újabb idegtépő óra telt el, mire megérkeztek. Ezalatt fel-alá sétáltam a telefon közelében, és két-három percenként kihajoltam a konyhaablakon, hogy lássam vagy legalább halljam, ha közelednek. Türelmetlen és szigorú ember vagyok – a késést különösen rosszul viselem. Amikor végre megérkeztek, és a lányom a folyosón felém futott, először éreztem sajnálatot nagyanyám iránt. A dédunokáját láttam felém futni, kezében egy kiflivel. Megszületése óta immár sokadszor, de ezúttal minden eddiginél nagyobb erővel éreztem, hogy önakaratomon kívül, ha nem is ellenére, elfoglaltam helyem az apák és fiúk sorában.

Számomra a boldogság jobbára még mindig azt jelenti, hogy bármit megtehetnék. Egy mély és termékeny álomban töltött éjszaka után feladatok nélküli, friss ébredés. A még tompa érzékek lassú kibomlása, célirányos pepecselés és napkelte-érzékelés. Aztán a kávézás szertartása után a legszebb gondok számbavétele: kinek a társaságában töltssem a reggelt, mit olvassak, kit hallgassak, miközben mindenki alszik, azaz egy hosszú pillanatra felfüggeszti létezését, hogy szabadon rendelkezhessek a neki szánt energiával, s olyan helyekre jussak el, ahol önerőből, nappali fényben, utcazajban képtelen lennék.

Féléber szendergésemből a Dresdner Staatskapelle erős hangjai ébresztenek. Azé a zenekaré, melynek hangzása, a szinte tapinthatóvá sűrűsödött muzsikusi tapasztalat, melyet azóta a kommunizmus pácában is megfürdettek, különös ékesszólásra bírta az aggastyán Strausst, a birodalmi zeneszerzők hajdani kamarájának elnökét, aki vonósokra írott *Metamorfózis*iban zokogva állított emléket a porosz operajátzás porrá bombázott szentélyeinek. „Művészi pályafutásom felejthetetlen emlékeinek sokaságából e Mesterzenekar hangjai újra meg újra a legmélyebb hála és csodálat érzését hívják elő.”

Kertész Imre új kötetét olvasom az illemhelyen. Mintha az emésztésem packázna velem: ma már másodszor kerülök ilyen méltatlan helyzetbe. Árnyékszíken olvasni, finoman szólva is, bárdolatlanság. Az utóbbi időben mégis gyakran vétek a jómodor ellen, mi több, már a lelkiismeretem sem háborog. Ezért gondoltam hát, hogy megragadva az alkalmat, kihasználom a kertészi inspiráció és a fizikai frusztráció kettős energiaforrását, és megvizsgálom, hogy mi állhat szellem és test e kényszerű nászának háttérében.

Amennyire vissza tudok emlékezni, kezdetben e szokásnak egyetlen rabját ismertem, apai nagyapámat, aki előszeretettel vonult vissza újsággal és tollal lakásuk remetelaknak sem éppen vonzó mellékhelyiségébe, és a várakozás perceit keresztretjvény-fejtéssel édesítette meg. Természetellenes, s mint utóbb megtudtam, az úri magatartással is mélyen ellenkező viselkedése engem felettébb taszított, s idegenkedésemet erősítette, hogy ezzel szemben nagyanyámat még

az illemhelyre távozni sem láttam soha. E meghatározó korai élmény után, immár az élet sűrűbb vizeiben gázolva, kiderült, hogy az árnyékszéken olvasás korántsem unikum. S habár a kultúra, de legalábbis a betűk szeretete fontos szerepet játszik kialakulásában (sokan talán az unalomra kennék az egész jelenséget, de látott-e már valaki, kérdem én, türelemjátékkal a kezében üríteni induló embert), a megalapozó tényező teljes mértékben testinek, biológiaiainak mondható, nevezetesen, hogy maga a művelet sokak esetében keserves és hosszan elhúzódó. (Én persze könnyen beszélek, az emésztésem gyors és precíz, mondhatnám, pedáns.)

A második meghatározó élményem János barátom volt, aki költő létére aránytalanul sok időt szentelt alantas biológiai szükségleteinek kielégítésére. Ekkor kellett először eltöprengenem – mert jó néhányszor kényszerültem miatta várakozásra –, hogy mi vihet rá valakit arra, hogy huzamosabb időn át tartózkodjon ott, ahonnan minden józan eszű ember, amint teheti, sebesen menekül. A jelenség hátterében, úgy hiszem, egy súlyos taktikai hiba áll: vannak, akik már az első bizonytalan jelre futásnak erednek, s ez rendszerint a természet fölösleges és hiábavaló sürgetésébe torkollik. Márpedig a természet törvényei szigorúak és kérlelhetetlenek. János barátom esete a szememben egyértelműen azt bizonyította, hogy a szenvedélyes árnyékszéken-olvasókról leperreg minden józan megfontolás, kudarcaikból nem képesek tanulni, menthetetlenek, de mivel őt intelligens embernek tartottam, felmerült bennem a gyanú, hogy a helyzet esetleg mégsem ilyen reménytelen, csupán én értettem félre valamit. Mint annyi más fontos kérdésben, választ itt is az idő s a véle karöltve járó tapasztalat hozott. A vizsgaidőszakokban vagy az elmélyült figyelem más önfeledt szakaszaiban, amikor meghallottam a természet szavát, bármennyire nagy úr is, sokszor vonakodtam a könyvet lerakni a kezemből, s ezzel máris bélcसारodással fenyegető tusakodások közepén találtam magam. Ezek a keserű élmények taszítottak aztán engem is a szentségtörés irányába – eleinte tankönyvekkel, kötelező olvasmányokkal, jegyzetekkel rohantam be a mellékhelyiségbe az utolsó, még egészségesnek mondható pillanatban, és ott szinte levegőt sem véve ültem diadalt a zsarnoki természetben. A könyvek ekkor még csak díszletként szolgáltak a kezemben. Csakhogy aki egyszer átlép egy határt, kisvártatva mindenestül e határon túl találja magát.

Noha Jánosomat, aki nyugodt lélekkel olvasta a *Duinói elégiákat* kétes tisztaságú legény-illemhelyünkön, soha nem értem utol, idővel magam is ráéreztem a dolog ízére, s bizony nem szégyeltem bevallani, hogy különösen a külvilág és cinkostársa, a napvilág zaklatásai elől egyre gyakrabban menekültem, ha csak percekre is, a toalett szerzetesi zárkára emlékeztető, aszketikus belterébe, amely valóban képes meditatív hangulatba hozni az erre fogékony lelket. Azaz előfordult nem egyszer, hogy dolgom végeztével, mélyen elmerülve valamely gondolatébresztő vagy lélekemelő írásműben, ott ragadtam saját alantas művem felett, és csak a varázslat múltával eszméltem rá gyalázatos állapotomra, s menekültem ki a szabadba.

Látható tehát, hogy magam is vétkeztem, s ha e bűnben másoknál ritkábban merülök el, annak nem annyira a lelkiismeret-furdalás, mint inkább emészté-

sem precizitása és értelemszerűen kiszámíthatósága az oka. Ám meglehet, Kertész Imre új fejezetet nyit idevágó tapasztalataim könyvében.

És arra vajon mi a magyarázat, hogy Karajan az ekkorra már tökéletességig bejáratott hátrafésült, ám egy tincs erejéig megbolondított frizurájával, velejéig árja szépfüüként, már 1971-ben, és nyilván korábban, közel 60 évesen, arany karkötővel, mindenki másnál jobban tudta visszaadni a háborús évek fojtogató atmoszféráját? (Persze, ahogy a lemez kísérőfüzetében olvasom: „...a II. világháború szinte mindenkiben mély nyomokat hagyott Európában és a világon”.)

Elöttem egy hal, mely szinte minden mozdulatomra összerezzen. A kor, amelyben élek, nem ismeri a súlyos, mozdíthatatlan asztalok titkát. Dolgozószobámat, ha úgy hozza kedvem, percek alatt átrendezhetem, s habár pusztán az életkorom alapján korai lenne állandóságra vágnom, nem tagadhatom, hogy a szüntelen sürgölődés közepette mély és bizonyára megalapozatlan nosztalgia él bennem letűnt, szigorúbb korok iránt, amikor a bútoroknak, szobáknak, asztalterítőknek és ki tudja még mi minden másnak helye és súlya volt.

Ha két mondat között elakadok és felnézek, a halat látom: a szemét forgatja egy fehér, ahogy felénk mondják, vájdlingban. Fajtájára nézve ez egy japán hal, mégis a keszthelyi öböl partján született, és most néhány napot, gyermekeim alantas szórakoztatása végett, a mi kerti medencékben kénytelen eltölteni. Amikor megvásároltam, azon is hosszasan gondolkodtam, hogy egyáltalán érdemes-e eleséget vennem neki. Régi akvarista tapasztalat, hogy az életéért küzdő hal nem érez éhséget. Végül mégiscsak felülkerekedett bennem a humanista, és vásároltam egy doboz „lemezes tápot”, a legolcsóbb és legsilányabb haleledelt. Így aztán a medencében, a gyerekek ujjongása közepette megtett, első biztató körök után, megettem – és a száműzött hal evett! Dehát nem szörnyű barbárság lett volna-e hagynom, hogy ez az „alapvetően ponty”, melyre éppen szívóssága és igénytelensége miatt esett a választás, a szemem láttára múlt ki, megcsúfolva azt a sok száz éves utat, amit egyszínű, nagytestű, pontyszerű őseitől mai „aranyhalságáig” tett meg, egy távoli, s ezért még inkább tiszteletre méltó kultúra állhatatos és célratörő erőfeszítései nyomán. A hal szerencsére él és virul, még a gyerekekkel való együttfürdőzést is átvészelte, és most itt úszik az íróasztalomon, egy fehér vájdlingban, és minden hevesebb mozdulatomra összerezzen. Nem tudja, hogy különösen csillogó szemem ellenére én vagyok itt az egyetlen élőlény, amely túljutott azon az ősi késztetésen, hogy kivegye a vízből és megegye.

Kimondott pillanatok

Kérdés: A folyamatos írás lehet-e az éhség kenyere és a jólét fűszere, mint ami a szegényeknek és az ingyenceknek egyaránt a gomba? Egy, csak spórányi méretekben adagolt, s csak évek múlva ható gyilkos galóca?

Az írás legfőbb veszélye, hogy megismerhetjük magunkat.

– Élsz még? – kérdezi véreres szemmel, vörös arccal az öreg férfi, akiről most nehezen hinné el bárki is, hogy foglalkozását tekintve *karbantartó*, olyan rosszul néz ki. Közben a kerti csaphoz lép, fáradt mozdulatokkal nedvesíti meg a nyakát és a homlokát.

A választ nem sietem el, ráérősen fontolgotom, és nem gondolok arra, hogy talán ez is jelent valamit.

– Mert én már alig – feleli a saját kérdésére az alig mosakodás után, mosolygva önnön agóniájának komolytalanságán.

– Ezt a kis időt már kötélben is kibírom – mondja a rokkantnyugdíjas parkolóőr a színház mögötti szökőkútnál ismerősének, nyakában kolonccal, azaz kis táskájával, mely láthatóan segít neki abban, hogy magasan tartsa a fejét.

A szeretet eszméjét hirdető hit, tudjuk, alapjában véve irracionális. De mindenestre emberhez méltó örület.

Számban az Úrvacsora. Olyan nagy szentség, hogy nem merem megrágni. A templomi közönség többi tagja, szájuk mozgásából ítélve, nem az aggályoskodók gyülekezete. Úgy érzem, nem illik megrágni. Csak lenyelni egy idő után. Próbálom minél tovább tartani a számban, mert olyan jó tartani, mintha csak egy darab és adag csöndet. Forgotom, érzem, mint olvad. Már nem kenyér és bor, ami volt. És már nem is az, amit jelentett. Mintha benne lennék én is: csöndben, nyálban, forgolódásban, olykor a könnyeimben is. Legalábbis helyel-közzel. S amikor lenyelem, mintha magamat is lenyelném. Többé nem én forgotom a szentséget, hanem a kimondhatatlan forgat engem, míg föl nem olvadok.

Suicidium: mintha saját Igém lenne Isten Igéjével szemben. Amely pusztán a szó kimondása, kalligrafikus megformálása által is öl; oly bénítóan hat rám a gondolat, hogy szinte tetszhalottá tesz. Miáltal kihasználatlanul marad a nagy-szerű lehetőség, hogy radikálisan szakítsak én-lényemmel, ezzel az ostobának tűnő formakényszerrel.

Elindult a lejtőn. Illetőleg már régóta úton volt, amikor a lejtőhöz ért a szép Bakonyban, valahol Márkó és Hárskút között. Huszonnyolcas női kerékpárral hajtott, mondhatni, elővigyázatlanul, fel nem tűrt, ki nem csipeszelt nadrágszárral, amit a lánc minden körbefordulásnál olajozott. Végül elkapta, begyúrta és átszúrta az anyagot a lánckerék fogas hegye, de oly szorosan és szerencsétlen módon, hogy a pedálon se előre, se hátra nem tudta mozdítani a lábát. Az ilyen hagyományos kerékpárokon igazából csak a kontrafék ér valamit. De ebben a helyzetben neki semmit nem ért. Az első fékre pedig nem számíthatott, mert hiányzott a fékpofát a fékkarral összekötő bowden-huzal. Ellenben a csengő kiválóan működött. Gurult a lejtőn, valahol Márkó és Hárskút között, és többé nem tudott gyönyörködni a tájban.

– Találd ki a történetet, a rejtélyt. Ha nem sikerül, halál fia vagy!

– Rendben. Akkor mondd egy történetet, talányosat, és tiéd az élet!

A Kulcsembert mondja, hogy a legtitkosabb ajtót is ki tudja nyitni. – Rajta – biztatom.

Elővesz egy hosszú kést, s kérdezi: – Akkor hol kezdjük, lentről fölfelé vagy föntről lefelé?

Viccelnék veled, hogy a titkot tartsa meg magának, de inkább elfutok.

Ha nem vagy ész, akkor legyél olyan okos, hogy jószívű lehess.

Mutatják nekem, hogy meztelen a király. Igen, felelem, én varrtam a ruháját.

Talicska. Talicskához rendelt ember. Hozzá súly, kétszeres, mert a pucolt téglabontásból való. Az alaphoz érve leborítja. Tolja visszafelé a talicskát, kereke nyiszorog, zsírozni kellene. Súly van benne most is, a legsúlyosabb: nevető gyermeke.

A szobában nyitott ablaknál olvasok. Elfoglaltságom azonban nem gátol abban, hogy úgymond mindenre figyeljek. Minden pillanatban minden pillanatra ügyelek. Készenlétem tűzoltók irigyelhetnék. Szükségállapot. Így hallom, olvasás közben, hogy a vekker hangja halkul. Ritmusa megváltozik, mintha pörgősebb lenne az ismerős kattogás. Mindjárt megáll, gondolom, s olvasok tovább. Nem ejt kétségbe, hiszen a karórám tovább jár, bár oly halkán, hogy nem is hallok. A karórám elemes, nem felhúzó. A technika bizonyos értelemben lezülleszt, lustává és trehányává tesz: nem fontos felhúznom azt, ami akkor jár, ha felhúzzák. És akkor jár jól, ha mindig ugyanabban az időben húzzák fel, így tanultam régen. Nagymamám mindig az asztalra számlappal lefelé fordította az órát. Tapasztalta, hogy így jár jól, ha eldönti. Ha tudni akarta az időt, kezébe vette, fölállította, mintha csak egy ablakot nyitott volna ki, hogy kiszellőztesse a döngölt padlójú ház állott levegőjét.

Hallottam az órát, amint megáll. Épp akkor néztem oda, mikor csönd lett: tizenhárom óra tizenkét perc. Valamiért megnéztem a karórám is: tizenhárom óra hét perc. Szóval akkor most mikor állt meg az órám?

Majdnem minden siet, mert majdnem minden késésben van. De nem minden pillanat idő, viszont minden idő pillanat.

Az egyik folyóiratnak küldött elbeszélésem kéziratának másodpéldányát két-három nap múltán újra a kezembe veszem. Olvasás közben hirtelen az az érzésem támad, hogy a szerkesztő is ugyanebben a pillanatban ugyanazt a mondatot olvassa, amelyiket én is. Nem állok le, nehogy lemaradjak, olvasok tovább. Valami indokolatlan örömet érzek, ami nem a szövegből jön, ami talán most többet ér és tovább él, mint ameddig szövegszerűen terjed. Az öröm miatt nem tudom végigolvasni. Mondjon, amit mond. Én mosom töltőtollamat.

Magamban beszélek? Dehogya. Csak az elbeszélés bonyolódik bennem, mind több hangot követelve magának hangomon.

Az ivartalanított német juhász szukából mégse egészen operálódott ki a szerelmi vágy, bár kétségtelen, félreérthetetlen jelek nem utalnak arra, hogy tüzelne, nem is csöpögtet. Csak a hosszú farkát csapja maga alá, ráülve imitálja az aktus mozdulatait, holott efféle földi jóban soha nem volt része. És liheg, mint máskor, a nagy hőségben.

Teremtett szelídség, mondom: klón bárány.

Zsúfolt vonat. A vécénél is sokan állnak. A kilépő férfitől szemrehányóan kérdezi egy kövér asszony:

– Mi a francot csinált olyan sokáig?

A férfi keresztben álló szemekkel, némi dicsekvéssel a hangjában feleli:

– Minimum egy ezerméteres csíkot.

Fagyos téli este. Az erkélyre mégis egy vékony pólóban megy ki. Igaz, csak annyi időre, míg elszív egy cigarettát. Alig gyújtja meg, csuklani kezd. Mintha teste a benti meleget emlegetné.

Egy másik téli este: a földúton egy autó megy felkapcsolt reflektorokkal. Telehold süti a jégvártyás, hóval borított szántóföldeket. Messzire látni az éjszakában, a határban földre szállnak a csillagok. Említésre méltó mégis itt, a földúton történik majd, mikor egy hamuszürke nyúl előugrik a semmiből. Egyelőre még a közeli semmiben ugrál. A sofőr és utasa nagykabátban ül a rossz útviszonyokhoz képest gyorsan haladó autóban. Némán dohányoznak, s ha merev ujjakkal a sötétben elvétik a hamuzót, az sem baj.

A nyúl a két reflektor egymást keresztező fénycsóvájánál ugrik a képbe. És az autó, anélkül hogy irányt változtatna, célt téveszt: üldözőbe veszi a nyulat. A fagyott traktornyomban a gumik enyhén ide-oda dobálják az autót, s ahogy nő a sebesség, úgy lesz nagyobb a veszély is, kicsúszhatnak a pályáról. Ennek tragikus következményeit nem nehéz elképzelni. A nyúl jól bírja az iramot, ami végtére is érthető, hiszen az életét menti.

– Nem tud kiszabadulni a fényből – mondja az utas.

– Ez már a miénk – nyugtázza a sofőr.

A nyúl pedig tényleg nem tud kiugrani a vakító világosból a *napfényes* hold-sütésbe. A titokzatos fény, amelyet azelőtt soha nem látott, egyre erősebben zúgott, míg utol nem érte. Akkor a nyakszirtjére mérte a halálos ütést.

Felteszek egy kérdést: Szeretsz?

Egy másikat: Miért nem válaszolsz?

Válasz: A feltett kérdés befejezetlen cselekményt, míg az elmulasztott kérdés befejezett cselekményt eredményez.

Kérdés: És a kikerült válasz?

Válasz: Megkerült kérdés.

Kérdés: Talán eltalált?

Válasz: Talán elsüllyedt.

Az írás másik veszélye, hogy szabaddá tehet. Hogy úgymond felszabadíthat. Ami több, mint eredetiség. Meghaladása a dolgoknak; túl függetlenségen és magányosságon, tekintélyeken és törvényeken. Egy idő után túl akár az öngúnyoláson és az öntörvényszerűségeken. Túl az önisméltéseken. A fejlődés nem művészi megújulás eredménye, hanem mindig a következő stáció elérése. Az írás a legjobb út a téboly felé. Csupán a nyelv figyelmeztet, gyámolítód, anyád, a nyelv.

Pontként létező hiány. Egyetlen apró sűrű semmi. Pont-én. Valamiképp természetesen regényszerűen és reményszerűen. Hogy legyen azonosság önmagammal, • – velem.

– Én vagyok a törvény szolgája, mondja a kapuban az őr. – Akit az élet egy váratlan pillanatban halálra ítelt. Ezt szükséges kijelentennem, még ha egyedül vagyok is. Hogy szabályos legyen minden. És most megyek, becsukom.

A nyers és rossz anyagból készült kapu azonban nehezen mozdul, majd kiderül, a tokozathoz hézag nélkül nem is zárható. Isten olyan parányi, hogy a *résben* áll. És a köztes létben élők cinikus hangján mondja: Elvetemedett körülöttem a világ.

Végre kimondtam, úgy jött a számra, természetesen, mint egy mosoly.

A szavak, amint kimondom őket, jelentésükkel azt a valóságot fejezik ki, amelyik jelentést adott a szavaknak; mintha a szó visszaszállna önmagára, minek következtében önértelmezés lesz minden értés. A „mély” értelem új jelentéseket keres, hangokat artikulál, anélkül hogy komponálna. Tíz körme van, és kikaparja a felszínt, hogy értelmét a mélybe vesse.

Az első, amit észreveszünk, hogy áll az idő. Állnak a hullámok a vízben, szél a levegőben.

A férfi a parti főveny sárgás homokjában nyugvó csónak orrának támaszkodik. Az oldalán beszakadt élettelen testnek dől, rákönyököl, két öklét az álla alá teszi. Hallgat, mintha valamit hallgatna. Már elég idős ahhoz, hogy ilyen hig-

gadtan álljon és hallgasson. Tisztán érzékelhető, hogy most valami fölösleges bánat kereng benne. Talán ezért érezzük azt, hogy erkölcsileg feddhetetlen, jó-ságos, aki már fáradt és bölcs. Egy szót hozzá nem tesz ahhoz, amit mi csöndnek hiszünk, holott nyilvánvaló, *a csónak panaszát* hallgatja. És mi vele együtt hallgattunk, mikor nézzük őt. Ő persze nem néz ránk, észre sem vesz bennünket, *ebben a pillanatban* mi nem is létezőnk számára. A mi pillanatunk az övéhez képest jövő idejű és folyamatos.

Megpróbáljuk kitalálni, hogy a hosszú hajú, fehér bajuszú ember mit néz oly kitartóan. Lenvászonból készült fehér nadrágot és inget visel. A lába csupasz, a balt úgy teszi a jobb sarka mögé, a kényelmes tartásban félig keresztbe, hogy lábujjait kissé a homokba szúrja, talpát kifordítva ezáltal. Az övén a késtartó tok egészen hátra, a fenekére csúszott. Feltételezzük, hogy öreg halász, aki többé nem száll vízre, mert már nem is lenne mivel, csónakját is, őt is elnyűtte a tenger, az istenjózan víz.

A kép bal alsó sarkában, mert persze hogy képről és pillanatról van szó, part-ra mosott fatönk vagy gyökérszál hullámvázától simára koptatott absztrakciója. A reális világ reális idejében valami lehetetlen, amit partra lökött a józan víz. Valamiképp egy összegyűrődött test ez is. Alatta könyékből kiszakadt kéz, szétfe-szített ujjakkal, és persze fából. Talán a csónak hiányzó darabja. Mintha ezt néz-né a csónaknak dőlt férfi a kép jobb oldalán. Középpontban a csónak pihen, és minden balra dől, árbocostól. Mintha csak arra kapott volna léket az élet.

Pedig a csónak jobb oldalt, a közepénél van beszakadva; az orra már a par-ton, a fara még a vízen. A bordák közé befolyt a homok, úgy mint az idő. Kissé meg van csavarodva az egész; bordázata oly védtelen és megrendítő látványt nyújt, mint egy halott ember szív nélküli csontváza.

Az öböl hullámai lépcsőként terjednek a horizontig. A szabályosan kerek part jobbról hosszan benyúlik a vízbe, csaknem a horizontig. A végében fák, bokrok, kiserdő, a férfi mögött valami vöröses cserjés.

A képből nem látható több, csak ez az egy pillanat. A kép folytatása már nincs a képen, amint hiányzik a pillanat folytatása is. Valahol bizonyára vannak házak, valahol bizonyára van egy másik ember. A regényíró könnyűszerrel oda képzelte magát. De az régen volt, egyszer. S csak írás közben jutott eszébe meg-int a kép. Erre emlékezett, mikor a regényét írta. Úgy gondolta, ha bejárja bár-kája mindhárom fedélzetét, jó volna egy új élet határán megfenekleni.

Amikor befejezte a regényt, addig kutató a kép után, míg egy nagy könyv-ben meg nem találta. Az ő ideje és a festő ideje egy pillanatra találkozott, leg-alábbis ezt érezte a borzongásban, végig a gerince közepén. Hiába volt közöttük éppen kilencven év. Mármint a kép és az ő *lélekmentő* bárkája között, amely az-óta is az irodalmi élet virtuális vizén csorog a láthatatlan túlpárt felé.

És közben jókedvűen, részegen dalol: „Mert kit megfürdetett már minden vi-zeknek búja, / nem szállhat révbe többé kalmár hajók után, / jelzástól és tüzek hivalgó gőgjét únja, / s hogy hidak vad szeme bámuljon rá bután...”

Mondom: mondat lesz mindenből, amihez csak nyúlok.

Valamelyik mondat úgy jön, mint magyarból bukásra álló tanulónak a kettes: kegyelemből. Félig megaláz, félig sakkban tart. Vagyis életben. Mint a kegyelem

általában. De csak éppen segít, mert a többit nekem kell hozzátennem, hogy legyen kerek, szinte szerencsésen egész, majdnem olyan, mint halmazhalmazó életem.

Világos mondat küzd a sötét mondattal. Parasztszó támadja a futószót, mely valaha igeként rajtolt és főnévként ért célba. A küzdelem folytatódik, bár teljesen fölöslegesen, hiszen egyetlen mondattámadás sem végződik kiütéssel, csupán arra jó az egész, hogy a világos és a sötét egymásba hatoljon, keveredjenek, teljen az idő. Hogy a mondatkirály sirassa mondatkirálynéját, aki bizonyos fogalmazási gondok miatt alárendelt viszonyba került, méghozzá az ellenséges mondatkirály bővítményeként.

Vakon játszik, aki játszik, gondolván, király fölött álló király. Nem egészen vaktában, de többnyire hangtalanul, mindig egy kicsit vesztesre állva, ha lépnie kell a következő mondatért.

A féktelen kerékpár még mindig gurul. Ha tehetnék, szívesen segítenék a szerencsétlennek, megpróbálva kikormányozni a bringát a szövegből. De nem tehetjük. Fel kell borulnia, nekünk pedig össze kell törnünk őt.

Írni, tárgyatlan ige?

1. Irodalom és nyelvészet

A nyugati kultúra az irodalomhoz századokon át nem a műveken, a szerzőkön és az iskolákon keresztül közelített, miként azt ma teszi, hanem egy igazi nyelv-elméleten keresztül. Ezt az elméletet *Retorikának* hívták, amely Nyugaton Gorgiasztól egészen a reneszánszig, vagyis közel két évezreden át uralkodott. A retorikát már a XVI. századtól, azaz a modern racionalizmus uralomra jutásától kezdve veszély fenyegette, de amikor ez a racionalizmus a XIX. század végén pozitívizmussá alakult át, akkor a retorika teljesen széthullott. Az irodalom és a nyelv között ekkor úgymond már semmiféle közös gondolkodási terület nincs: az irodalom már nem érzi magát nyelvnek (langage), eltekintve néhány előfutártól, mint például Mallarmé, a nyelvészet pedig az irodalom terén csak nagyon korlátolt és egyébként bizonytalan jogokkal rendelkezik, mely jogok egy másodlagos filológiai tudományhoz kötődnek: a stilisztikához.

Mint ismeretes, ez a helyzet hamarosan megváltozik, s részben talán egy kicsit éppen azért gyűltünk itt össze, hogy tudatosítsuk magunkban: az irodalom és a nyelvészet most találnak újra egymásra. E közeledésnek különféle és bonyolult tényezői vannak; a legegységelműbbekkel kezdeném: egyrészt bizonyos írók tevékenysége, akik Mallarmé óta az írás radikális kiaknázására vállalkoztak, és műveiket a Totális Könyv keresésének szentelték, mint Proust és Joyce; másrészt magának a nyelvészetnek a fejlődése, amely már a *poétikát* is magába foglalja, vagyis az üzenethez és nem annak referenséhez kötődik. Manapság tehát új gondolkodási perspektíva nyílt, amely – hangsúlyozom – közös mind az irodalom, mind a nyelvészet, mind a szerző és a kritikus számára: feladataik, amelyek ez idáig teljesen elváltak egymástól, most kezdenek érintkezésbe lépni egymással, talán össze is keverednek, legalábbis az író szintjén, akinek a tevékenységét egyre inkább lehetne nyelvkritikaként értelmezni. Ebbe a gondolatmenetbe helyezkedvén, szeretném jelezni néhány rövid, előre tekintő és nem konkluzív észrevétel erejéig, hogyan lehet bizonyos nyelvészeti kategóriák segítségével kifejezni az írástevékenységet.

2. A nyelv (langage)

Az irodalomnak és a nyelvészetnek ezt az új együttállását, amelyről az imént beszéltem, átmenetileg – jobb híján – *szemio-kritikának* nevezhetnénk, mivel azt sejteti, hogy az írás jelek rendszere. Ugyanakkor a szemio-kritika nem keverendő össze még a megújult stilisztikával sem, tudniillik a stilisztika távol áll attól, hogy képes lenne teljes mértékben kiaknázni annak mélységeit. Egészen más horderejű kérdésről van szó, melynek tárgyát nem lehet egyszerű formai szem-

pontból konstituálni, csak a szkriptor és a nyelv (langue) kapcsolata által. Következésképpen, ha ebbe a perspektívába helyezkedünk, akkor nemhogy érdektelenné válik számunkra maga a nyelv (langage), hanem éppen ellenkezőleg, megállás nélkül hivatkozunk a nyelvészeti antropológia „igazságaira”, még ha azok csak ideiglenesek is. Egyes igazságok még bírnak némi provokatív erővel a közkeletű irodalom- és nyelvelképzeléssel szemben, éppen ezért célszerű emlékeztetni rájuk.

1. A jelenlegi nyelvészet egyik tanítása szerint nincs archaikus nyelv, vagy legalábbis nincs összefüggés valamely nyelv egyszerűsége és régi volta között: a régi nyelvek lehetnek éppoly bonyolultak, mint az újabbak; a nyelvnek nincs progresszív története. Tehát, amikor a modern írásban megpróbáljuk megtalálni a nyelv bizonyos alapvető kategóriáit, akkor nem az a szándékunk, hogy a „psziché” bizonyos archaizmusát mutassuk meg; nem azt állítjuk, hogy az író a nyelv eredetéhez nyúl vissza, hanem azt, hogy számára a nyelv kezdet.

2. Az irodalom számára különösen fontos másik alapelv szerint a nyelv nem a gondolkodás egyszerű használati vagy díszítő eszközének tekintendő. Az ember nem létezik a nyelv előtt: se filogenetikailag, se ontogenetikailag. Az ember soha nem tud olyan állapotba kerülni, hogy a nyelvtől függetlenül létezzen, hogy ki tudja fejezni azt, ami benne zajlik: a nyelv közvetíti az ember definícióját, és nem fordítva.

3. Ráadásul, módszertani szempontból a nyelvészet új típusú objektivitáshoz szoktat bennünket. A társadalomtudományokban ez idáig használt objektivitás az adat objektivitását jelezte, amit teljes egészében el kellett fogadni. A nyelvészet egyrészt elemzési szintek megkülönböztetésére, s ezen szintek eltérő elemeinek leírására ösztönöz, vagyis röviden arra, hogy ne magát a tényt, hanem a tény megkülönböztetését alapozzuk meg; másrészt arra a felismerésre készítet, hogy a fizikai és biológiai tényekkel ellentétben a kultúra tényei kettősek, vagyis valami másra utalnak. Ahogy Benveniste mondta: a nyelv „kettősségének” felfedezése Saussure gondolatmenetének igazi értéke.

4. Az eddigi néhány szempontot is magába foglalja a legutolsó megjegyzés, amely igazolni látszik minden szemio-kritikai kutatást. Számunkra egyre inkább úgy tűnik, hogy a kultúra nem más, mint szimbólumok általános rendszere, melyet egyazon műveletek uralnak: létezik a szimbolikus mező egysége, a kultúra pedig nyelv, mégpedig minden megjelenési formájában. Tehát lehetségesnek tűnik a kultúra egyedülálló tudományának a létrehozása, amely bizonyára különféle tudományágakra támaszkodik majd, melyek mindegyike más-más szinten a kultúrának mint nyelvnek az elemzésén és leírásán fáradozik. Bennünket ez az emberi szimbolikus mező arra hatalmaz fel, hogy kidolgozzunk egy posztulátumot, amelyet homológián alapuló posztulátumnak nevezek: a mondat struktúrája, ami a nyelvészet tárgya, homologikusan megtalálható a művek struktúrájában is: a beszéd (discours) nemcsak mondatok egymásutánisága, hanem maga is – ha lehet így fogalmazni – egyetlen nagy mondat. Ezen munkahipotézis alapján szeretném a nyelv bizonyos kategóriáit ütköztetni az író és írása viszonyának helyzetével. Nem titkolom, hogy ennek az ütköztetésnek nincs demonstratív ereje, pillanatnyilag értéke is csupán metaforikus: de a bennünket foglalkoztató tárgyak rendszerében talán a metaforának is van módszertani léte és heurisztikus ereje, talán nagyobb is, mint azt gondolnánk.

3. Az időbeliség

Tudjuk, hogy a nyelvnek létezik egy specifikus ideje, amely nemcsak a fizikai időtől különbözik, hanem attól is, amit Benveniste „krónikus” időnek, illetve a komputuszok és a naptárak idejének nevez. Ez a nyelvészeti idő a nyelvektől függően nagyon változatos formában tud kifejeződésre jutni (ne feledjük, hogy például néhány idióma – mint a sinok is – többféle múlttal rendelkezik, melyek közül az egyik a mitikus múlt), egy dolog azonban biztosnak látszik: a nyelvészeti idő kiindulópontja a megnyilatkozás jelen ideje. Ez azt a kérdést veti fel, hogy a nyelvészeti idő logikáját követve vajon a beszédnek nincs-e specifikus ideje. Ezen a ponton Benveniste a következő megállapítást teszi: számos indoeurópai nyelvben kettős rendszer létezik: 1. az első rendszer tulajdonképpen a beszéd (discours) rendszere, amely a megnyilatkozó (énonciateur) időbeliségéhez alkalmazkodik, s amelynek nyilvánvaló módon maga a megnyilatkozás a generáló pillanata; 2. a második rendszer a történetnek, illetve az elbeszélésnek a rendszere, amely a múltbeli események viszonyrendszeréhez illeszkedik anélkül, hogy a beszélő (locuteur) közbelépne, következésképpen nem rendelkezik jelen és jövő idővel (kivéve a perifrasztikus jövőt), specifikus ideje pedig az aorisztosz (vagy annak megfelelői, pl. preteritosz), vagyis az egyetlen olyan idő, amely a beszéd (discours) rendszeréből hiányzik. Ennek a személytelen rendszernek a létezése nem mond ellent a nyelvészeti idő lényegében logocentrikus természetének, amelyet szándékunkban állt igazolni: a második rendszer tehát nem rendelkezik az első karakterjegyeivel; az egyik a másikhoz a *jelölt/jelöletlen* oppozíció által kapcsolódik: következésképpen egyazon jegyhez tartoznak.

A két rendszer megkülönböztetése egyáltalán nem felel meg a hagyományos felosztásnak, amelyet az objektív és szubjektív beszéd (discours) között teszünk, mivel nem tudnánk összekeverni a megnyilatkozó és a referens viszonyát a megnyilatkozóval a megnyilatkozáshoz fűződő kapcsolatával, s a beszéd időrendszerét csupán ez utóbbi kapcsolat határozza meg. Ezek a nyelvi tények kevéssé tűntek fel addig, míg az irodalom objektívnek mondott időt (illetve krónikus időt) vagy pszichológiai szubjektivitást fejezett ki, azaz míg a referens totalitáriánus ideológiája alá rendelte magát. Ugyanakkor manapság az irodalom a beszéd kibomlásában általam lényegi finomságoknak nevezett dolgokat fedez fel: például az, amit aorisztikus módon beszélünk el, egyáltalán nem jelenik meg a múltban, abban, „ami volt”, hanem csupán a nem-személyben, amely azonban nem a történet, nem a tudomány, de nem is a névtelenné mondott írások általános, határozatlan névmása (*on*), mivel a határozatlanban (indéfini) nem a személynek a nemléte számít, hanem maga a határozatlanság: míg a határozatlan névmás (*on*) jelölt, az *ő* (*il*) nem az. A beszédtapasztalat másik végén elhelyezkedő író mintha már nem elégedhetne meg azzal, hogy saját jelenét lírikushoz méltó módon fejezze ki: meg kell tanítani őt arra, hogy megkülönböztesse a beszélő jelenét, amelynek pszichológiai teljessége megmarad, a lokúció jelenétől, mely mozgékony, mint maga a beszéd (lokúció), s ahol az esemény és az írás abszolút egybeesése létrejön. Ezáltal az irodalom – legalábbis kutatásai tekintetében – ugyanazt az utat követi, mint a nyelvészet, amikor is Guillaume személyében az operatív (cselekvő) időre, azaz magára a megnyilatkozás idejére kérdez rá.

4. A személy

Mіндеz egy másik nyelvészeti kategóriához vezet, amely éppoly fontos a nyelvészet, mint az irodalom számára – ez a kategória: a *személy*. Először is nyelvészek segítségével emlékeztessünk rá, hogy a (nyelvtani értelemben vett) személy univerzális, magának a nyelvnek az antropológiájához kapcsolódik. Minden nyelv, ahogy Benveniste bizonyította, kétféle oppozícióba szervezi a személyt: az első a személyiségkorreláció, amely a személyt (*én* vagy *te*) a nem-személlyel (*ő*) helyezi szembe, ez utóbbi a távollevőt, illetve a távollétet jelöli; a második, mely az első nagy oppozícióban belül helyezkedik el, a szubjektivitás-korreláció, amely két személyt helyez szembe egymással, az *én*-t és a *nem-én*-t (vagyis a *te*-t). Benveniste-re támaszkodva három észrevételt tennék. Először is: a személyek polaritása, amely a nyelv alapvető feltétele, nagyon is különös, mivel ez a polaritás sem egyenlőséget, sem szimmetriát nem tartalmaz: az *ego* pozíciója mindig transzcendens, szemben a *te*-vel, tudniillik az *én* a megnyilatkozáson belül helyezkedik el, a *te* viszont kívül esik rajta; ugyanakkor az *én* és *te* egymásba fordíthatók, hiszen az *én*-ből mindig lehet *te*, és megfordítva; nem ez a helyzet a nem-személy (*ő*) esetében, amely sohasem tud személlyé válni, és megfordítva sem. Meg aztán – ez a második észrevétel – a nyelvészeti *én*-t a pszichológikus módon kell és lehet definiálni: az *én* nem más, mint „*az a személy, aki az én nyelvészeti folyamatot tartalmazó jelen beszéd-folyamatot kijelenti*” (Benveniste). Végül, az utolsó észrevétel: az *ő* vagy nem-személy sohasem tükrözi a beszéd folyamatát, amelyen kívül helyezkedik el; komolyan kell venni Benveniste tanácsát, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy ne úgy képzeljük el az *ő*-t, mint egy többé-kevésbé csökkentett vagy eltávolodott személyt: az *ő* maga a nem-személy, melyet az *én* és *te* specifikus (azaz nyelvészeti) jegyeinek hiánya jelez.

E nyelvészeti magyarázatból kiemelünk néhány, az irodalmi szöveg elemzéséhez hasznosnak tűnő javaslatot. Először is azt gondoljuk, hogy bármily változatos, gyakran ravasz jegyeket is ölt magára a személy, a mondatról a beszédre térve a mű – miként az időbeliség is – egy kettős rendszernek rendelődik alá: a személy és a nem-személy rendszerének. Az kelt illúziót, hogy a (tág értelemben vett) klasszikus diszkurzus, amelyhez szokva vagyunk, olyan kevert diszkurzus, amely a névmások és a leíró igék bonyolult játéka révén gyakran igen gyors ütemben (például egy mondaton belül) váltogatja a személyes és nem-személyes megnyilatkozást. A személy és nem-személy összekeveredése bizonytalan tudatot eredményez, amelynek sikerül megőriznie annak a személyes tulajdonságát, amit kijelent, ugyanakkor rendszeresen megszakítja a megnyilatkozónak a megnyilatkozásban való részvételét.

Azután, ha visszatérünk az első személy nyelvészeti definíciójához (*én* az, aki a jelen beszédelemben [instance de discours] azt mondja, hogy *én*), akkor talán jobban megértjük néhány kortárs író törekvését (Sollers *Drame* című művére gondolok), akik az elbeszélés szintjén különbséget tesznek a pszichológiai személy és az írás szerzője között: az önéletrajzok és a hagyományos regények közkeletű elképzelésével ellentétben, a megnyilatkozás alanya sohasem lehet azonos azzal, aki tegnap cselekedett: a beszéd *én*-je már nem lehet az a hely, ahol egy korábban összehordott személy ártatlanul összerakja magát. A személy

meghatározása végett történő abszolút visszatérés a beszédelemhez, amit Da-mourette és Pichon szavával „nynégocentrizmusnak” nevezhetnénk (idézzük fel Robbe-Grillet regényének, az *Útvesztő*nek példaszzerű indítását: „Itt most egyedül vagyok”), ez a visszatérés tehát, bármily tökéletlenül is valósul meg a gyakorlatban, fegyver lehet a kezünkben az olyan diszkurzus általános rosszhiszeműsége ellen, amely az irodalmi formát nyelv mögötti, illetve nyelven kívüli interioritás kifejeződésének tekinti.

Végül, idézzük fel a nyelvészeti elemzésnek ezen pontosítását: a kommunikációs folyamatban az *én* által bejárt út nem homogén: amikor az *én* jelet felszabadítom, akkor önmagamra, a beszélőre hivatkozom, ez esetben mindig új cselekedetről van szó – még ha az ismétlődik is –, „jelentése” pedig mindig új; de a címzetthez érkezvén ezt az *én*-t a beszédpartnerem (interlocuteur) teljes kódból származó stabil jelként fogja fel, melynek tartalmai számára olvashatóak. Más-ként megfogalmazva: az az *én*, aki leírja azt, hogy *én*, nem ugyanaz, mint a *te* által olvasott *én*. A nyelvnek Jespersen és Jakobson által a *shifter* fogalmával, illetve az üzenet és a kód összekuszálódásának fogalmával megragadott alapvető aszimmetriája végül elkezdte izgatni az irodalmat, mivel az számára azt fejezte ki, hogy az interszubsztitívitás, illetve az interlokúció – ez talán jobb szó rá – a „dialógus” érdemeit illető alázatos kívánság egyszerű következményeként nem tud bevégezni: ehelyett a jelentés/értelem labirintusába történő mélységes, kitartó és gyakran kitérőkkel teli alászállásra van szükség.

5. A diatézis

Már csak egyetlen nyelvészeti fogalom van hátra, amely szerintünk az írástevékenység középpontjába vezet bennünket, hiszen magát az *írni* igét érinti. Érdekes lenne megtudni, mikortól kezdték tárgyatlan formában használni az *írni* igét, amelynek következtében az író már nem az, aki ír valamit, hanem aki abszolút módon csak ír: ez az átmenet biztosan fontos gondolkodásbeli változást jelez. De valóban tárgyatlanságról van-e szó? Minden írónak – bármely korban él is – tudnia kell, hogy mindig ír valamit; azt is mondhatnánk, hogy paradox módon éppen akkor válik az *írni* tárgyatlan igévé, amikor az írás tárgya *könyv* vagy *szöveg* formájában egyre nagyobb fontosságra tesz szert. Tehát nem a tárgyatlanság felől kell a modern értelemben vett *írni* igét definiálni, legalábbis első megközelítésben nem. Egy másik nyelvészeti fogalom talán segítségünkre lesz: a diatézis, illetve ahogy a nyelvtankönyvekben hívni szokták, az „igeszemlélet” fogalma (cselekvő, szenvedő, mediális). A diatézis azt a módot jelöli, ahogyan az ige alanya a folyamat részesévé/érintetté válik; ez teljesen nyilvánvaló a szenvedő szemléletű ige esetében; a nyelvészek azonban arra mutatnak rá, hogy a diatézis valójában nem a cselekvő és a szenvedő szemléletű alakokat helyezi szembe egymással, hanem a cselekvőt a mediális alakkal, legalábbis az indo-európai nyelvekben. Meillet és Benveniste klasszikus példája szerint a (rituálisan) *feláldozni* ige akkor cselekvő, ha a pap áldozza fel helyettem és értem az áldozatot, és akkor mediális, ha a pap kezéből valahogy kiveszem a kést, és én végzem el az áldozatot a magam számlájára; a cselekvő esetében a folyamat az alanyon kívül megy végbe, tekintve, hogy a pap, még ha elvégzi is az áldozatot,

nem válik annak részesévé; a mediális alak esetében ezzel szemben az alany saját cselekvése folytán a cselekvés részese lesz, azaz mindig a folyamaton belül marad, még ha ennek a folyamatnak tárgya van is, vagyis a mediális alak nem zárja ki a tárgyasságot. Ily módon a mediális alak teljesen megegyezik az *írni* modern állapotával: írni manapság nem más, mint a beszédfolyamat középpontjává lenni, írást létrehozni saját magunk részesedése folytán, egymásba vetíteni cselekvést és részesedést (affection), az írás során a szkriptort az íráson belül tartani, de nem pszichológiai alanyként (az indo-európai pap akár túlláradó szubjektivitással is bemutatathatná áldozatát a kliense számára), hanem mint a cselekvés ágense. De még ennél is messzebbre juthatunk az *írni* ige diatetikus elemzésével. Tudjuk, hogy a franciában néhány ige egyszerű alakban cselekvő értelmű (*aller* [mennni], *arriver* [megérkezni], *rentrer* [hazatérni], *sortir* [kimenni]), de összetett múlt időben a szenvedő igealak segédigéjét veszik fel (*je suis allé* [elmentem], *je suis arrivé* [megérkeztem]); Guillaume – hogy magyarázni tudja ezt a mediálisnak tekinthető elágazást – különbséget tesz (az *avoir* segédigével képzett) a beszélő kezdeményezése végett a folyamat felfüggesztését feltételező, bontó összetett múlt (*je marche* [megyek], *je m'arrête de marcher* [abbahagyom a menést], *j'ai marché* [mentem]) és az integráló (*être* segédigével képzett) összetett múlt között; az integrálás olyan szemantikai teljességet jelölő igék sajátossága, amelyeket nem lehet az alany egyszerű kezdeményezésére megosztani, megbontani (pl. *je suis sorti* [kimentem], *il est mort* [meghalt] – nem az elmenetel és a halál bontó megszakítására utalnak). Az *írni* hagyományosan cselekvő ige, amelynek a múlt ideje bontó: könyvet írok, befejezem, megírtam; irodalmunkban azonban az ige megváltoztatta státuszát (ha ugyan nem formáját): az *írni* mediális igévé vált, integráló múlt idővel, amennyiben az *írni*-t feloszthatatlan szemantikai egységnek tekintem; ennek az igének az igazi, jogosnak mondható múlt ideje nem is a *j'ai écrit*, hanem inkább a *je suis écrit*, ahogy azt mondjuk: *je suis né*, *il est mort*, *elle est éclos* stb. [megszülettem, meghalt, kinyílt], ezekben a kifejezésekben természetesen az *être* igét leszámítva nincs semmi szenvedő elem, mivel ezen esetekben nem tudjuk, vagy csak nagyon erőltetett módon tudjuk átalakítani a *je suis écrit* alakot *on m'a écrit* [írva vagyok – írtak engem] alakká.

Így tehát a mediális *írni* igével a szkriptor és a nyelv távolsága aszimptomatikusan csökken. Azt mondhatnók, ezek a szubjektivitás írásai, mint például a romantikus írás, amelyek cselekvőek, mivel az ágens nem az írásfolyamaton belül helyezkedik el, hanem megelőzi azt: az, aki ír, nem önmaga számára ír, hanem egy kívülálló és előzetes személy számára (még ha mindketten ugyanazt a nevet viselik is), míg a modernitás mediális *írni* igéjével az alany az írással azonnal egykorú lesz, általa nyilvánul meg és fejezi ki magát: példa erre a prousti elbeszélő, aki az ál- emlékre való utalás ellenére is csak az írás által létezik.

6. Beszédelem

Nyilvánvaló: e néhány észrevétel azt látszik igazolni, hogy a modern írás problémája pontosan megegyezik azzal a kérdéskörrel, amelyet az ige nyelvészeti szerepe vet fel. Ahogy az időbeliség, a személy és a diatézis az alany pozicionális mezejét jelölik ki, úgy a modern irodalom az eltérő tapasztalatokon keresztül

arra törekszik, hogy az írás cselekvőjének új helyet jelöljön ki, mégpedig az íráson belül. E kutatás értelme, illetve – ha úgy tetszik – célja az, hogy a valóságnak (illetve a referensnek) az elemét, amely mitikus alibiként az irodalom terét uralta, vagy még uralja is, a beszéd-elemmel helyettesítse: az író mezeje maga az írás, de nem mint tiszta „forma”, miként azt a *l’art pour l’art* esztétikája elgondolta, hanem sokkal radikálisabb módon egyetlen lehetséges tereként annak, aki ír. Erre kell emlékeztetni azokat, akik szolipszizmussal, formalizmussal vagy szcientizmussal vádolják az efféle kutatásokat; a nyelv alapkategóriáihoz való visszatéréssel, mint amilyenek a személy, az idő, az igeszemlélet, az interlokúció problematikájának a közepébe helyezkedünk, mivel éppen ezen kategóriák segítségével alakul ki az *én* és az *én* jeggyel nem rendelkezők viszonyrendszere. Amennyiben a személy, az idő és az igeszemlélet (milyen jó neve van) kikövetelik azon figyelemreméltó nyelvészeti lényeknek a létét, akik a *shifterek*, akkor arra kényszerülünk, hogy a nyelvet (*langue*) és a diszkurzust (beszédet?) már ne egy eszközjellegű terminológia segítségével gondoljuk el, amely következésképpen megmerevít, hanem mint a beszéd gyakorlását: a személyes névmás például, amely a *shifterek* közül kétségtelenül a legszédületesebb, (hangsúlyozom) *strukturális* értelemben a beszédhez tartozik; ez az, ami úgymond botrányos, nekünk pedig pontosan ezen a botrányon kell dolgoznunk nyelvészeti és irodalmi szempontból: arra törekszünk tehát, hogy elmélyítsük azt a „beszédpaktumot”, amely az írot a másikhöz köti, s mindezt oly módon, hogy a diszkurzus minden egyes pillanata egyszerre legyen teljesen új és teljesen ismert. Némi vakmerőséggel még történeti dimenziót is adhatunk ennek a kutatásnak. Tudjuk, hogy az univerzum nagyszabású felosztására vállalkozó középkori *hét szabad művészet* a tanuló embernek két nagy kutatási területet javasolt: egyrészt a természet titkait (*quadrivium*), másrészt a beszéd titkait (*trivium: grammatica, rhétorica, dialectica*); ez az oppozíció a középkortól kezdve napjainkig eltűnt: a nyelvet már csak az ész vagy a szív szolgálatában álló eszköznek tekintik. Manapság ugyanakkor mintha valami újraéledt volna ebből az antik oppozícióból: a kozmosz feltárása újfent együtt jár a nyelv feltárásával, melyet a nyelvészet, a pszichoanalízis és az irodalom végez el. Miután maga az irodalom – ha lehet így fogalmazni – már nem az „emberi szív” tudománya, hanem az emberi beszédé; kutatása mindenesetre már nem a retorika tárgyát képező másodlagos formákra és alakzatokra irányul, hanem a nyelv alapkategóriáira: nyugati kultúránkban a nyelvészet csak jóval a retorika után kezdett kialakulni, éppígy az irodalom is csak az után tudja feltenni magának a nyelv lényegi kérdéseit, amely nyelv nélkül ő maga sem létezne, miután az irodalmi szépen keresztül századokon át utat tört magának.

1966, Johns Hopkins Kollokvium

GYIMESI TIMEA fordítása

A FILOZÓFIAI „IGAZSÁG” ÚJ NEVEI: METAFORA, REKONTEXTUALIZÁLÁS ÉS ÚJRALEÍRÁS

„szüntelenül ... örülettel fejtjük ki nézeteinket ... bőszen konstruálva vagy dekonstruálva egy következetes diskurzust, amelyet kétely ostromol, vagy amely, ellenkezőleg, ha ugyan ez ellentétes, folyamatosan épül, falazódik, tömítődik és csontosodik, fel a lőrésekig, amelyeken át egymás ellen védekezünk életre-halálra, a halál, az idő vagy egymás ellen.”

Jacques Derrida

Richard Rorty műveiben támadja az „igazság” időnkívüli fogalmát, és helyette számos új temporális, történeti fogalmat próbál a filozófiai vagy „filozófia utáni” diskurzusba bevezetni. A következőkben azt szeretném bemutatni, hogy ezek a fogalmak az igazságfogalom pótlékaiként jelennek meg, amelyek mintegy újateremtének ahhoz hasonló problémákat, amelyeket Rorty az igazságfogalom elvetésével szeretne kerülni.

A viszony a *teoria* – mint az igazság intézményes letéteményese – és a *historia* – mint az igazság kialakítója, eredetének helye és ebből következően abszolút önállóságának megkérdőjelező instanciája – között az európai gondolkodást kezdeti óta foglalkoztatja. Platón és Arisztotelész szükségét érzik, hogy a korábban kialakult nézetekre hivatkozzanak, azokat vizsgálják, és velük szemben fogalmazzák meg elméleteiket. Már náluk megjelenik a történelemértés és ezáltal a történelemmel szemben vagy arra való reakcióként kialakuló *teoria* alapproblémája: a történelem értése és félreértése, a hagyomány újraértelmezése, a történelmi adottságok szelekciója, átértelmezése, újrastrukturálása, újraleírása. Arisztotelész elődeit úgy olvasta, hogy saját olvasatából önön teóriáját kialakíthassa, és hogy saját teóriájából saját olvasatát kialakítsa. Nyilvánvaló, hogy Platón vagy Arisztotelész számos esetben félreértelmezte vagy félreértette elődeit, de ez termékenynek bizonyult, mert csak ezáltal vált lehetségessé saját elméletük kialakítá-

sa. Bár a filozófiát történeti önreflexiója szinte a kezdetektől kíséri, a filozófia múltjának megértése, értelmezése, újraértése és újraértelmezése, jobb megértése és a félreértések feltérképezése csak az utóbbi két évszázadban hívott életre olyan új filozófiai diszciplínát, mint a filozófiatörténet-írás, a filozófiatörténet történetének írása, a filozófiatörténet-írás filozófiája és a hermeneutika. A Rorty-féle pragmatizmus sajátos helye a filozófia történetére való reflexióban az, hogy elsősorban nem a múlt önmagáért való megértésére törekszik, hanem a múltból azt keresi, ami ma és a jövőben számára hasznos lehet. A következőkben három olyan mozzanatot szeretnék kiemelni, amelyek hangsúlyozása, sőt programszerű megjelenése újnak tekinthetők a filozófia történetének értelmezésében: a félreértés, az aggodás a befolyásért és az újraleírás. Ezek részben „belső”, részben „külső” motívumok, melyek Rorty szerint hozzátartoznak a filozófia és története, a filozófia igazságának jobb és új, terapeutikus és jobb jövőt létrehozó konstruktív megértéséhez.

A félreértő rekontextualizáció motorja: a metafora

A „félreértés” fogalma arra utal, hogy a múltból kapott filozófiai szövegeket másként értjük, mint amit azok eredetileg jelenthettek. E fogalom annyiban antihermeneutikus, a-

mennyiben idegen tőle az elképzelés, mely szerint a történeti értelmezések közelebb jutnának, juthatnának vagy jutottak volna valamilyen sajátos, abszolút megértéshez. Azonban tévednénk, ha azt hinnénk, hogy Rorty számára a szövegek félreértése, majd ennek következtében újraértelmezése a filozófiatörténet-értelmezés kulcsa lenne. Ugyanis a félreértelmezés fogalma egy rortyánus gondolkodó számára még mindig „metafizikus”, ugyanis azt sugallja, hogy egyrészt a szövegek eredetileg rendelkeztek volna valamiféle meghatározott jelentéssel, másrészt ezt a jelentést egy külső jelentéssel beszélő szemlélő pontosan megállapíthatja, kommunikálható formában megfogalmazhatja, és összehasonlíthatja egy későbbi értelmezéssel – ami ezáltal félreértelmezés lesz. Továbbá azt is feltételezi, hogy jelentéssel rendelkezni annyit jelent, hogy önmagukon kívülre mutattak, tehát ezek a szövegek önmagukban és önmaguk erejéből transzcendensek. A történetileg adott szöveg félreértése ez esetben ténylegesen azt jelentené, hogy bár a szöveg feltételezeten jelentett valamit, utalt valahova, de a későbbi interpretáló ezt a mutatást, ezt a jelentést elvétí, illetve úgy véli, hogy a szöveg nem oda mutat, ahova eredetileg mutatni szándékozott. A következőkben az említett állításokat vizsgálom a szövegek eredeti jelentése, a referencia felől, a szövegjelentés és a történetiség kérdését is figyelembe véve.

Davidson, Derrida, Rorty és követők kétségbe vonják, hogy a nyelv valamiféle nem-nyelvi, a nyelvtől független valóságot írna le, és választ adna az olyan jellegű kérdésekre, mint „Mi a valóság belső természete?”, vagy „Mi a történelem lényege?” A nyelvről hagyományosan elfogadták, hogy fő célja „tükrözni a valóságot”, vagy „kifejezni a történelem és az egyedi ember valódi természetét”. Ez a feltételezés rejtetten azt állítja, hogy a nyelv valami önmagán kívülre vonatkozik úgy, hogy az ott kint lévő valóságnak úgy írja le szerkezetét, lényegiségét, ahogy az a nyelvtől függetlenül van. Ez a naív realizisztikus felfogás azonban a kanti transzcendentális filozófiával, majd az úgynevezett *linguistic turn*nel úgy tűnik, végérvényesen fölszámolódott. Nem beszélve arról a változásról, amely, mint Orbán Jolán kimutatta,¹ Derrida *írás-fordulatával* be-

következett, továbbá a géntechnológiai fordulattal, amelynek episztemológiai, ontológiai és természetesen nyelvi kihatásai még kevéssé feltártak, és amely fordulatnak Jacques Derrida pécsi előadásában különös hangsúlyt szentelt.² Davidson és Rorty kételkednek abban, hogy a nyelv bármiféle nem-nyelvi tényre vagy jelentésre utalna, pontosabban azt vonják kétségbe, hogy valaha is biztosan *eldönthető* lenne, hogy van-e önmagán kívülre mutató jelentése. (Ezzel a fenntartott bizonytalansággal kikerülnek az önmagára referálás inkonzisztenciáját, nevezetesen, hogy azt állítanák, a nyelv nem referál semmire, miközben ezzel az állítással mégiscsak megvalósítanak, egyrészt, ha tagadó értelemben is, egy nem-nyelvi referenciát, másrészt egy nyelvi metareferenciát.)

Rorty úgy véli, hogy ez a bizonytalanság vitte előre a filozófiát és a gondolkodást, és a fejlődés érdekében elveti az analitikus filozófia bizonytalanság és nyitottság ellen föllépő fogalmi analíziseit és érvelési technikáit mint redukcionista nyelvi játékokat, mint dekadens skolasztikusságot, amelyek szabályosan működő gépezetként nem fognak a normáltudományokon túlmutató eredményekre vezetni. Ezzel szemben a kreatív nyelvhasználatot hangsúlyozza, amely új paradigmák (Kuhn), új metaforák (Hesse, Davidson) feltalálását jelenti. Bár senki nem garantálja, hogy az új metaforák bármit is jobban leírnak, mint elődeik, de egyes metaforák teljesen váratlanul sikeresebbek elődeiknél, a már holt és betű szerinti vé értelmezett metaforáknál, és ekkor valami olyan történik, amit általában fejlődésnek neveznek. Ilyen előrevívó metafora volt Rorty szerint Arisztotelész *ousia*-fogalma, Szent Pál *agapéje*, Newton *gravitációja* vagy Freud *Ödipusz-komplexusa*. Azonban soha egy pillanatig ne higgyük, hogy ezek a világ végleges magyarázatai, ne gondoljuk, hogy a világ arisztotelianusan, paulinikusan, newtoniul, darwiniul vagy akár freudiul beszél. Ezek pusztán metaforák, melyek véletlenül sikereseknek bizonyultak a világ leírásában, ám az igazság fogalmához semmi közük.

Rorty e felfogása nyilvánvalóan emersoni és nietzschei szűrőn áthaladt kantianizmus, tekintve, hogy e két szerző narratív, elbeszélő és esszéisztikus formában meséli el a *Ding an sich* kanti megismerhetetlenségének problémáját.

¹ Orbán Jolán, *Derrida írás-fordulata*, Pécs, Jelenkor, 1994.

² Vö. J. Derrida, *Ki az anya?* Pécs, Jelenkor, 1997. (Eredetileg: „Ki az anya? Születés, természet, nemzet”, *Jelenkor* 1994/2, 154–175.)

A nyelven beszélő, megismerő szubjektumot a *tényleges, ott lévő* világtól áthatolhatatlan episztemikus, kognitív és nyelvi gátak választják el, melyeken csak metaforikus nyelvvel lehet áthatolni. Kant a kategóriák transzcendentális dedukciójával megpróbál áttörni e gátakon, avagy inkább egy jogi procedúra segítségével megkerülni, egy sajátos retorizáltságú *jogontológia* segítségével nemlétezővé nyilvánítani azokat, állításai azonban túlságosan is egy vízió intuíciós elfogadásához kapcsolódnak, ahhoz, hogy interszjektíve, egyszerűen az argumentáció követésével bárki számára elfogadhatók lennének. Nietzsche egyszerűen metaforának nevezi azokat a kognitív és episztemikus rétegeket, melyek megismerési jogigényét Kant még igazolni akarta: „Egy idegi izgatás, először képpé alakítva! Az első metafora. A képet hanggá átalakítva! A második metafora. És mindkét esetben a tartomány teljes átugrása, egy teljesen más és új tartomány közepébe. ... Mi tehát az igazság? Metaforák, metonímiák, antropomorfizmusok mozgékony hadserege, röviden olyan emberi kapcsolatok összessége, amelyek, poétikusan és reto-

rikusan felfokozva, átadva díszítést kaptak, és amelyek a hosszabb használat után egy nép számára biztosnak, kanonikusnak és kötelezőnek tűnnek: az igazságok illúziók, amelyekről elfelejtették, hogy elhasznált és érzékelhetően erőtlenné vált metaforák, érmék, melyek elvesztették a rájuk vésett képeket, és immár csak fémekként, de nem érmékként jöhetnek számításba.”³ Nietzsche állításainál látszólag megáll minden filozófiai és tudományos igazságkeresés. Miután azonban a tudományok fejlődése nem igazolta a metaforizáló relativizálásból eredő pszichológiai apátiát, Rorty, Davidsonra hivatkozva, a metaforát mint a kognitív és tudományos fejlődés motorját fogja föl.⁴

Nietzsche elképzeléséhez hasonlóan, Rorty is úgy vélekedik, hogy minden jó szöveg eredetileg metafora, és mint olyan *nincs értelme, de sikeres*. Mihelyt parafrázisokkal, normáltudományos kutatásokkal, diskurzusokkal betűszerinti értelmet adunk egy sikeresnek bizonyuló metaforának, az megszűnik ugyan ténylegesen előrevinni az emberi gondolkodást, ám a betűszerűsítéssel egyre szélesebb gon-

³ Nietzsche, F., „Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne“, Nietzsche, *Sämtliche Werke*, Stuttgart: Kröner, 1976. 603–622, 608–611.

⁴ Ebben az írásban nem kritizálom azt az analitikus filozófiából származó és ennél fogva történetileg naivnak tekinthető, lingvisztikai értelemben pedig tagolatlan metafora-fogalmat, melyet Davidson és Rorty képviselnek. A kép plasztikusabbá tételére nyilvánvalóan hivatkozni kellene a metafora történetére Arisztotelész óta és a frankofon, valamint az orosz lingvisztika eredményeire, elsősorban Saussure és Benveniste munkásságára. Az angolszász analitikus filozófia és a francia nyelvészet párhuzamba állítására és összehasonlítására, a rokon problémák kimutatására Paul Ricoeur éppen a metaforáról írt könyvében tett kísérletet. (Ricoeur, P., *La métaphore vive*, Paris, Seuil, 1975) Ricoeur itt kiemeli az analitikus hagyomány direkt hozzáféréseinek előnyeit a nyelvészek és főként a nem-analitikus filozófusok historikus szempontokat figyelembe vevő indirektizmusával szemben, ugyanakkor felhívja a figyelmet az ebből következő egyszerűsödésekre. A következőket mondja: i.m. 88–89.: „A metafora azon elméleteiben, amelyek többé-kevésbé kapcsolódnak az angolszász *nyelvi analízis* hagyományához, a diskurzus elméletét nem a nyelvészek, hanem a logikusok és az episztemológusok alakítják ki, esetenként figyelve az irodalomkritikára, de ritkábban a nyelvészek nyelvészetére. A diskurzus jelenségének azon közvetlen megközelítésének előnye, amely a nyelvészeti stádiumot megkerüli, az, hogy a diskurzus saját vonásait önmagukban ismerjük föl, anélkül, hogy azt más dolgokkal kellene szembeállítanunk. De a nyelv nyelvészetével a humántudományokban elért előny nem engedi meg többé, hogy a diskurzusnak a nyelvhez való viszonyát megkerüljük. [Itt Ricoeur Benveniste-nek a nyelv és a diskurzus közötti megkülönböztetésére utal, ami nagy vonalakban a nyelv mint időtlen rendszer és a nyelv mint az időben megnyilvánuló aktuális tevékenység közti különbséget jelenti.] A diskurzus egysége és a nyelv egysége közti ellentét indirekt útja kényszeríti azt, aki ma kutatását a kortárs mezőnyben végzi. Azokat az eredményeket, amelyeket az angolszász filozófiai szemantika nagyobb eleganciával közvetlenül élér, a nyelvészettel fölszerelkezett szemantikának több munkával kell elérnie a nyelv nyelvészetével való konfrontáció indirekt útján.” Ricoeur itt hasonló követelményt fogalmaz meg, mint más kontextusban Rorty; nevezetesen, hogy az angolszász filozófia egyoldalúságait és egyszerűsítéseit a hatékonyság és tágabb plauzibilitás érdekében tanácsos lenne a kontinentális eredményekkel kiegyensúlyozni.

dolkodói körökben, társadalmi rétegek tudatában foglalja el helyét. Természetesen e betűszerűsödő metaforák végzik azt a munkát, amelyekkel a társadalmi hatásukban mint normáltudományos eredményekkel, a technika, az orvostudományok, a közgazdaságtudományok gyakorlatával találkozunk, és amelyeknek Nietzschevel, Kuhnmal és Rortyval szemben Dewey, a valósággal való közvetlen interakcióik, „interaktív igazságuk” miatt oly nagy jelentőséget tulajdonított.

A nyelv Rorty szerint metaforák ugrásszerű, váratlan keletkezésével hoz létre valami olyat, amit utólag fejlődésnek, a korábbiánál sikeresebbnek bizonyuló nyelvjátéknak nevezünk. A metaforák legalább annyira törést jelentenek, mint a kontinuitás biztosítékát. (A kontinuitást azáltal biztosítják, hogy minden metafora élőszködik a korábbi nyelvhasználaton. Élőszködik az idő, a tér, a grammatika, a szintaktika síkján, miközben átugorva a szemantikát erőteljes új pragmatikát hoz létre. A Rorty-Davidson féle nyelvfelfogás *pragmatikus* gyökere itt is látható: megjelenik egy új szintaxis, hogy egy új pragmatikát hordozzon. Mire a szemantika megfejtődik, diszkurziválódik, addigra a metafora halottá válik, struktúrái éppen a parafrázáló betű szerintivé válással alakulnak ki és meszesednek el egyszerre, nyelvünk temetőjében pedig egytel több metafora sírfeliratát betűzhetjük. A hétköznapi nyelvben és a hétköznapi vagy normális tudományban éppen ezek a halott metaforák végzik a legtöbb munkát, a halott immár halhatatlanul állandóan jelen van és „visszatér”, „kísért”. Éppen ezért talán megfelelőbb lenne nem annyira halott metaforákról, hanem szellemmé vált metaforákról beszélni, amelyek ugyan a betűszerintiesítéssel *kimúlnak* az élő metaforák sorából, de szemantikailag ezután kezdenek aktívak lenni, pragmatikájuk ezután fog rétegződni és diszkurziválódni.)

A metaforák újdonságába vetett hitet és reményt kétségtelenül úgy is lehet értelmezni, mint a korábbi fejlődésreménységek pótlékait. Olyan teóriák említhetők itt példaként, mint Davidson nyelvelmélete, Derrida dekonstruktív-episztemikus analízise a *kihordó anyáról*,⁵ továbbá Rorty „rekontextualizáció” és „újrale-

írás” fogalmai mint az egyedül érdekes és fontos intellektuális tevékenység jellemzői, továbbá Kuhn paradigma-elmélete.

A nyelv „vak”, pragmatikus előrehaladását Rorty Davidsonra hivatkozva a következőképpen írja le: „Davidson egy újabb írásában, amely »A Nice Derangement of Epitaphs«⁶ (Sírfeliratok kedves zűrzavara) címet viseli, megpróbálja aláásni a nyelvek mint entitások fogalmát, egy »köztes elmélet«-nek (*passing theory*) nevezett fogalmat vezet be azokkal a zajokkal és inskripciókkal kapcsolatban, amelyeket e pillanatban hoz létre egy embertársunk. Tegyük fel, hogy egy ilyen elmélet része az adott személy teljes viselkedését leíró nagyobb »köztes elméletnek«, az arra való találgatások készletének, hogy milyen körülmények között mit fog tenni. Egy ilyen elmélet »köztes«, mivel állandóan javítani kell, hogy számításba vegyen motyogásokat, nyelvbötléseket, téves szóhasználatokat, metaforákat, ideges szokásokat, dührohamokat, pszichotikus szimptomákat, ordító butaságot, zseniális hajlamokat és hasonlókat. Az érthetőség kedvéért képzeljük el, hogy egy egzotikus kultúra bennszülöttjének pillanatnyi viselkedéséről alakítok ki egy ilyen elméletet, ahová most érkeztem meg váratlanul, ejtőernyővel. Ez az idegen személy, aki engem valószínűleg hasonlóan idegennek talál, velem egy időben azzal lesz elfoglalva, hogy az én viselkedésemmel kapcsolatban alakítson ki egy elméletet. Ha valaha sikerül könnyen és sikeresen kommunikálnunk, akkor ez azért lesz, mert az ő találgatásai azzal kapcsolatban, hogy mit fogok a következő pillanatban tenni, beleértve, hogy milyen hangokat fogok a következő pillanatban kibocsátani, és az én elvárásaim, hogy mit kell tennem vagy mondanom bizonyos körülmények közt, többé-kevésbé meg fognak egyezni, és mert ez fordítva is igaz. Úgy küzdünk egymással, mintha óriáskígyókkal küdenénk – arra törekszünk, hogy ne érjen benünket meglepetés. Azt mondani, hogy egy nyelvre jutottunk, Davidson feltételezése szerint annyit jelent, hogy »köztes elméleteink közelítenek egymáshoz«. Davidson tétele az, hogy »ha két ember beszéd által akarja megérteni egymást, akkor szükségük van arra a ké-

⁵ Vö. Derrida, J., *Ki az anya?* Pécs, Jelenkor, 1997.

⁶ Davidson, D., „A Nice Derangement of Epitaphs”, Lepore, (ed.), *Truth and Interpretation*, Oxford, Blackwell, 1993 (first published 1986), 433–447.

pességre, hogy köztes elméleteiket mondatról mondatra közelítsék.“⁷

A Rorty által idézett davidsoni „köztes elmélet” szerint a nyelv mozgása folyamatos átmenetben van, a pragmatikai szükségletek, kihívások állandóan alakítják, és nem kell semmiféle egyéb közvetítő közeget, magasabb jelentéseket, értelmeket, referenciákat vagy hermeneutikai horizontokat keresni. A nyelv a magatartás közvetlen része, az ember gyakorlati és mindennapi problémamegoldási eszköze, az embernek a természettel való küzdelmének természetes közege, mely közvetlenül kapcsolatban áll a világgal és az emberrel. E folytonosságot Davidson így fejezi ki: „A referenciát ... kidobjuk. Nem játszik lényegi szerepet a nyelv és a valóság kapcsolatának elmagyarázásában.”⁸ Davidson a referenciális és a historikus nyelvfelfogásának megértéséhez hozzá kell tennünk a filozófusnak az analitikus filozófiába és az amerikai pragmatizmusba nyúló gyökereit, ahol mindkettő számára a történelem az elvetendő moloch, amely megakadályozza az emberiség előrehaladását, ami bár szükséges volt, különben nem lennénk *itt*, ám ennek ellenére inkább akadály, semmint a fejlődés segítője. A metaforák képződése, az új köztes és átmeneti elméletek kialakítása éppen a múltnak a nyelvből való exorcizálásának módja.

„Tudatosítanunk kellene, hogy nemcsak a nyelv szokásos fogalmát vetettük el, hanem eltöröltük azt a határt is, ami egy nyelv tudása és általában a világban való eligazodásunk közt volt. Ugyanynincsenek szabályok, melyekkel működő köztes elméletekre juthatnánk ... Nincs több esélyünk ezen folyamat szabályozására vagy tanítására, mint azon folyamatok szabályozására vagy tanítására, amelyek az új adatokkal való megbirkózás érdekében új elméleteket hoznak létre – hiszen itt is épp erről van szó. (...) *Nincs olyan valami, mint a nyelv*, ha nyelv alatt olyasmit értünk, amit a filozófusok legalábbis feltételeztek. Ennélfogva nincs olyan dolog, amit meg kellene tanulni vagy el kellene sajátítani. Fel kell ad-

nunk egy olyan világosan definiált közös struktúra eszméjét, amelyet a nyelv használói elsajátítanak és aztán esetekre alkalmaznak ... Fel kellene adnunk azt a kísérletet, hogy konvenciókra hivatkozva világítsuk meg, miként kommunikálunk.”⁹ Davidson tagadja bármiféle metanyelv lehetőségét, egyedül az átmeneti elmélet pragmatikussága jellemezheti a nyelvhasználatot.

Rorty részben Davidsonra hivatkozva állítja, hogy a nyelv ugyanúgy, mint a biológia törvényei és változásai, a véletlen változásoknak van kitéve. A változások és az, amit utólag fejlődésnek nevezünk, oksági láncok olyan véletlen elrendeződésének van alávetve, amelyet előre soha nem lehet megjósolni. A sikeres metaforák éppen sikeres, előre megjósolhatatlan és nagyrészt utólag is reprodukálhatatlan és rekonstruálhatatlan oksági folyamatok eredményei. A metaforákkal olyan dolgokat tudunk megtenni, amelyekről korábban álmodni sem mertünk volna. A metaforák nem rendelkeznek semmiféle jelentéssel, még ha a jelentésnek nem transzcendens vagy transzcendentális, hanem kizárólag kontextuális aspektusát értjük is. A metaforák éppen azáltal metaforák, hogy abban a közegben, abban a fennálló kontextusban, amelyben keletkeznek, nem bírnak jelentéssel, vagy legalábbis, mint Davidson mondja, hamis állításokon keresztül mondanak valami igazat: „intencionálisan mindig hamis mondatokat használunk, melyekben van valami igazság, például az ironia és a metafora esetében.”¹⁰ Jelentéssel bírni Davidsonnál és Rortynál egyedül kontextuálisan lehet, azaz más jelekre utalva, a metafora azonban kitér ezen eredeti kontextualizáltság elől. A metafora maga teremti saját új kontextusát: „Jelentéssel rendelkezni annyit jelent, mint helyileg rendelkezni egy nyelvi játékban. A metaforák definíciójuk szerint nem rendelkeznek ezzel. ... (Davidson) nézete szerint egy metaforát bevetni a beszélgetésbe annyi, mint hirtelen megszakítani a beszélgetést egy grimasz erejéig, vagy kihúzni egy fényképet a zsebből, és megmutatni azt, vagy a környezet valamely

⁷ R. Rorty, *Contingency, Irony, and Solidarity*, Cambridge Univ. Press 1989, 14–15. *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*, Pécs, Jelenkor, 1994. 29.

⁸ Davidson, D., „Reality Without Reference”, *Inquiries into Truth & Interpretation*, Oxford, Clarendon, 1984. 225. „Reference ... drops out. It plays no essential role in explaining the relation between language and reality.”

⁹ Davidson, D., „A Nice Derangement of Epitaphs”, Lepore, ed., *Truth and Interpretation*, 446. Idézi R. Rorty, *Contingency...* 15, *Esetlegesség, ironia és szolidaritás* 30. (A kiemelés Richard Rortytól.)

¹⁰ Davidson, D., „A Nice Derangement of Epitaphs”, Le Pore, ed., *Truth and Interpretation*, 440.

különösségére rámutatni, vagy arcul csapni vagy megcsókolni azt, akivel társalgunk. Egy metaforát a szövegbe vetni olyan, mint dőlt betűt, illusztrációkat vagy egyéni központozást, egyéni tördelést használni.”¹¹ A metafora ily módon az új kreációjának sokszerű, törést idéző, katasztrófikus mozzanata. A metafora katasztrófa a fennálló kontextusokkal kapcsolatban, radikális törés.

Mint ilyen radikálisan antihistorikus is – bár ezt sem Rorty, sem Davidson nem hangsúlyozzák –, feltéve, hogy egy metafora valóban új és nem magyarázható maradéktalanul a múltból. Amennyiben betű szerintivé válik, azaz sikeres, maga lesz az, ami felől, ha még érdeklődést fognak iránta tanúsítani, a múltat értékeli. Kizárólag az új metafora kegyétől függ, hogy a történelem hogyan fog kinézni. A dekonstrukció, de elsősorban a neopragmatizmus metaforikája szerint éppen ezért a történelem fogalma újraértelmezésre szorul. A történelem nincs „ott”, nem egy ép, egész horizont, amelyet *most* kell megérteni, saját horizontunkkal harmonizálni, abban közvetíteni vagy azzal összeolvasztani, hanem a történelem és az idő *számunkra* csak azután lesz, ha értelmeztük és ennél fogva megalkottuk. Amennyiben a nyelv fejlődése teljesen esetleges és véletlen, amennyiben a nyelv mindig is a közties elméletek folyamatában létezett, akkor nincs semmi okunk bármiféle tisztelettel, különleges bánásmóddal tekintenünk a történelemre, mint ami előttünk-fölöttünk áll, ami uralkodik fölöttünk, aminek ki vagyunk szolgáltatók, amelyik eldönti, hogy mit tartunk értékesnek vagy jónak, vagy morálisnak vagy igaznak. A neopragmatizmus a nyelvhasználat totális véletlenszerű folyamatosságát hangsúlyozza, és ezt a szemléletet a múltra is kivetíti. Nem tagadja, hogy volt valami, amit múltnak nevezhetnénk, de tagadja, hogy ennek abszolút uralmát el kellene fogadnunk magunk fölött.

Ha a múlt uralmát elfogadnánk magunk fölött, akkor minden jelenbeli metafora a múlt szavaival lenne magyarázható, akkor a múlt magyarázná meg nekünk, hogy ma mit csináljunk, gondoljunk, beszéljünk – ami nyilvánvalóan abszurd. Egyetlen új metafora sem magyarázható el a korábbi szavakkal, nem vála-

zol a kérdésre, „mit is jelent?”. A metafora azért mondatik ki, mert a közlendő a korábbi szavakkal kimondhatatlan volt, az, hogy a metaforáról nem lehet parafrázist írni, éppen minden ismert mondatnak arra való alkalmatlanságát fejezi ki, hogy megfeleljen a metaforát kimondó céljainak.

Amikor egy nyelvet elsajátítunk, a múltat sajátítjuk el, arra tanítanak bennünket, hogy elődeink halott metaforáit feltétel nélkül tiszteljük. Rorty szerint Davidson metaforaelmélete mellett Bloom erős költő (*strong poet*) paradigmáját is használhatjuk az új metaforák létrejöttével kapcsolatos megfontolásokhoz.

Az erős költő: patricidiális kultúra avagy aggódás a befolyásért

Az erős költő azon aggódik, hogy nem tud olyan szavakat, olyan szókapcsolatokat, olyan összefüggéseket kimondani, amelyek túlélnek, amelyek sajátos, kitörölhetetlen bélyeget hagynak a nyelv felszínén vagy mélystruktúráiban. Természetesen, hogy a nyelvben uralomra jusson, hogy rányomja a többiekénél erősebb bélyegét a nyelvre, ahhoz úgy kell elődeihez kapcsolódnia, hogy egyszerre használja és megsemmisíti őket, költői, szellemi *patricidiumot* követ el.¹² Bloom szerint az utód költő a nagy elődhöz hat (6), erőteret és erőhatást kifejező fogalommal megközelíthető aggódó viszonyban áll. Az első (1) fogalom az Epikurosztól származó *clinamen*, melyet Bloom Lucrétiustól vett, és amely az atom mozgásának egyenes pályától való elhajlását jelenti. A költő eltér, „elhajlik” elődjétől oly módon, hogy jelzi, az előd egy bizonyos pontig „helyesen” haladt, de aztán el kellett volna mozdulnia egy másik irányba, pontosan abba az irányba, amelyben az újsaját költemény halad. A második fogalom (2) a *tessera*, mely bevezetés és antitézis. A fogalom a régi misztériumvallásokból származik, ahol az egésznek egy rész alapján történő rekonstruálását jelenti. A költő mintegy antitetikusan „bevégez” elődje munkáját azáltal, hogy annak fogalmait új értelemben használja, tekintve, hogy (és mintha) az előd nem ment (volna) végig a fogalom átértelmezésének szükséges útján. A harmadik foga-

¹¹ R. Rorty, *Contingency...* 18, *Esetlegesség...* 33.

¹² Vö. Bloom, H., *The Anxiety of Influence*, London, Oxford, New York: Oxford University Press, 1975 (első kiadás 1973), 14–16.

lom (3) a Bloom által Szent Páltól kölcsönzött *kenózis*, mely Jézus isteni mivoltából való önküresítését jelenti. Bloom esetében itt arról van szó, hogy a költő magát mintegy megfosztja önnön költői címétől, de ezt elődje poézis-értelmezéséhez képest teszi oly módon, hogy ezáltal a folyamatba bevett előd is kiüresedik, ami által az utód önfeláldozása veszít totalitásának teljességéből. A *demonizáció* fázisában (4) az utód megnyílik annak, amit az előd költeményben hatalmasnak tartott, de ami nem ahhoz tartozik, hanem valami afölötti. Ezáltal relativizálja annak egyediségét és kiválóságát. Az *asztkézis* fogalmát (5) Bloom a preszókratikus empedoklészi sámánok gyakorlatából kölcsönzi. Ekkor a későbbi költő nem üresíti ki önmagát, csak bizonyos részeket vizsgál újra. Ezáltal elvlasztja magát másoktól, elődjétől is, és ezt megteszi elődje költeményével is. A hatodik fogalom (6) az *apophrades*, ami a halott visszatérését jelenti, annak ókori athéni értelmében, amikor a szerencsétlen napokban a halottak visszatértek házaikba. Az „utód” költő képzeletbeli magányában annyira megnyitja költeményét, hogy azt hinnék, körbefordult a kerék, és visszatér az elődhöz. Ezáltal viszont az új költemény nem úgy jelenik meg, mintha az előd írta volna, hanem mint amit a későbbi költő írt meg, mint elődjének jellemző művét.

E bloomi hatosságban nemcsak ókori vallási elemek újraélesztését (*apophrades*), hanem a hegeli dialektika működtetését is megfigyelhetjük, és azért kell ezt megemlítenünk, mert Rorty nemcsak kiemelkedő *gondolkodó* kortársának tartja Bloomot, hanem poétizált világtételeiből eredő idioszinkratikus szövegértelmezési technikáit gyakran átülteti a filozófia „kezelésére” is. Rorty affinitása a poétika iránt az Emersonnál is meglévő esztétika iránti vonzódásból eredeztethető és azzal rokonítható. Rortynál is és

az egész neopragmatista mozgalomban egyfajta radikális filozófiai *patricidiumról* van szó, az elődöktől való elhajlásról, azok totális antitéziséről, a filozófiai fogalmak teljes kiüresítéséről, a filozófusoknak egy felsőbb erő – az „igazság” kimondásának vágya és az igaz ítéletek megalkotása – szolgálóként való beállításáról, a filozófia naturalista aszkéziséről, hogy megmutassa, a maga naturalista, ironikus, fuzzy paradigmájával jobban megfelel a filozófiatörténet következményeinek és saját kora intellektuális igényeinek.¹³ A hermeneutikus filozófia antitézise bontakozik ki, a múltból kapott horizont feltörése egy még nem létező jobb jövő érdekében, a régi fogalmak „jelentéselhajlítása”, antitetikus „bevégezése”, kiüresítése, relativizálása a filozófus aszkézisével és a múlt mint egy jobb jövő újralírása.

Rorty szerint Bloom „erős költő”-fogalma általánosítható, és használható olyan filozófusokra, tudósokra is, akik új metaforákat, új paradigmákat vezettek be a nyelv és ezen keresztül diszciplinájuk, tudományuk területére. Az erős költő fogalmának ezen kiterjesztésével Rorty új nevet javasol az eredeti írónak, filozófusnak és tudósoknak. Kuhn nyelvvezetésében egy új paradigma feltalálója, a forradalmi tudós, Davidsonéban pedig egy új metafora bevezetője tekinthető erős költőnek. Jegyezzük meg, hogy a költővel szemben Bloomnál a kritikusok állnak, azok, akik az új metaforát, az új paradigmát a régi szavak melegágyába próbálják visszahúzni, akik kuhni értelemben a normáltudomány hívei. Amint Bloom mondja, „A kritikusok, szívük mélyén, szeretik a folytonosságokat, de aki csupán folytonossággal él, az nem lehet költő. ... A poétikus félreértés történetileg egészséges, viszont egyénileg bűn a folyamatosság, az egyedül számító tekintély ellen, a birtok ellen, vagyis azon hatalmi kons-

¹³ Az elődök bírálata és a hozzájuk való „patricidiális” viszony természetesen nem új, olyan régi, mint maga a filozófia. Minden erős gondolkodó kritizálja elődeit és ez annak mozgatórugója, amit – utólag – filozófiatörténetnek nevezünk. Platón saját eszméit úgy fogalmazza meg, hogy kritizálja Parmenidész, Hérakleitosz, Empedoklész, Anaxagorasz, Gorgiasz és a szofisták véleményeit. Arisztotelésznél az elődök ismerete előkészít az önálló gondolkodásra. A *Metafizika* első (A) könyvében az „első okokról” való korábbi „tétova” tárgyalások arisztotelészi interpretációját ismerhetjük meg, hogy aztán Arisztotelész megadja a „helyes” értelmezést. (Vö. Arisztotelész, *Metafizika*, 980a21–993a27.) Az újkori filozófiatörténetben Descartes szembe fordul az egész addigi filozófiai hagyománnyal, hogy aztán utódai Vico-tól, Baconig, majd Kantig további újabb paradigmákat keressenek. Kanttól napjainkig minden jelentősebb filozófus új paradigmával, „metaforával” áll elő, Hegel, Nietzsche, Russell, Husserl, Wittgenstein, Carnap, Heidegger, Derrida mind egy-egy részleges vagy teljes patricidiumon alapuló filozófiát fémjelző nevek.

telláció ellen, hogy valamit legelőször ki nevezhessen meg.”¹⁴

Ha elfogadjuk Bloom és nyomában Rorty kitágított költő-értelmezését, akkor a tudományokat kell két részre hasítanunk, és a tudomány művelőit kell két csoportba osztanunk; a költők és a filológusok¹⁵ csoportjába, vagy a forradalmi és a normáltudósok körébe. Az a fajta filozófus vagy tudós nevezhető költőnek, mint például Kant, Hegel, Wittgenstein, Heidegger, Derrida, Galilei vagy Einstein, aki nem régi szövegek analizálásával, összehasonlításával, fogalmak fejlődésével, eszmék egymásra hatásával foglalkozik, hanem valami gyökeresen újat akar fölismereni, aki nem akar Platónhoz vagy Arisztotelészhez új lábjegyzetként megjelenni, hanem egy új nyelv föltalálójaként kíván föllépni. Ezeket a gondolkodókat aligha találtuk volna (vagy találnánk) könyvtárak félhomályában régi szövegek vég nélküli böngészésében elveszni, hosszú összehasonlító monográfiákon dolgozva egyes fogalmak, életek, horizontok alakulásáról. Ezek a gondolkodók inkább a szobrászhoz hasonlítanak, aki a meglévő anyagot átgyúrja, teremtő erővel mintegy saját víziója képévé alakítja. Ez a meglévő anyag lehet saját nyelve is, és igen gyakran maga az erős költő tisztában van azazal, hogy a formálandó anyag történeti produktum. De fő érdeklődése nem a régi analízise, e gondolkodók általában átfogó intuitív meglátással bírnak elődeik elméleteivel kapcsolatban, mint Kant, aki merőben újat akar mondani és csak mellékesen, minden filológiai vagy filozófiai pontosság igénye nélkül hivatkozik Arisztotelészre, Descartes-ra, Leibnizre, Wolffra, és akkor is kritikusan, mint Wittgenstein, akit nem érdekel, hogy az előtte való filozófiatörténetben mi történt (Fregét, Russellt kivéve), mint Heidegger, aki a létről való elfelejtkezetség miatt újra a Létet akarja emlékezetünk és figyelmünk homlokterébe emelni, persze azt a létet, amelyet ő gondol el és ahogy ő fogja föl, mint Derrida, aki az egész filozófiatörténetet újrajrja a nyelvrnek, a tradíciónak, a fogalmaknak, az időnek, a struktúráknak, és mindennek amivel foglalkozik, olyan mélységiig hatolva mint talán senki előtte.

Ezek az erős gondolkodók tisztelik a hagyományt, de metaforájukkal, melyet hol tiszta észnek, hol Abszolút Szellemnek, hol Létnek, hol dekonstrukciónak neveznek, olyan fordulatot adnak a történetnek, a hagyománynak, amelyet korábban elgondolni sem lehetett. Ennek során figyelemre méltó, hogy az új metafora, az új paradigma használja, használhatja a régi szintaxist. Az új szavak kitalálása nem feltétlenül új alakú szavak kitalálása. A tiszta ész, az abszolút szellem, a tractatus, a lét, a fosztóképző és a konstrukció korábban is mind ismert szavak voltak. A használat módja, az új kontextus, ami először magának az új szónak a kontextusa, majd a születő műnek, majd visszatekintve az egész filozófiatörténetnek, valami olyan, amely új módon látta a velünk a dolgokat, sőt *valamit* láttat velünk ott, ahol korábban nem láttunk, akár magát az *ott*-ot is létrehozva.

Példaként az itt elmondottakra, tekintsük Kant és Derrida esetét a filozófiatörténettel, illetve a filozófiatörténeti fogalmakkal.

Kant példája azért is érdekes, mert mint Philolenko kiemeli, „Kant ... kétségtelenül meglehetősen rosszul ismerte az antik filozófiát, különösen Arisztotelészt, és ami a modern filozófiát illeti, tudjuk, hogy nem ismerte Spinozát, Hume művének csak egyetlen aspektusáról tudott és Descartes-ot csak a Wolff által módosított Leibnizen keresztül látta. A filozófiatörténész és a teológus időnként zavarba jön az ilyen tényeken: a *paralogizmusok*ban kritizált Descartes-nak kevés köze van a valódi Descartes-hoz, *A tiszta ész kritikájában* megjelenő Leibniz felismerhetetlen, a Spinozáról alkotott ítéletek meglepőek. És mégis, Kant zsenije annyi termékeny filozófiatörténeti perspektívát nyitott, még ha elmulasztotta is a tiszta ész történetét megszerkeszteni – ez Hegel feladata lesz. Kant mentségére azonban meg kell jegyeznünk, hogy a mai értelemben vett filozófiatörténet Kant idejében még nem létezett. ... a filozófus kreatív zsenije rendkívüli. Valamennyi fogalom, melyet Kant megérint, átalakul; a gondolkodás világában új helyet nyernek.”¹⁶ Már Kant példája láttán is fölmerülhet Rorty filozófiája romantikus zsenikultuszának

¹⁴ Vö. H. Bloom, *The Anxiety of Influence*, London: Oxford University Press, 1973. 78. (A Bloom-idezet első mondatát Richard Rorty idézett könyvéből vettem.)

¹⁵ Talán tanulságos emlékeztetnünk arra, hogy Quine *Word and Object* (New York–London, MIT Press and John Wiley, 1960) művének egyik mottója a következő mondat: „Az ontológia összegzi a filológiát.” („Ontology recapitulates philology.”) – James Grier Miller.

¹⁶ Vö. Philolenko, A., *Loeuvre de Kant*, Paris, Vrin, 1993. I.

gyakorlati határa: évszázadonként hány olyan filozófus születik, és egyáltalán, hány olyan filozófust bír el a filozófia története mint recepció- és interpretációtörténet, aki radikálisan új értelmezést ad(hat) a filozófiatörténet fogalmainak?

Kant kritikai fordulata után számtalanszor hangsúlyozza, amit az utána következő két évszázad filozófiatörténete is igazolni látszik, hogy vele valami új kezdődött a filozófiában. A kritikai fordulatban nem a keresett igazágon van a hangsúly, ami vagy aminek föltételei a megismerő alanyon kívül vannak, hanem a megismerő alanyon magán, aki megismerő képességével konstitutív feltétele annak, amit megismer. Ennek az új, hol kritikainak, hol transzcendentálisnak nevezett filozófiában, Kant kénytelen a filozófiatörténet olyan fogalmait használni, mint tapasztalat, érzékelés, jelenség, önmagában való dolog, tér, idő, értelem, ész, idea stb. Ezek a fogalmak nála azonban teljesen új kontextust, használatot és jelentést kapnak. Az idő (és tér) többé nem a fizikai világ ideje és nem is egy képzelt világ képzelt ideje. Az idő a megismerő szubjektumhoz tartozik, mint tiszta szemléleti forma, amely nélkül tapasztalatok nem lehetségesek. De talán sehol nem fogalmazza meg Kant olyan tisztán fogalmi változtatásait, metaforikus fogalomátírásait az eszmékkel, az ideákkal való munkája során, mint a transzcendentális dialektika elején, amikor a tiszta ész fogalmairól, a transzcendentális eszméről kíván beszélni, amikor ezeket az eszméket, ideákat a platóni ideákkal szemben kell elkülönítenie, azoktól megkülönböztetnie. A következőket mondja: „...a tiszta ész fogalmainak is új nevet adunk: transzcendentális ideáknak nevezzük őket ... Bármennyire gazdagok is nyelveink, a gondolkodó elmét gyakran zavarba hozza, hogy nem találja a fogalmához pontosan illő kifejezést, s megfelelő szó híján sem mások, sem igazából önmaga előtt nem tudja világossá tenni a gondolatait. Új szavakat alkotni annyi, mint a nyelv törvényhozó szerepére igényt támasztani, márpedig az efféle próbálkozás ritkán arat sikert, s mielőtt e végső eszközhöz folyamodnánk, tanácsos lesz körülnéznünk valamelyik művelt holt nyelv tájékán, nem találjuk-e készen benne fogalmunkat a hozzá illő kifejezéssel együtt, s még ha a régi kifejezés használata

– az alkotók nem eléggé körültekintő eljárása folytán – némiképp ingadozóvá vált is, még mindig jobb rögzíteni alapvető jelentését (akkor is, ha kétséges marad, hogy az idő tájt éppen ebben az értelemben használták-e a kifejezést), mint egész vállalkozásunkat tönkretenni azzal, hogy érthetelenné válunk.”¹⁷ Kant Bloom, illetve Rorty fogalmai szerint erős költő, pontosabban erős filozófus. Az erős filozófusság nyelvteremtő problémáját veti föl, amikor új fogalmat akar alkotni, új pragmatikai dimenzióval és új szemantikával. Kant megőrzi a szintaxist, sőt bizonyos szemantikai homológiákat is, miközben teljesen új textuális pragmatikát rendel az ideákhoz. A transzcendentális eszméje adja az új kontextust, melyben valamennyi régi fogalom elnyeri új szisztematikus használati módját, pragmatikáját és szemantikáját. Az új fogalom, egy új metafora, egy új paradigma lényeges eleme szintaktikailag azonos egy korábbi fogalommal, és fölmutathat szemantikai hasonlóságokat. Az új metaforizált pragmatikus kontextus azonban, amelyben a fogalom megjelenik, teljesen újnak tekinthető.

Derrida nem akarja elvetni a filozófiatörténeti fogalmakat, hanem csupán újfajta pragmatikus kontextust, újfajta kontextualizált pragmatikát jelöl ki, olyat, ahol folytonosan eltoljuk a fogalmak szemantikáját és pragmatikáját is. Az itt következő Derridával kapcsolatos részben Orbán Jolán írására támaszkodom.¹⁸ A nyelvkritika mint metafizikakritika vonatkozásában a következőket olvashatjuk: „Derrida Lévi-Strauss szövegeinek vizsgálata alapján mutat rá, miként hordozza, írja a nyelv magában saját kritikájának szükségességét. Ez a kritika két úton működhet. Amikor érezhetővé válik a természet/kultúra oppozíció határa, fölmerülhet az igény, hogy szisztematikusán és következetesen megkérdőjelezzük ezen fogalmak történetét.”¹⁹

A nyelv mint kultúra önnön kritikáját, önnön folytonos megkérdőjelezését a természetre való utaláson, de ezen túl a transzcendentális, transzcendens jelölésen keresztül hordozza. A nyelv „önkritikájának” további sajátja, és ez tesz minden író és olvasót, minden beszélőt metafizikussá, hogy maga a nyelv metafizika. Derrida figyelmét is elkerüli, hogy maga a nyelv, minden nyelv, a nyelv

¹⁷ Kant, I., *A tiszta ész kritikája*, fordította Kis János, Budapest, Ictus, 1995. 300.

¹⁸ Orbán Jolán, *Derrida írás-fordulata*, Pécs, Jelenkor, 1994.

¹⁹ Orbán i.m. 105.

mint olyan (ha „Davidson után” van ilyen), metafizikus, kettős értelemben. Egyrészt a szó elsődleges értelmében a nyelv nem fizikai valóság, hanem valami túl a fizikán, meta-fizika, éppen a fizikai és a nem fizikai különbségének értelmében. Másrészt minden nyelv kisebb egységekből, mondatokból, szavakból áll. Használatát bizonyos ismétlések, hasonlóságok, fogalmiasodások, kontextualizálódások, szemantizálódások teszik lehetővé. A fogalmak viszont, ha egyáltalán „léteznek”, nem fizikai, hanem *metafizikai entitások*. (Még a nominalisták számára is kikerülhetetlenül metafizikaiak. Ha van szemantika, akkor az már metafizika.) Míhelyt nemcsak rámutatok a mezőn futó nyúlra, hanem kimondom a szót, hogy „nyúl”, tehát az egyedítől elvonatkoztatva valami általánosat fogalmazok meg, már metafizikát művelek. Minden nyelvhasználat eleve metafizika, és ennek föl nem ismerése volt a tévedése mindazoknak, akik oly nagy problémaként tematizálták a metafizika és a nyelv kérdését. Derrida érzékeli a nyelv inherens metafizikai potenciálját, amikor az imént idézett részben a fizikai valósággal való konfrontációban látja a nyelvkritika lehetőségét. (Így látja Davidson is, habár nála Derridával ellentétben a fogalmak kívülről, kauzálisan, nem szemantikailag „ütköznek” a nyelven kívülivel.) A dekonstrukcióban a fogalmak jelentésének „elbizonytalanítása”, a fogalmi jelentéshatárok permeabilitásának megőrzése, azaz a fogalmak strukturális rigidizálódásának tiltása és a rögzüléstől a textuális aktivitással, a tényleges textuális munkával való folytonos megóvása, a folytonos áthelyezés, a szintaktikai, szemantikai, pragmatikai mezők folytonos eltolása, egymásba játszása, a fogalmak genetikájába való behatolás, a szerkezeti föloldások és a szerkezet szerkezetesülésének újrájárása valójában a strukturált metafizikával szembeni *aggódó*, figyelmes és felelősségteljes védekezés. A dekonstruktor a bloomi aggódás járja át, és minden dekonstrukció patricidiális. A derridai dekonstrukció esetében azonban a patricidium nem „véres leszámolást” jelent, hanem felelősségteljes aktivitást: a felelősség a jövőnek szól. Ez a felelősség nem is annyira történelmi felelősség, nem is a történelem iránti felelősség, hanem történelemlétrehozó, -alakító, -újraalkotó felelősség. Itt a végleges fogalmiasítás előtti azon függőbeszéd-szerű „lebegtetésről” van

szó, amikor – még a fogalmak melletti döntést előtt vagyunk – nem kötelezzük el magunkat egyetlen fogalom, egyetlen nyelvhasználat mellett sem. Az elkötelezettséghez ugyanis tudnunk kellene, mi az, hogy fogalom, mi az, hogy történelem, mi a helyünk a történelemben, mi a fogalmaink történeti helyzete.

Mint elemzésében Orbán kiemeli, Derridánál a metafizikával szakító „gesztus maga is különböző módon artikulálódhat. Hordozhatja a korábbi hagyománnyal való egyértelmű és végérvényes szakítás igényét, amely az empirizmushoz vagy egy új nyelv megeremtésének utópikus vágyához vezet. Mindkét eset azonban az elutasítás leegyszerűsítő gesztusába torkollik. »Ez a szisztematikus és történelmi megkérdőjelezés nem lehet sem filológikus, sem filozofikus gesztus a szó klasszikus értelmében. A teljes filozófiatörténet megalapozó fogalmai fölött nyugtalanodni, azokat dekonstituálni nem a filológia vagy a klasszikus filozófiatörténet feladata. Ez kétségtelenül minden látszat ellenére a filozófiából való kilépés válaszának legmerészebb módja. A 'filozófiából való kilépést' (*la sortie 'hors de la philosophie'*) sokkal nehezebb elgondolni, mint általában azok képzelik, akik azt hiszik, régóta lovagias könnyedséggel megtették ezt, és akik éppen azon diskurzusukkal merülnek el a metafizikában, amelyről azt állítják, hogy kiragadták onnan«. ²⁰ A másik lehetőség egyrészt tudomásul veszi a fogalmak metafizikai beágyazottságát, másrészt viszont radikális kérdésekkel illeti azokat. Derrida Lévi-Strauss esetében is ennek a gesztusnak az összetettségét emeli ki, akár Nietzsche, Freud és Heidegger destrukciója kapcsán: »A másik választás – ami úgy hiszem megfelel Lévi-Strauss eljárásának – az lenne, hogy az első gesztus természetlen jellegének elkerülése érdekében az empirikus felfedezések rendjében konzerválnánk a régi fogalmak itt-ott megmutatók határait: mint olyan eszközöket, amelyek még hasznosak lehetnek. Nem kölcsönzünk nekik többé igazságértéket, sem valamiféle szigorú értelemben vett jelentést, készek leszünk elvetni azokat szükség esetén, ha más eszközök megfelelőbbeknek fognak tűnni. Addig is viszonylagos hatékonyságukat ki kell aknázni és fel kell használni annak a régi gépezetnek a destruálására, amelyhez tartoznak és amelynek maguk is részei.« ²¹ ... E kettős mozgás nyo-

²⁰ Orbán u.o. Derrida, *L'écriture et la différence*, Paris, Seuil, 1967. 416.

²¹ Orbán i.m. 105–106, Derrida i.m. 417.

mon követése által Derrida a humán tudományok nyelvében és módszerében megmutatózó nyelvkritika és módszerkritika kimutatására lát lehetőséget. A Lévi-Strauss-i kísérlet paradoxona az, hogy bár felismeri egy tisztán tudományos diskurzus létrehozásának lehetetlenségét, mégis megpróbálkozik vele oly módon, hogy a módszert és az igazságot elválaszthatónak tünteti föl. ... A saussure-i nyelvészetben és a strukturalizmusban a nyelvi háló működését az oppozicionális differenciák rendszere teszi lehetővé. Ez a rendszer azonban több helyen is – a jel jelében, a vérfertőzés tiltásában – megrendül. A struktúrának, a tudományos nyelvnek ezután nemhogy nincs középpontja, és ettől fogva nem csupán középpont nélküli struktúrát kell tételeznünk – ilyen egyébként Derrida szerint nem is tudunk elgondolni –, de a struktúrának van legalább egy pontja, amely azt, az oppozíció inhereissá válásával, belülről rendíti meg, dekonstruálja. Ennek tudatosodása után nem lehetséges a módszer és igazság olyan szétválasztása vagy összekapcsolása, amely nemcsak a strukturalizmusban, de a hermeneutikában és nyelvfilozófiában is szokásos. Ezek után a módszer használatában mindig tudatosítani kell, hogy a módszer mint egyfajta struktúra egyben dekonstruálja is magát, és így nem hordoz vagy igazol egy önmagán kívüllevő igazságot.²²

Implicite itt olvashatjuk a történelem – és benne a filozófiatörténet – meghaladásának, újraalkotásának lehetőségét is. A történelem mint jelek, szövegek szövete, kvázi automatikusan megrendül, ha megrendül a strukturalizmus alapeszméje, ha a történelmet leírni akaró nyelvrendszer belsőleg dekonstruálódik. A jel a múlt időből adódik számunkra, történeti képződmény, és amennyiben önmagát folytonosan és fekete lyukként fölszámolja, úgy felszámolja azt a múltat is, ahonnan jön és amire utal. A vérfertőzés tiltásában pedig nemcsak a strukturalizmus oppozicionális nyelvi hálóját rendül meg, nemcsak a kultúra/természet ellentétét, hanem a történelem/természet oppozíció is, lévén a vérfertőzés tiltása időtlen, és örök törvényként megkérdőjelezi a történetiség axiómáit, linearizált időszemléletét, és visszavezeti azt a természet

periodikus és ezért nem vonalszerű, hanem pont- és körszerű idejébe. A vérfertőzés tiltásában az idő megszűnik funkcionálni, és a történelem helyett, sőt a fogalmak történetisége helyett az örök jelen parúziája, tiltó és tiltott újramegjelenése „történik”. A jelen önmaga tiltásában – már mindig *elmúlt* – önmagát zárja ki, és e kizárással konstituálja az időt, amely folyam és visszatérés, mindig a más(ik).

A nyelvnek, a nyelv szerkezetiségének, önreferencialitásának, a nyelv időbeliségének és időkonstitúciós mozgásának felelevenítése után kérdésessé válik a történelem, a történelem értéke, és a történeti fogalmak, legalábbis az a történetiség, ami a nyelv és főként a nyelv írott volta miatt kialakulhatott. Az írott nyelvtől független történelmet viszont elgondolni sem tudunk. A hagyományos nyelvvel végzett dekonstrukció, a nyelven végrehajtott géntechnikai operáció, a múlt metaforáinak az újak által való archiválása, az erős költő aktivitása a múlttal való szakítást, a múlt érthetlenné tételét jelenthetik.

Az amerikai filozófusoknál, különösen a pragmatikusoknál és így Rortynál jól látható a múlttal való, az európainál jóval könnyedebb már-már „felelőtlennek” tűnő bánásmód. Nietzsche mint az erős költő paradigmátikus alakjára hivatkozva Rorty azt állítja, a nyelvhez és ezen keresztül a történelemhez való viszonyunk nem lehet leíró, elemző: ekkor csak lábjegyzetei, aláírási, utánzó, másolati leszünk a történelemnek. (Ekkor Bloom aggódó iszonyata érvényesülhet: hogy önmagunkat csak hasonmásként ismerjük föl.) Ha a történelem dobott is föl bennünket, nem elégedhetünk meg a történelemben nekünk kínáló szolgálattal (amint a tudománnyal kapcsolatban sem elégedhetünk meg ezzel). Emerson és Nietzsche erős embere nyomán meg kell teremtenünk nyelvünket, és ezen keresztül magunkat és történelmünket: a történelmet is át kell formálni, át kell írni ‘ím ilyen akartam’-má. Ennek megfelelően Rorty nyilvánvalóan egyetért Blumenberggel, hogy a modern kort inkább az „önállítás” (*Selbstbehauptung*), a szubjektum akaratérvényesítése felől, semmint a megalapozási kérdéseken való törperegés karteziánus irányából kell megérteni.²³

Ebben a zarathustriai erős *poietikai* gesztusban nem csak egy új világ felfedezésének és

²² Orbán i.m. 106.

²³ Vö. Blumenberg, H., *Die Legitimität der Neuzeit*, I–III., Frankfurt, Suhrkamp, 1986, továbbá a *Selbstbehauptung (self-assertion)* blumenbergi értelmezéséhez ld. Hall, D., *Richard Rorty*, New York, State University of New York Press, 1994. 17., 26–28., 34., 44.

fölepítésének entuziasztikus agresszivitása rejlik, hanem egy gyakran elfelejtett időbeli és általános fogalmi alávettség fölfüggesztése. Minden múlttal való foglalkozás ugyanis, ami előttünk áll, amit holnap vagy csak a *most* után gyakorlunk, a jövőben történik. Ezáltal, legalábbis a viszonyulás, a kogníció, a visszaható ma és holnap használt nyelv a jövőbe hozza a történelmet. Ezáltal a történelem mint amivel „foglalkozni fogunk”, mint amit megérteni akarunk és mint majd megértett a jövőben fog történni. Amennyiben *mi* foglalkozunk vele, saját nyelvünkkel, akkor az a mi, a mi általunk leírt történelem lesz. Mint Rorty állítja, Bloom (emersoniánus) erős költőjének „reménye, hogy amit a múlt próbált vele tenni, azt ő meg fogja tudni tenni a múlttal: rákényszeríti magát a múltat, beleértve azokat az oksági folyamatokat, amelyek ... bélyeggel látták el valamennyi tétét, hogy viselje az ő bélyegeit”.²⁴ Ez Nietzsche mesterének, Emersonnak és később Dewey-nak is „legamerikaibb” programja.

A múlthoz való viszonyulás Rorty számára nem általános fogalmakkal való értelmezés és ezáltal önmagunknak a múltnak való alávetése, hanem próbálkozás, hogy uraljuk a múltat. Rorty Freudot azért dicséri, mert olyan „morálpeszichológiát adott nekünk, mely összeegyeztethető Nietzsche és Bloom kísérletével, hogy az erős költőt tekintse archetipikus emberi lénynek”.²⁵ Freud ezt úgy érte el szerinte, hogy múltunkat nem általános fogalmaknak rendelte alá, hanem egyedi eseteket vizsgált, egyedi fogalmakkal. A múlt esetlegességét, a történelem véletlenszerűségét hangsúlyozza, amelynek nem alávetnünk kell magunkat, hanem amelyre mindannyiunknak meg kell találnia saját egyedi fogalmait. Rorty a következőképpen fogalmaz: „A racionalitás platóni és kanti eszméje azon eszme köré épült föl, mely szerint, ha erkölcsösök akarunk lenni, a partikuláris cselekedeteket általános elvek alá kell rendelnünk”.²⁶ Freud azt javasolja, hogy térjünk vissza a partikulárishoz, nézzük meg, hogy a mai partikuláris helyzetek és opciók hasonlóak-e korábbi partikuláris cselekedetekhez vagy eseményekhez, avagy különbözőek tőlük. Úgy véli, hogy csak ha megraga-

dunk múltunkban bizonyos fontos egyéni esetlegességeket, akkor leszünk képesek valami érdemlegeset létrehozni magunkból, olyan mai én-t teremteni, akit tisztelni tudunk. Arra tanít bennünket, hogy például olyan fogalmakkal értelmezzük vélt vagy valós tetteinket, mint múltbeli reakcióink bizonyos tekintélyhordozó személyekkel kapcsolatban, vagy mint bizonyos gyermekkorunkban ránk kényszerített magatartáskonstellációk. Azt javasolta, hogy önteremtési sikereinkről, az egyedi múlttól való sikeres megszabadulásunkról szóló egyéni elbeszélések – nála esettörténetek – szövéssel becsüljük magunkat. Azt sugallja, inkább azért ítéljük el magunkat, ha nem sikerül kitörnünk a múltból, és ne azért, ha nem sikerül méltónak lennünk az egyetemes standardokhoz.”²⁷

A múlt Freud javaslata szerint magánjellegűvé válik, és feltehetőleg itt kell választóvonalat húznunk a múlt magánjellegű és közösségi kezelése közt. Míg a görögöknél az erényes élet szétválaszthatatlan volt a polisztól, a politikától, a filozófia történetében pedig az egyetemes standardoktól, addig Nietzsche és Freud óta, de talán már Montaigne vagy akár Szent Ágoston óta, lehetőségünk van a magánjellegű és a közösségi szétválasztására. (Ezt a lehetőséget mint politikai követelményt formális értelemben a demokratikus alkotmányok és az emberi szabadságjogok biztosítják illetve harmonizálják.) Ezáltal viszont fölvetődik a kérdés, hogy Bloom erős költője, Freud felnőtté váló alanya pusztán magánjellegű történetet mesél-e, avagy általánosítható történelemnek lehet-e történetüket nevezni. Továbbá, hogy ki, mikor, hol és milyen eszközzel választhatja szét a magánjellegű és a közösségi nyelvhasználatot, és értelme van-e egyáltalán a nyelv ilyenfajta megosztásának, és azt nem csak egy sajátágos történeti fejlődés, a növekvő individualizáció esetleges és megkérdőjelezhető következményének kell tekintenünk.

E kérdések problémaként való megértéséhez a diszkussziós közösségeket, az intézményeket is meg kell említeni. Egy redukcionista vagy szummarista föltevés azt állíthatná, hogy egy kultúra, egy nemzet, egy város története a

²⁴ Rorty, *Esetlegesség* ... 46.

²⁵ R. Rorty, *Esetlegesség*... 51.

²⁶ Ezen feltevéssel kapcsolatban a legújabb analitikus filozófiában felmerülő kétségekről, lásd J.B. Schneewind és Annette Baier írásait. Lásd továbbá Jeffrey Stout, *Ethics After Babel* című művét, Boston, Beacon Press, 1988. (Rorty jegyzete.)

²⁷ Rorty, *Esetlegesség*... 50.

benne élő egyének történeti tudatának és egyéni történetének összege, eredője. Ez a fel-tételezés azonban nemcsak az összesítés mód-szertani lehetetlenségén bukik meg (jól tud-juk, már valamennyi fehér hattyú megszámo-lása gondot okozott a Bécsi Körnek és Popper-nek, és az egyéni gondolatok megszámlálása és összesítése a hattyúk számlálásánál jóval komolyabb feladat), hanem azon a tényen is, hogy a történelmet vagy azt, ami történelem-mézők hatalommal vagy – ami sok esetben az érem másik oldala – retorikával kézbe tartó hatalmi csoportok művelik és műveltetik, to-vábbá, hogy a társadalom sokkal plurálisabb, többretegűbb, mint amit vagy aminek törté-netét és történeti tudatát bármilyen központi finanszírozású intézménnyel („történettudo-mányi intézetekkel”) föl lehetne térképezni. Minden intézményes történelem deduktív jel-legű, miután minden történetírás bizonyos nagy elbeszélések által legitimált intézmények deduktív aktivitásaitól függ. E deduktív akti-vítások sikerességének egyik kétségtelen felté-tele, hogy a dedukciót finanszírozzák, azaz a diszkussziós közösségeknek legyen miből megélnie, hogy a föld túrása vagy a bányába való leszállás helyett történelem-, intézmény-vagy nyelvhasználat-legitimáló diszkusszió-kat folytathasson. A „történelem”, akár egyéb tudományok is, pénzkérdéssé és uralmi kér-déssé válik. Annak a történetét mondja el, aki a történelmi mesemondáshoz a pénzt adja. Minden narratíva pénzkérdés. A pénz a leg-erősebb (így vagy úgy legitimált) hatalmi cso-port akarata, mellyel saját történetét, saját ima-ginációját és folytonos „újra”-legitimációját fi-nanszírozza. Amerikának számos története van, annak függvényében, hogy az angolszász gyarmatosok, a holland, itáliai vagy hispán be-vándorlók, az afrikai amerikaiak (ez a „nége-rek” után „feketéknek” nevezettek újabb neve, melyet a „politikailag korrektül beszélők” használnak) vagy a született amerikaiak (az „indianok”) történetét írják. Ezek a történetek különböző történetek, különböző diszkussziós közösségekéi, ahol a diszkusszió is különbö-zőt jelent az eltérő csoportoknál, más idővel, más narratívával, más hatalmi struktúrákkal, más nyelvvél, más financiaális eszközökkel, más grammatikával és más szemiotikával. A bloomi erős költő a történelmet újraírhatja, freudi vagy nietschei fogalmakkal (bár a

freudi elméletből nem következik szükségsze-rűen a bloomi erős költő fogalma): ez a saját története lesz. Csak néhány, kevés, szerencsés, talán valóban tehetséges egyéni újraleírás lesz a közösség számára fontos, csak ezeket fogják betű szerintivé tenni. Erről az esetről mondja Rorty, hogy „ha egy magánjellegű rögeszme olyan metaforát hoz létre, amelynek meg *tud-juk* találni használati módját, akkor excentri-kusság vagy perverzitás helyett zseniről be-szélünk.”²⁸ De ehhez társultan a társadalom-nak valóban föl kell kapnia fejét a metafora hallatán, aztán föl kell kapnia a metaforát, fi-nanszíroznia kell annak közvetítését (médiá, könyvnyomtatás, a géniusz fizikai életének fenntartása), majd annak halálát, temetését, sírfeliratát, azaz betű szerintivé tételét. És ak-kor itt az *új filozófia*, de itt a következő filozó-fiai kérdés is, *mi* teszi, hogy a társadalom vagy bizonyos közösségek bizonyos metaforákra fölkapják a fejüket, bizonyosakra pedig nem. Ennek okát feltehetőleg abban kell keresnünk, hogy a metafora mégsem radikális szakítás a múlttal, hanem pusztán bizonyos eddigi értel-mezések részleges átalakítása.

Az újraleírás

A metaforák szerepe, esetleges egyének által való esetleges létrehozása – gyakran nem is tu-datos kreáció, hanem pszichológiai folyama-tok révén – kétségbe vonatják Rortyval, hogy létezhet-e bármilyen definitív és végérvé-nyesen rögzíthető transzcendentális vagy akár transzcendens jelölt. Hangsúlyozza, hogy a ti-zenkilencedik század, tehát a historikus szem-lélet kialakulása óta éppen a historikus és episztemológiai szemléletek pluralitásának nyilvánvalóvá válása után, többé nem jelentett nehézséget, hogy egyik metaforáról a másikra térjünk, egyik leírásról a másikra. Bár az egyes nyelvi, tudományos, diszkussziós vagy para-digmaközösségek gyakran tagjaik e földi élet-ből való távozásáig kitaranak paradigmaticus nézeteik mellett, mégis elterjedt az a nézet, hogy a valóságot többféleképpen le lehet írni, hogy nincs a valóságnak, legyen az történe-lem, tudomány, empiria stb. egyetlen neve, egyetlen helyes leírása. Valóban nehéz azt hin-ni, hogy bármely világleírás is olyanok írná le a világot, amilyen az a világ a leírás nélkül len-ne. A leírás határozza meg a világot, kiterjeszt-

²⁸ Rorty, *Esetlegesség* ... 55.

ve rá saját tárgykonstituáló, logikatételező és szisztematizáló kapacitását. Ezen fölismérés, mármint az ismereteknek a megismert és a megismerő által való együtt-konstituálása ugyan kanti, de Kant még úgy vélte, hogy létezik egyetlen, ha nem is lényegi, de legalább formális és fenomenális leírás. A romantika és a tizenkilencedik század historizmusa után azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a dolgok, szövegek, eszmék, történeti tények – melyekről beszélünk, melyekről leírásokat adunk, melyek köré tudományt vagy episztemológiailag így-úgy megalapozott struktúrákat építünk – nem önmagukban tények és nem is léteznek a mi aktivitásaink nélkül: „a tizenkilencedik század vége felé az újrалеírású tevékenység valamilyen okból könnyebbé vált, mint korábban volt. Lehetővé vált, hogy egyetlen esemény több leírásával zsonglórködjük anélkül, hogy megkérdőznénk, melyik igaz – tehát hogy az újrалеírásban inkább szerszámot lássunk, mint azt az állítást, hogy felfedeztük a lényegét. Ezáltal lehetővé vált, hogy az új szótárt ne olyanak lássuk, mint aminek az összes többi helyettesíteni kell, mint ami állítólag ábrázolja a valóságot, hanem pusztán egy szótárnak a sok közül, egy emberi tervnek a sok közül, egy ember által választott metaforikának.”²⁹

A metafora-produkció ilyen felszabadítása után a filozófia, az irodalomelmélet többé nem az igazság megragadása, hanem nyelvhasználat, játék, metaforák fölhalálásával, azok próbára tétele, hogy melyiket kapják föl, melyik old meg aktuális problémákat, melyiket veszi át a következő generáció, melyik az, amelyet betűszerintivé változtatnak. A metaforák átveszik a levezetések, argumentációk helyét, legalábbis a filozófiának és az irodalomelméletnek azon innovatív részében, amelyet Rorty érdekesnek és előremutatónak tart. „E korszak valamennyi alakja egymás kezére játszik. [Itt Rorty olyan írókra gondol, mint Nietzsche, James, Freud, Wittgenstein, Heidegger vagy Proust. – B. J.] Egymásnak adják a szót. Metaforáik örülnek egymás társaságának.”³⁰ Az argumentáció hiányától pedig nem szenvednek, és nemcsak azért, mert ez a régi strukturalista vagy analitikus tradíció korlátok közt feszülő erejének demonstrációja, és nem is azért, mert Francis Baconra hivatkoznának, hanem mivel fölismérik, hogy a filozófia döntő helyein nem

az argumentáció számít. Legyen az egy korszakváltás, vagy legyen az az újkor paradigmatis filozófiai rendszere alapelemeinek kiválasztása, mint például Kant esetében, aki sem a kognitív-episztemikus struktúrák eredetére nem tud és nem is akar semmiféle érvet kitalálni, és főként – ami különösen lényeges egy aktivista pragmatizmus és egy az aktivítás előtt aktív dekonstrukció számára –, hogy a kanti filozófia egyik sarkköve, az *ész ténye*, azaz a moralitás valóságossága semmiféle argumentatív megalapozást nem bír el.

A pragmatikus optimizmus, melyet a társadalmi gyakorlat, a politikai-gazdasági-kulturális szituáció az Egyesült Államokban inkább látszik igazolni, mint a világ más pontjain, az amerikai felfedezők, pionírok és aranyásók optimizmusa. Bár a kötelező europesszimizmus, sőt kelet-europesszimizmus azonnal ellenérveket, fenntartásokat sugall nekünk, el kell ismernünk, hogy ugyan semmiféle metafizikai probléma nem oldódott meg (kérdés, ha ezen problémák nyelvi struktúráinak megértési létráján fölmásztunk, akkor elveszük-e a létrát, avagy ismét visszaereshkedjünk kiindulási pontunkig), legalább van néhány ország, ahol a közösségi problémák és viszályok megoldására jól működő konfliktusmegoldó mechanizmusokat dolgoztak ki, vannak jól funkcionáló országok, pontosabban politikai berendezkedések, ahol a konstitúciók megalapozói azt tartották szem előtt, hogy az emberek ne okozzanak egymásnak fölösleges és egyébként nem létező problémákat, hanem tanuljanak meg a lehető legkevesebb problémával élni, életet szervezni és élni hagyni. A Rorty-féle optimizmus megértéséhez szükségünk van eme amerikai problémamegoldó szemlélet figyelembe vételére. A fölösleges és az embernek ember által okozott, egyébként nem létező problémák nagy részének fölszámolásával lehetővé válik az a metaforateremtés és filozofálás, amely a filozófiát és az irodalmat egymás társaságába helyezi, ahol a filozófia nem az emberi dráma folytonos emlegetése, ahol a filozófiai lecke nem a létre való folytonos emlékeztetés, az elfelejtés elleni noszogatás vagy a felejtés apológiája, hanem játék, olyan tevékenység, mely megoldásokat is sugall a fölmerülő társadalmi-technikai problémákra, vagy egyszerűen csak értelmesebbé teszi az egyéni életet.

Az emberek értékeli egymás újrалеírásait,

²⁹ Rorty, *Esetlegesség...* 57.

³⁰ U.o.

semmi sem áll akadályként a fölfedező, az újraalkotó élet elé; maga a történelem is alá van vetve ezen újrakonstruálásnak. „Ez a játékoság ama közös képességük terméke, hogy értékeljék az újraleírás hatalmát, a nyelv hatalmát új és más dolgok lehetővé és fontossá tételére – és ez csak akkor válik lehetségessé, ha az Egy Igaz leírás helyett az alternatív leírások készletének létrehozása válik célunkká.”³¹ Természetesen Rorty nem annyira naiv, hogy azt gondolná, a szenvedést, a halált ki lehetne küszöbölni; ellenkezőleg, az általa javasolt ironikus, metaforikus kultúrában ezek határfogalmak lennének, amelyek soha nem tehetők nyelvivé, soha nem vehetők be a leírásba. Az emberiség középponti problémái megoldatlannak maradnak bármiféle nyelvezet számára. E leírhatatlan tények, továbbá a hétköznapi kommunikáció szükségessége tartja fenn a nyelvet, amely nem metafora, hanem eszközrendszer, az embereket összekötő kapocs. A metaforák élőködnek a mindennapi nyelven, és ha minden metafora lenne, érthetetlené válna nyelvünk, megszűnne a kommunikáció. A metafora a kommunikációs csatornák nagy falatja, hiszen a nyelv csak egy bizonyos számú metaforát bír el. A digitális kommunikációs csatornák működésévére utalva talán mondhatjuk, hogy minden digitalizált kommunikációnak bizonyos lehatárolt digitalizációs kapacitása van az új, egyelőre nem digitalizált („analog”) metaforák feldolgozására.

Itt válik szükségessé a metafora dedivinizálása és relativizálása, amelyet Rorty ismét Bloomra hivatkozva tesz meg: „A szomorú igazság az, hogy a költeményeknek *nincs* jelenlétük, egységük, formájuk vagy jelentésük ... Sajnos, a költeménynek *nincs* semmije, semmit nem *hoz létre*. Jelenléte ígéret, része a dolgok remélt szubsztanciájának, a nem látott dolgok evidenciájának. Egysége az olvasó jóakarátában van ... jelentése inkább az, hogy van, vagy inkább *volt* más költemény.”³² Éppen ezért a poétikus szövegek egymásra utalnak, nem valami szövegen kívülre, és ez mintegy feljogosít bennünket arra, hogy a költeményeket félremagyarázzuk, hiszen nem jelölve nyelven kívülit a költemények sorára, textusok nagy halmazára utal. A filozófiai, irodalomelméleti, poétikai kutatások hasonlóan, mintegy a káosz szabadságával keresik a nyelv-

vi megformálások, strukturálódások lehetőségeit, és ezért mondja Bloom, „Adjuk föl azt a kudarcba fulladt vállalkozást, hogy úgy próbáljunk »megérteni« egy költeményt, mint önmagában való entitást. Ehelyett próbáljuk inkább megtanulni, hogy minden költeményt úgy olvassunk, mint költségek *mint költségek* egy előző költeményről vagy általában a költészetéről adott szándékos félremagyarázását.”³³

Rorty azonban mindezen felszabadítás dacára kitart amellett, hogy létezik egy közelebb-ről meghatározhatatlan múlt, amely lehetővé teszi a poétikus, metaforateremtő erős költői létet. A múlt Rorty számára a *Ding an sich*, helyesebben a *Vergangenheit an sich*, a *past in itself*, amely számunkra csak akkor érdekes és csak akkor van értelme, ha foglalkozunk vele, és ha nyelvünkkel, újraleírásunkkal saját múltunkká tesszük, egy olyan múlttá, amely már nemcsak az, *ami volt*, hanem az, *ami van* és az, *ami lesz*, mivel mi *imigyen* akarjuk.

Az irodalom és elmélete: új történelem és új filozófia?

Amennyiben a történelem, a történetiség számunkra mütárgyként jelenik meg, amellyel kapcsolatban újraleírás, átalakítási lehetőségeink vannak, akkor nem annyira a történet maga, legalábbis nem az ott lévő, a múltban történő kap jelentőséget és hangsúlyt, hanem amilyené mi tesszük azt fogalmainkkal, nyelvhasználatunkkal, végső szótáraink meghatározásával, a fogalmisághoz való viszonyunkkal, tehát az időbeliséghez, sőt magához az idő kialakulásához való kapcsolódásunkkal. A történelemmel és a történelmet konstituáló nyelvvel kétségtelenül el lehet végezni ugyanazokat a dedivinizáló munkákat, amelyet a szubjektummal, az ésszel vagy a nyelvvel már megtettek. Nyilvánvaló, hogy nincs olyan, mint abszolút történelem, történelem „ott kint” magában, nincs olyan, mint hagyomány, sőt talán olyan, mint múlt sincs, ami a nyelvhasználatunkon, történetírásunkon és történetalakításunkon kívül lenne. Hayden White szerint a történet megírásának számos módozata van, a romantikus, a tragikus, a komikus és a szatirikus, sőt mindezek mellett egyenként elvileg lehet formalista, mechani-

³¹ Rorty, *Esetlegesség...* 57.

³² Bloom, *Kabbalah and Criticism*, 122., idézi Rorty, *Esetlegesség...* 59.

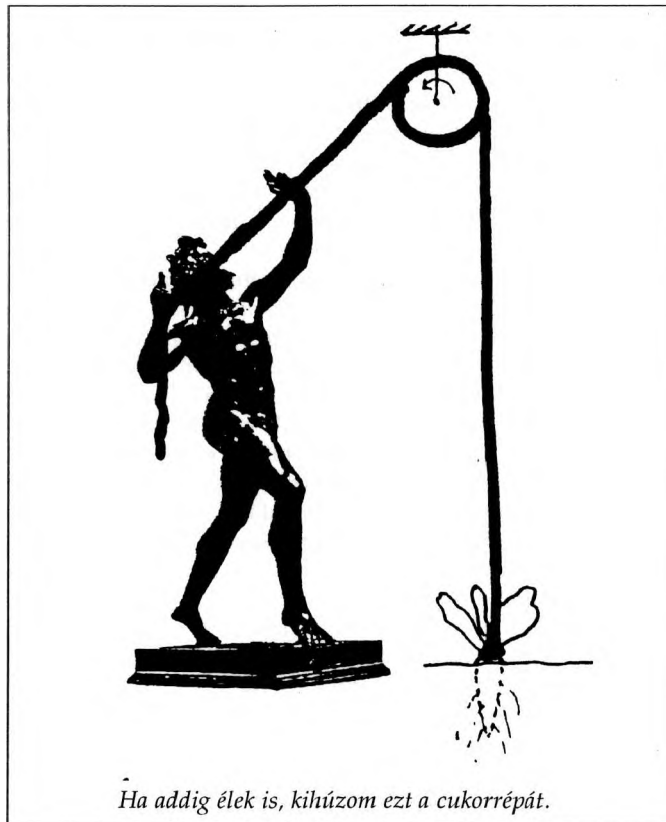
³³ Bloom, *The Anxiety of Influence*, 43., idézi Rorty, *Esetlegesség...* 59.

kus, organikus és kontextualista módon érvelni, és szerinte négyfajta ideológiai implikációval is fordulhatunk a történelem felé, az anarchista, a radikális, a konzervatív és a liberális felfogással. Egyszerű matematikai számítással látható, hogy elvileg ezen egyszerű séma szerint $4 \times 4 \times 4$, azaz 64 féle történelemírási stílus lehetséges, azaz, ha elfogadjuk ezt a csoportosítást, 64 féle történelmet írhatnánk. Ha nem is vetjük el a történelem és a múlt eszméjét, nyilvánvalóan a történelmet pusztán mint folytonosan értelmezett, alakítottat fogadhatjuk el.

Rorty javasolja, hogy a történelem- és a filo-

zófiaírás helyett, legalábbis egy dialektikus filozófia helyett, használjuk az irodalomkritika és irodalomelmélet elnevezést. „Amit én dialektikának neveztem, arra az irodalomelmélet maibb szó lenne. ... ironikusan és éppen eléggé dialektikusan, amit Hegel tett az ironizáló tradíció megalapításával a filozófián belül, az segítség volt, hogy dekognitivizáljuk és demetafizizáljuk a filozófiát. Segített, hogy irodalmi műfajjá változtassuk azt.”³⁴ És éppen ez az, amivel minden *további nélkül* a filozófusok éppúgy nem érthetnek egyet, mint az igazság fogalmának elvetésével.

³⁴ R. Rorty, i.m., 79.

E-MAIL-INTERJÚ A FILOZÓFIA TERMÉSZETÉRŐL, STÁTUSZÁRÓL ÉS JELENÉRŐL

laczkos@bibl.u-szeged.hu

Talán nem túlzás azt állítani, hogy az elmúlt néhány évtized filozófiai diskurzusai (egyre erőteljesebben hangon) a filozófia pozíciójának, státuszának megrendüléséről, a filozófiát fenyegető végzetes kihívásokról, egy küszöbön álló paradigmaváltás folyamatairól szólnak. Valóban ennyire a bizonytalanság légköre venné körül a filozófiát, s vajon erre, vagy a tradícióban rejlő okokra vezethető vissza, hogy korunk filozófiai gondolkodásának az önreflexivitás, az állandó önértelmezés az egyik jellemzője? Vagy pusztán arról lenne szó, hogy a platóni indíttatású filozofálás természetéhez tartozik az örökös önreflexió, hogy sohasem rugaszkodik el végérvényesen önmaga mibenlétének kérdéséről, hogy bizonyos értelemben mindig újrakezd. A „tradíció” és a „jelen” feszültségterében hogyan tekinthetünk a filozófia ezen jellemvonására?

alpar@uns.ns.ac.yu

A filozófiai gondolkodás legbensőbb jellegzetessége a szakadatlan lélegzetvétel, az a tény, hogy állhatatosan mindig visszatér önmagához és firtatja önnön mibenlétének dimenzióit. Ebben a tekintetben vonásai félreismerhetetlenek és messzemenően sajátosak. Még amikor a legaprólékosabban merül el a jelenségek részleteinek elemzésében, akkor is megszakítja gondolatmenetét, megállásra kényszerül, szembenéz saját magával és megbizonyosodik önmagáról. A kezdő lépésektől minduntalan ösztönzéseket kap, lendülete nem hagy alább. Nem tekinthető véletlennek, hogy megannyi filozófus tartotta és tartja fontosnak, hogy bevezetés gyanánt „belépésekről”, „kapukról”, „küszöbökről” értekezzen, amelyek közvetítésével közelíteni lehet a filozófiai artikulációhoz. „Mi végre a filozófia” (Adorno – 1962, Habermas – 1971), „a filozófia megszüntetése vagy transzformációja?” (K. O. Apel), „adalékok a filozófiához”, „a filozófia vége és a gondolkodás feladata” (Heidegger), a „filozófia jövője” (Ricoeur, Jaspers, Rombach, Axelos), „mi a filozófia?” (Heidegger, Deleuze/Guattari) – ezek a szándékosan a kortárs filozófiai irodalomból választott példák megvilágítják a helyzetet, hogy az önmagához való folytonos közeledés, az önmagára reflektáló gondolkodás velejárói a filozófiai indíttatású elmélkedéseknek. A filozófiának nem adatott meg az önnön létére vonatkozó bizonyosság, a hiánytalan mibenlét birtoklása, ennél fogva létezése nem mentes a paradoxitától. Ezért a filozófiáról íródó reflexiófüzérek a hiábavalóság melankolikus színezettségű felismerésének és a patetikus dicséretnek a feszültségterében helyezkednek el.

laczkos@bibl.u-szeged.hu

Ha önnön mibenlétének teljes bizonyossága hiányként is jelenik meg a filozófia számára, ugyanakkor a kezdetektől kísérlet történik az „értelemmel bíró” elkülönítésére attól, ami ellentmond az értelemnek. A megcáfolhatatlan bizonyosság igényének terminológiai tételezettségéhez való viszony jelölné ki a tradíció nyomvonalát? „Hiábavalóság” érzete egyrészről, szisztematikusan „fogalmi építkezés” igénye másrészről?

alpar@uns.ns.ac.yu

Hadd tegyem fel a kérdést a következő módon: nem mond-e ellent az elmondottak-

nak a hagyományos igény, az apodiktikus fogalomépítkezés kívánalma? Ha (néhány mondat erejéig) az analitikus filozófia irányába tájékozódunk, akkor is az említett tendenciákhoz hasonló megállapításokra juthatunk. A filozófia legvégső lényegének megragadása feloldhatatlan nehézségeket támaszt. Ha az analitikus hagyomány olyan jelentékeny gondolkodóból indulunk ki, mint G. Ryle vagy F. Waismann (aki via negationis tett kísérletet arra, hogy megfogalmazza a filozófia mibenlétét), akkor is fennmaradnak a kétellyel telített kérdések. Így Ryle (*Filozófiai argumentumok*, In: *Collected Papers*, II, London, 1971.) szerint minden filozófiai érvelésmód magában foglalja a *reductio ad absurdum* elvét, amely ellentmondást mutat ki a konklúziók és a premisszák között, ennél fogva azonosíthatjuk azokat a kijelentéseket, melyek értelmetlen következtetéseket eredményeznek. De aligha tudunk hozzáférkőzni a filozófiai argumentum lényegéhez, ha nem rendelkezünk szisztematikus érvekkel arra vonatkozóan, hogy miért vagyunk ráutalva az „*értelemnek ellentmondó*” történésekre nyelvi és fogalmi készleteink használata során. Ugyancsak magyarázattal kell szolgálnunk arra vonatkozóan, hogy miért explikálhatják az említett ellentmondások a kijelentések vagy mondatok értelmetlenségét. Ám fordítsuk figyelmünket azokra a belátásokra, amelyekkel a tradicionális bölcseleti eszmefuttatások, a lekerekített rendszerek szolgálnak nekünk, és lássuk be, hogy ezen belátások nem a dedukció logikájából fakadnak. Összegezve: a filozófia mibenlétét aligha meríthetjük ki egy előre megszabott argumentáció segítségével, nyitottsága szenvedne csorbát, ha arra szorítokunk, hogy eleveenségét a fogalmi dedukciók szakadatlan vonalvezetése révén biztosítsuk. Tulajdonképpen kételkedve tekintek minden olyan próbálkozásra, amely túlon túl bizonyos épülete zárókövének szilárdságban, amely a levezetések és ítéletek végérvényességét hangsúlyozza.

laczkos@bibl.u-szeged.hu

A filozófiai tradíció egyik markáns vonulata mintha azt az álláspontot támasztaná alá, hogy legalábbis problémás a „szilárd talajhoz”, „biztos középponthoz”, „fogalmi cölöpökhöz” való, a ráció elvein nyugvó, s a logikára alapozó viszonyulás.

alpar@uns.ns.ac.yu

Az elmondottak igazolására nem is találhatnánk jobb példát, mint Arisztotelészt, és a neki tulajdonított m(M)etafizika recepcióját. Az általánosan elfogadott doxa Arisztotelészt tartja az apodiktikus, szisztematikus gondolkodásmód megteremtőjének. Évszázadokon keresztül a logikai törvények gyakorlásán megedzett, ítélethozatalon alapuló gondolkodás mintaformáját látták e metafizikában, s úgy vélték, hogy Arisztotelész volt az a filozófus, aki a metafizika sorsát visszavonhatatlanul a logika szekeréhez kötötte. Úgy gondolkodtak, hogy a metafizika, amely olyannyira meghatározta a filozófiai eszjárást két évezreden át, végső megoldásra lelt a logika szuverén uralmában. Századunkban viszont (Whiteheadtól kezdve Stegmüllerig) teljes joggal visszhangozzák azt a véleményt, hogy a *Metafizika* írója számára nem a logika uralma jelentette a vezérelvet, hogy filozófiáját inkább a keresés motívuma, mintsem az ítélethozatal és a konkluzív beállítottság befolyásolta. Az arisztotelészi metafizika nem a minden vizsgálódás lezárásaképpen létrejött fundamentumot hivatott jelölni, hanem csomópontot a struktúrán belül, amelyben a diszciplínák specifikálható kapcsolatban vannak egymással. Egy jeles Arisztotelész-értelmező (P. Aubenque) egyenesen azt állította, hogy Arisztotelész rendszeresen zátonyra futott eszmefuttatásaiban, ahogyan azt a felszínre jutó apóriák bizonyítják. Hovatovább azzal érvelt, hogy az úgynevezett sikertelenségeknek nevezett vereségek keltsék fel figyelmünket az arisztotelészi gondolkodásmód kapcsán, hiszen paradoxális módon, a balsikerek jelentik az arisztotelészi metafizika fénylő pontjait. Noha egyfajta túlzásnak minősíthetjük ezen álláspontot, akkor sem tagadhatjuk, hogy az apóriák jelenléte nem tekinthető véletlennek a filozófia birodalmában. Az apóriák ugyanis annak

okán jelennek meg a gondolkodás állomáshelyein, hogy a filozófus a legnagyobb kockázatot vállalva, önmagát sem kímélve fordul a kérdésfelvetések radikális gyakorlatához.

laczkos@bibl.u-szeged.hu

A fogalmak létrehozására és csiszolására irányuló törekvés, ami a filozófia egyik fontos feladata, nem nélkülözheti a „nyitottságot” a fenomének változásával, a tapasztalat változatosságával szemben. A fogalmak kreálásának kívánalma feltételezi, hogy mindig vannak új kérdések és problémák, ám sohasem lehetséges kielégítő válasz. Ennek kapcsán pedig felmerül a „textualitáshoz”, és a „nyelvhez” való viszony problémája, ezzel együtt pedig a filozófiai diskurzusok közösséget konstituáló dimenziója.

alpar@uns.ns.ac.yu

Arisztotelész immáron elhagyva, s továbbfonva a filozófiai artikulációk szálait, úgy tűnik, hogy a legnagyobb fontossággal a filozófia nyitottság-dimenziójának az aspektusa bír. A filozófiának mint nyitottság-tapasztalatnak a megvalósítása (nyitottnak lenni a folytonosan megújuló tapasztalattal, tapasztalat-áramlással, vélekedésekkel szemben) olyan karakterisztikuma a filozófiának, melyet kiemelkedően fontosnak tartok. Fontosabbnak minősíteni az értelmi összefüggések, fogalmi mezők megnyitását, mint a végszóhoz történő jutást, a zárókövek birtoklását, ez a vonás a filozófia azon tendenciáját erősíti, amely inkább a dologtartományokhoz, a fenoménekhez való hozzáférést, a közeledés ritmikáját, mintsem a birtoklás vagy a látszatlegyűrés logikáját testesíti meg. Az állandóan megújuló és újraíródó tapasztalatra irányuló nyitottság révén csakis időleges igazságok tárulhatnak fel, amelyek nem tarthatnak számot végső, megrendíthetetlen érvényességre. Lemondás az állandóságról, a gondolkodás megszakítás nélküli vonalvezetéséről, annak érdekében, hogy a keresés, a kérdezés tüze ne aludjon ki, ez a filozófia ismertetőjele. Szívdobogása akkor marad eleven, ha létrehozza a fentebb említett csomópontokat, amelyek kiindulópontként szolgálhatnak, ám amelyek nem formálhatnak jogot a végső megalapozásra, vagy a mindent bevilágító középpont birtoklására.

A filozófia létfogalma kapcsán emlékeztetni szeretnék arra a tényre, hogy a hetvenes és nyolcvanas években, amikor a nyelvfilozófia és a nyelvet paradigmaként felfogó irányzatok szárba szökkenésének lehettünk tanúi, a filozófiai textust is vizsgálatnak vették alá. A filozófia textuális dimenziójának faggatása a szövegszerűség előtérbe kerülésének korában nem mellőzhető, a filozófiai diskurzív vonatkozásai nem tehetőek félre. A textualitás megnyilvánulása a filozófia legmélyebb dimenzióinak egyike, századunk meghatározó filozófiai egyéniségei emelték ki a nyelvhez vezető utak roppant fontosságát, domborították ki a filozófiának a jelölő mozgására vonatkozó ráutaltságát. Ehelyütt nincs módom arra, hogy kommentárokat fűzve végigkövessem a nyelvfilozófiai vizsgálódások hozadékait, ezért csak jelzészzerűen szólok azokról a mozzanatokról, amelyek intenzíven foglalkoztatnak. Az első ilyen kérdéskör, amit fontosnak tartok, arra a közösséget teremtő dimenzióra vonatkozik, amely összefűzi a filozófiában résztvevőket. A diskurzuselmélet nyelvén a kérdés így hangzik: milyen módon lehetséges tárgyá tenni azt a diskurzív dimenziót, amelyben a kommunikatív reláció szerepet kap? Voltaképpen a filozófia művelése során létrejövő együttlét formáira, a másakra való rátalálás diskurzív vonatkozásaira kérdezek rá. Amikor Parmenidész felhívja „*címzettjét*” („*köless engem, meghallgatván a szót*”), akkor mindenképpen e közös diskurzív térbe való belépés, az élet újszerű kivetülésének lehetőségét érinti. Amikor Szókratész kérdéseivel megszólítja és megrendíti beszélgetőtársait, akkor egy sajátos recepciós mintát előlegez, felhívja őket a naiv értelmességbe rögzült tudatosság megkérdőjelezésére. „*Mi*” az, aminek segítségével a filozófia megszólíthatja „*címzettjét*”? Mi az, ami bevon bárkit is a filozófia gyakorlatából eredő „*közös*” diskurzusba? Ami magára vonja a filozófia által létrejövő comunióban tartózkodók figyelmét? A filozófia beszélgetés-dimenziójához nem fér kétség, ugyanakkor úgy látom, hogy a beszélgetésfilozófiára az utóbbi időben ránehezedett a

párbeszédet a szimmetrikus kapcsolatok mintájára formáló, a kommunikatív elméletből eredő gondolkodásmód. Holott a filozófiai beszélgetés formái messzemenően gazdagab-
bak és aligha írhatók le a kommunikáció szimmetrikus módozatai révén, mint ahogyan
azt az ősrégi példa, a platóni dialógus szerkezete bizonyítja. Számomra mértékadó
azok a figyelmeztetések, amelyek nehezményezik, hogy a dialógus kortárs elméletírói
(akik a dialógikus-etika lehetőségeit hangsúlyozzák) lebecsülik a monológ, az önvonat-
kozó, önértő viszonyulások, megnyilvánulások szerepét. Eszerint a romantikus herme-
neutikában fontosságot nyert monológ-beszéd komplexitása nem egyszerűsíthető le a
posztulált univerzális és szükségszerűen egyneműsítő tendenciákat tartalmazó diskur-
zus alfajának szerepkörére. Az úgynevezett mindennapi élet nyelvi kódjai, szemantikai
hajszálerei megragadhatatlanok a dialógus túlfeszített perspektívájából, a dialógus és a
monológ viszonyának hieratikusan relációként való ábrázolása leszűkíti a teret. Ugyancsak
kétfelkötve tekintek azon kortárs véleményekre, amelyek a lingvisztikai jelentések fon-
tosságát hangsúlyozván elzárják az utat a nem-nyelvi és a nyelviségre redukálhatatlan
tapasztalatformák előtt. A figyelmeztetés ebben a vonatkozásban is régebbre nyúlik
vissza, s hogy ismétlésre kényszerülünk, ez a jelenkorban érzékelhető tendenciával, a
nyelvi közvetítettség túlfeszítettségével függ össze. A filozófia beszélgetés-formájának
taglalása megköveteli a dialógus és az önvonatkozás „*lingvisztikai*” és „*nem lingvisztikai*”
dimenzióinak együttes taglalását, ám ez még várat magára. A diskurzuselmélet egyes
képviselői gyanakodva mérleseklik a filozófia gyakorlásának motívum- és szükségletre-
giszterét (legalábbis azokat, amelyeket a történeti érvelés megjelenít, mint például az
egységtapasztalat elvesztéséből származó fenyegetettség-érzést – Hegelnél, vagy az eg-
zisztenciális dimenzió túlfeszítettségét vélik felfedezni. Azt állítják, hogy a filozófia
szükségletét fessegető gondolatmenetek elvétik az autonóm módon fennálló diskurzív
instanciát. Századunk filozófiájának ismeretében azonban nem szükségszerű szakadé-
kot látni az egzisztenciát faggató filozófia és a diskurzuselméletet között, mi több, a lé-
nyeg abban rajzolódhat ki számunkra, hogy a diskurzus folyamata, a szavak áramlása
magában foglalja az egzisztenciális teresülést és időiesülést, amint azt a fenomenológia
és a hermeneutika különböző változatai hangsúlyozzák. A diskurzus, a szavak dinami-
kájának idő- és térbeli megvalósulása egzisztenciális tartalommal telített.

laczkos@bibl.u-szeged.hu

*Milyen megszorításokkal beszélhetünk a „kezdetektől tartó folyamatosságról”, netán „fejl-
désről” a filozófiában? A folytonos újrakezdés stafétája mint sajátos „alkotási folyamat” lenne a
filozófia, mert mi másért fogalmazná meg minden filozófus a maga kérdéseit kudarcra ítélté-
sége tu-
datában, ha nem a teremtés aktusáért? S ebben a vonatkozásban akkor a tradíció „csak” muníció
számára, viszonypont, s nem feltétlenül a folytonosság, a fejlődés tereuma. A filozófia az önma-
gát örökösén újratemtő, állandó alkotás folyamatában válik azzá ami?*

alpar@uns.ns.ac.yu

A filozófia léteire utaló bizonytalanságot és feszültséget a szokványos filozófiatörté-
neti gondolkodásmódból kihüvelyezett kontinuitásba vetett hit sem oldja fel. Erre utaló
tény, hogy Hegel, akit általában túl gyorsan és könnyedén kiáltunk ki a metafizikai kon-
tinuitás képviselőjének, maga is akadályokat gördít egy egyenesvonalú-folyamatosság-
szerű filozófia-projekció elé. Elkerüljük a lényegét, ha a filozófiában olyan elődök után
kutatunk, akik mintegy előkészítették, kimunkálták volna a terepet az utód számára. Az
öröklés metaforája nem igazít el bennünket. Az előtt és az után szukcessziójával ellentét-
ben itt sokkal nagyobb szerepet kap a filozófiák sokszor szabálytalan communiója, idő-
móduszokat keresztező koegzisztenciája, csomópontokat alkotó nexusa, amely átszeli a
folyamatosság időformáit. Az elő- és utótörténet virtuális jelenléte jobban illik a filozófi-
ához, ezt a történetet újra és újra végig kell járni, hiszen a történetiség megkötő erejű, de

a filozófia létfogalmát nem meríti ki története fejleményeinek pusztá leltározása. A hosszmetzeteknél lényegszerűbbek a mélységvázlatok és a keresztmetzetek. Deleuze és Guattari előljáróban említett nietzscheánus beállítottságú eszmefuttatása a filozófia természetéről erőteljesen kidomborítja ezt a jellegzetességet. (Noha nem tudok egyetérténi gondolatmenetük minden árnyalatával, hiányolom például a feltárás/feltáulás motívumát eszmefuttatásaikban, ugyanakkor azt látom, hogy filozófiájukban egyszerre nyer polgárjogot a feltárás és a teremtés aktusa.) Én magam is olyan filozófia mellett törek lándzsát, amelyben a szubjektivitás teremtő erejének faggatása és a szubjektivitást meghaladó mozzanatok egységben állnak. Amikor ugyanis (nietzschei modorban) a levest, a létesülést ruházzák fel elsőbbséggel, akkor a filozófia-konstruálás redukálhatatlan történetének retrospektíve felfogott folytonosságára helyezik a hangsúlyt. Lévén hogy minden bölcséleti fogalomképzés eredendően konstruktív, teremtő erejű, a filozófia magában foglalja a poiesis alkotó jellegét. Amikor arról beszélnek, hogy a filozófia a folyamatos létesülés állapotában van, akkor elfeledtetik azokat a diszkontinuitásokat, amelyek belevésődnek a történetbe. Ha jól gondolom, álláspontjuk tényleges forrása ebben a tekintetben Merleau-Ponty filozófiájában keresendő, aki már a *Az észlelés fenomenológiájának* előszavában leszögezte, majd kései munkáiban méginkább megerősítette (így például: *Le visible et l'invisible*, Paris, 1964, 251, ahol a filozófiáról mint radikális kreativitásról, létrehozásról, mint a legmagasabbrendű művészetről beszél), hogy a filozófia nem egy előzetesen adott igazság lenyomata vagy reflexe, hanem a művészethez hasonlóan az „igazságban-való élés” (Patočka) megvalósítása. Lehetőségeit nem úgy vázolja fel, mintha azok objektíven és készen előtte lennének, hanem úgy, hogy ő maga realizálja azokat. Ebből adódóan a filozófia gyakorlásához elkerülhetetlenül hozzátartozik a teremtő jelleg, az a dimenzió, melyben alkotva viszonyul azokhoz a megújuló tapasztalati rétegekhez, amelyek útjába kerülnek.

laczkos@bibl.u-szeged.hu

Maradjunk még kicsit a „kezdét” hermeneutikai problémájánál, a különböző kezdőlépések és eltérő attitűdök problematikájánál. Vajon milyen értelemben beszélhetünk a „partikularitás” és az „univerzalitás” közötti átjárásról, kommunikációról, általában bármiféle párbeszédről és polémiáról, ha figyelembe vesszük az eltérő attitűdöket és kezdőlépéseket?

alpar@uns.ns.ac.yu

Minden olyan kísérlet, amely választott vonások felerősítésével kívánja megragadni a filozófia lényegét vagy indokolni létét, kívánnivalót hagy maga után. Így amennyiben azzal próbálkoznánk, hogy a filozófia szempontjából oly jelentékeny problematikát, nevezetesen a „kezdét” kérdését helyezzük előtérbe annak céljából, hogy egyetlen szálra fűzzük fel a bölcséleti erőfeszítéseket, arra döbbenénk rá, hogy különböző filozófiák más- és másfajta kezdetfogalmat juttatnak érvényre. Így a husserli, a hegeli és a heideggeri filozófiák közötti különbségek felgöngyölítését azzal kell kezdenünk, hogy megvizsgáljuk a kezdetfogalmaikba sűrítődött eltéréseket. Hiába érkezünk el egy filozófiai eszmélkedés végállomására, vissza kell fordítanunk tekintetünket a kezdetre, a kezdeti lépésekre, amelyekben megismerszik a lényeg, a kérdésfeltevés, a keresés irányvétele. Amikor arról esik szó, hogy a filozófia fogalmi narrativitást jelenít meg, akkor ezt úgy érthetjük, hogy a kezdetteremtéshez kapcsolódó fogalomképzés révén utakat nyit, amelyek által történéseket, kontingens eseményeket tapasztalhatunk meg. A fogalomteremtés, amely a filozófia egyik lényegi attribútuma, sajátos narratív eseménysorra nyit ablakot. Ehelyütt azonban érdemes messzebbre is tekinteni. A kezdetfogalmak heterogenitása a legmélyebb kérdések egyikére utal bennünket. A különböző kezdőlépések révén a filozófia újrainfra ön maga lehetőségköreit. Minden kezdetinterpretáció egyben a filozófia egészének interpretációja (mint ahogyan minden adott filozófia a filozófia univerzális aspektusainak értelmezését testesíti meg). Ebből következik, hogy híján vagyunk a filo-

zófia általános-neutrális fogalmának, nevezetesen egy olyan neutralitásnak, amely mentes a partikuláris értelmezések nyomatékától, és amelyből afféle kötélhágcsók segítségével le tudnánk ereszkedni az egyes filozófiák megnyilvánulásainak terepére. Minden filozófia magán viseli a partikuláris interpretáció bélyegét, tehát a „mi a filozófia valójában?”-féle kérdésekbe belevésődik ezen implicit, hermeneutikai meghatározottságú partikularitás, amely kiiktathatatlanul hozzátartozik a filozófiai gondolkodásmód gyakorlásához. Számomra a hermeneutikus mozzanat ilyen jelenléte a partikuláris filozófia és az univerzális összetevők vonatkozásában nem átjárhatatlanságot, magába záruló monadológiát jelent, ellenkezőleg, a filozófia ökumenikusabb praxisának, az egymás-mellettség és a szolidaritás sajátos útjait egyengeti. Ám ezen semmiképpen sem azt értem, hogy a filozófia fogalmát felemeszi a kommunikáció valamilyen ideális módozatának modellezése. Tudjuk, hogy se szeri se száma a „kommunikáció-képtelenségnek” a filozófia történetében. Milyen kommunikációs készséget és dialogikus kapacitásokat „segített napvilágra” Adorno, amikor az *Az autentikusság zsargonjában* Heidegger szemére veti „pszeudokonkrét” beállítottságát? Hogyan lehet elképzelni közöttük a nyílt dialógus történést? Milyen dialógus jött létre Hegel és Schelling között? Én azon filozófiai teljesítményekkel rokonszenvezek, amelyekben létrejön a virtuális és nyílt párbeszéd, pontosabban a polemosznek az a struktúrája, amelyet merőben másfajta világlátásból kiindulva tekintenek a filozófia genezisének, a filozófia és a polisz együttlétének vonatkozásában.

laczkos@bibl.u-szeged.hu

A filozófiatörténeti hagyományban jelentős szerepet kap a „heterogenitásnak”, a „pluralitásnak”, a „lét sokféleségének” a hangsúlyozása, és az ebből fakadó individualitásnak a tételezése. A filozófia ismeretre vágyó „kérdőjének” milyen szerepet juttathatunk ma, amikor heideggeri alapokon olyan könnyedén jelentjük ki, hogy „létiünk autentikusságát kérdezői mivoltunk jeleníti meg”?

alpar@uns.ns.ac.yu

Ha időben visszafelé tekintünk, s a filozófia geneziséét tartjuk szem előtt, akkor valóban azt tapasztaljuk, hogy összefüggés van az állami szerkezet, a kultúra és a filozófia mint gondolkodásmód kialakulása között. A polisz, a görög városállam valóban táptalaja volt a filozófia megjelenésének. Nem tekinthető véletlennek, hogy a filozófiához, amelyet állítólag vándorok hoztak a görög városokba, hozzátapad egy bizonyos heterogenitás, a különféle motívumokhoz és lehetőségkörökhöz való kötődés, a többirányú érdekelttség, amelyek egybefűzése a jelenkorban roppant nehézségeket támasztana. Mint-hogy a filozófia gyakorlásának kortárs változatai is a görög gondolkodás örökösének tekinthetők, célszerű emlékeztetnünk ezekre a kezdeti sajátosságokra. Nos, ha a platóni és az arisztotelészi gondolkodást vesszük szemügyre, amelyek minden bizonnyal mértékadók ebben a tekintetben, akkor tapasztalni fogjuk ezt az eredendő heterogenitást. A megismerés fogalma tetten érhető megannyi változatban, lett légyen ezen törekvés az „istenhez való hasonulással”, vagy az „istenhez való közeledéssel” kapcsolatos. Ám félreérthetetlen, hogy a megismerés motívumához gyakorlati beállítottság társul, a filozófiában fogant megismerés gyakorlati meghatározottsága mindig napvilágra kerül. A jól ismert és sokat idézett gondolatok, miszerint a filozófia a „lélek sajátos fordulata”, amely a halálra való utaltságot, a végességet, a testtől való elválást jeleníti meg, szintén idevág. Az egzisztencia ezen gyakorlati értelmezése vezérelv számomra. Az elmélyedés a filozófiában nem mehet végbe anélkül, hogy meg ne érintené alanyát, gyakorlása a valóságos létezésre, egyedülvaló voltunkra vonatkoztatott értelemben történik. Az „én”, aki nem különbös önnön létével kapcsolatban, aki a filozófia révén határozza meg önmagát és választja meg lehetőségeit (élve is azzal, amire elhatározta magát), a filozófiai gondolkodás áramlásának forrása. Ennek megfelelően, immáron másodszor kell hangsúlyoznom, hogy számomra nem annyira a „mi a filozófia?” kérdése jelenti a lényegét, hanem az a

tény, hogy „Ki” az, aki a kérdés irányultságát megszabja, „Ki” a kérdező, aki kérdez, s akinek a kérdése aztán kijelöli a filozófiai gondolkodás útját. Ebből a szempontból viszont irreleváns a diszciplínákra való felosztás, az intézményesült bölcsélet tana, vagy a filozófiára dobott érdekháló, amely olyannyira velejárója munkamegosztásba tagolódott létformánknak. A filozófia művelése – igen, de „Ki” számára nyílik meg ez a lehetőség? „Ki” az, aki kontingenciáját és végességét, egyszóval önmagát vállalva megalkotja, realizálja lehetőségeit, aki nem tér ki a filozófia gyakorlása, e sajátos és roppant erőfeszítés igénylő tevékenység elől? „Ki” az, aki a filozófiához folyamodik?

laczkos@bibl.u-szeged.hu

A világ „tudásterületekre”, történő fokozatos felosztása a filozófia pozícióinak folyamatos gyengülését eredményezte. A diszciplínák sokaságával milyen viszony kialakítására törekedhet a filozófia, talán éppen a diszciplínák közötti kommunikáció biztosításának a feladata hárulna rá? S ha elfogadjuk, hogy az „Egészre” utaló mozzanat háttérbe szorult, akkor a filozófia erre utaló „szerénysége” valóban az „individuális tapasztalás” legitimitációját jelentené meg?

alpar@uns.ns.ac.yu

Hagyományosan része (lásd ismét Arisztotelészt) a filozófia meghatározásának a többi diszciplínával kapcsolatos viszony azonosítása. Számomra elsőrendű kérdés a filozófia és az elméleti dinamika viszonylatainak taglalása, noha jelzem, hogy ismerem azokat a nehézségeket, amelyek a poszthegeli korszakban kibomlanak ebben a tekintetben. A kultúra- és a társadalomfilozófiai elemzések jelentékeny dimenziókat jelenítenek meg számomra. Nem áltathatja magát a filozófia azzal az illúzióval, hogy az elméleti elmozdulások ellenére is érintetlenül őrizheti meg önmaga rendjét, társadalomtudományi artikulációjának gazdagodásával szemben nem maradhat közömbös. Egyetértek Habermas azon gondolatával (noha a filozófiára utaló egyéb meghatározásaival már kevésbé rokonszenvezek), miszerint a filozófiának az a feladata, hogy a különböző kritériumokat tartalmazó szférák közötti kommunikatív kapcsolatok előmozdításán fáradozzék. Vagyis a filozófiának nem a „transzcendentális döntőbíró” szerepét kell eljátszania, hanem segítenie kell az „esztétikai-expresszív”, a „morális-gyakorlati” és a „kognitív-instrumentális” szférák együttes mozgásának beindítását. Az elméleti diskurzus és a filozófiai gondolkodás viszonylatainak Habermas által képviselt gondolatának nagy fontosságot tulajdonítok. Annál is inkább, mert korunk úgy kezeli a kérdést, mintha a széttartó tendenciák, a partikularizációk, a diszciplínákban való szétszóródottságok végérvényesek lennének, holott az Egész-tapasztalatunknak, a világra való ráutaltságunknak, a phüszisz görög tapasztalatának újraértelmezése éppen a filozófia és a különböző diszciplínák kooperációját igényli. A klasszikus német filozófia óta újragondolásra, kor-meghatározta értelmezésre vár, hogy a filozófiai reflexiónak munkálkodnia kellene a szétszabdalt tudások és tapasztalatok összehangolásán. A tudás multidimenzionalitása, a világösszefüggések hallatlan komplexitása, a cselekvések melléktermékeinek, előreláthatatlan hozadékainak sokszorozódása a világban-való mozgás, az artikulált és strukturált egész-tapasztalat újszerű látásmódjának lehetőségeivel szembesít bennünket. Ez pedig a filozófia meghatározott szerepvállalásának szükségességét nyomatékosítja.

Sokan sokféleképpen fogalmazták meg székepszisüket a filozófia egész-mozgást artikuláló szándékai kapcsán, nagyívű gondolatokban rögzítve, hogy a demokrácia mint a sokszerűség csillogása transzcendálja a filozófiát. Érje be kevéssel a filozófia, mondjon le vezérlő szerepéről, horgonyozzon le az esetlegességek tartományában. Azt olvassuk, hogy a metafizikában való gyökerezettség a múlté, a világ a lényegiséget hordozó esetlegességek forgatagává módosult, mindaz, ami valamikor magára vonta a filozófia pillantását, így a múltandó és az időfeletti konfrontációja, a lényegszerű és a jelenségösszecsapása elmúltak minősíthető. Értem a kifogásokat, amelyeket a hagyományos filozófia tü-rannikus mivolta ellen emelnek, és rokonszenvezek a szerénységet hangsúlyozó igé-

nyekkel. Ugyanakkor más dimenziókat tartok fontosnak, nevezetesen azt, hogy az „*individuális*”, személyes indexeket tartalmazó életnek vannak „*nem-individuális*” meghatározottságai, hogy individuális megnyilatkozásaink függvényei a világ nem-individuális dimenzióinak. Márpedig a filozófia jelenléte nélkül aligha lehetséges, hogy formába öntsük e kötöttségeinket, nem képzelhető el, hogy megpillantsuk ráutaltságunkat a szubjektív dimenziókat meghaladó mozzanatokra. A „*belső*” és a „*külső*” inséggel való szembenézés, az az összefüggés, hogy szimultán módon igényeljük a kiiktathatatlanul hozzánk tartozó egyszerség és kontingencia megerősítését, valamint a hozzánk képest „*túliba*” való beilleszkedést, nos, ezen tapasztalat artikulációja filozófiát igényel.

laczkos@bibl.u-szeged.hu

Azt látjuk, hogy a filozófiai gondolkodás antikvitásban gyökerező keretei szétfeszülöbben vannak. Ugyanakkor mintha a „határvonalak”, a „differenciálódások”, a „nem-filozófia” terepmainak a kijelölése (mint ahogyan az a logosz és a mítosz szétválása, szétválasztása esetében történt) továbbra is kitüntetett terepe lenne a filozófiai gondolkodásnak?

alpar@uns.ns.ac.yu

A korunk gondolkodásában felszínre jutott az aggodalom, hogy a jelenkori folyamatokban elmosódnak a különbségek a filozófia és a művészet, a retorika tartományai között, s ennek kárát vallja a filozófiában mindaz, ami értékkel bír benne. Az esztétikai mozzanatok túltengése a fogalmi szigorúság és a konkluzív erő rovására jut érvényre, az esztétikai kódok kiszélesítése racionalitáson kívüli terepekre vezetheti a filozófiát. Különösen Habermas fogalmazta meg ezt az aggodalmát a kortárs, általa posztmodernnek minősített vélemények ellenében. Nem osztom ezeket a félelmeket, dacára annak, hogy jómagam is kételkedve figyelem a reflexivitás erőszakos esztétizálódásának bizonyos jelenségeit, amelyek képviselői zavartalan, kvázi-gondolkodást előlegeznek meg, és posztmodernnek nevezik magukat. Az utóbbi időben megtanulhattuk, hogy nemcsak a monisztikus jelszavakat hangoztató, a homogén egység pártján álló, de a pluralizmusra felkészülő, a „*tarka szötteket*” áhítattal bemutató attitűdök mögött is sokszor a „*gondtalan*” kvázi-gondolkodás rejtőzik. A genezis fejleményeit ábrázoló elemzés felszínre hozta, hogy a filozófia történelmi, kontingens fejleményekből történő kibontakozása töréspotasztalathoz, nevezetesen a mítosz és a vallás határvonalainak érvényesítéséhez kötődik. A filozófia létfogalma, a naivitásban gyökerező értelem megrendítése úgyszintén sajátos cezúrák és demarkációs vonalak meghúzását feltételezi. Ugyancsak tranzitív történéseket rögzíthetünk, ha a „*bölcsességtől*” a filozófiáig vezető ösvényeket vesszük szemügyre, mint ahogyan azt Arisztotelész *Metafizikájának* tendenciái is megjelenítik – hiszen ott az „*igazság tudományának*”, az „*igazság kutatásának*” arisztotelészi fogalmi egyértelműen jelzik a megtett utat. Akármerre tekintünk is, a filozófia genealógiai és strukturális szempontokból kapcsolatban áll a határvonalak érvényesítésével, melyek révén gondolkodásmódjának kereteit jelöli ki. Ebből következik, hogy a határvonalakra utaló gondolkodás nem tekinthető a bölcelet járulékos elemének. A filozófia az egészre utaló pillantást, a teljességet befogó látást jeleníti meg, látószögéből minden más tartomány „*nem-filozófiaként*” kerül felszínre. A fogalmat ismét csak Merleau-Ponty említi feljebb rögzített művében, F. Laruelle pedig figyelemre méltó könyvet írt, méghozzá, *Filozófia és nem-filozófia* címmel. Utóbbi szerint a „*nem-filozófia*” tartományát a tudomány realitáskonceptiója, referencialitásra utaló beállítottsága szegélyezi. Én viszont úgy gondolom, hogy nem lehetséges a „*nem-filozófia*” tartományát koncepcionálisan ilyen módon megragadni, különösképpen nem szükséges, hogy a tudományban érvényre jutó realitásfogalmat hívjuk segítségül. Ebben az esetben ketté kellene metszenünk a valóságot, lemondva annak rétegzettségéről. Inkább úgy kellene érvelnünk, hogy a filozófia létéhez szükségszerűen hozzátartozó „*önkényesség*” (Heidegger emlegeti ezt a szót, noha sajátos kontextusban) nyitja meg a nem-filozófia tapasztalatát. Önkenység és az Egészlet átfogó pillantás,

mindez velejárója a filozófiai gondolkodásmódnak, nem ismerhető félre, hogy a „nem-filozófia” létfogalma is a filozófia perspektívájából határozódik meg. A „nem-filozófia” régióinak feltárulása a filozófia belsejéből fakad. Mi sem jellemzi jobban a helyzetet, mint amikor a filozófia visszatér a pre-filozófia felségterületeihez, az „életvilághoz”, az elfogadott „elő-tudás” adottságtartományaihoz és ezekben leli fel azt, ami nem magától értetődő, ugyanakkor nincs befolyásolva az érdekközpontú életvitel által. A filozófia praxisának kiküszöbölhetetlen jellegzetessége az általa érvényesített határvonalakra, átmenetekre, áttörésekre vonatkozó reflexió, így az önkényesség és a demarkációs vonalak feltételezése dacára is a filozófia rá van utalva a „nem-filozófia” tereumaira. A filozófia valóban az isteni dolgok megjelenését közvetlenül feltáró mítosz ellenében bontotta ki a logosznak mint az érvekkel ellátott és az értelemre alapozó beszédnek a gondolatát, s megannyi történeti vizsgálódás boncolgatta ezt az áttörést. Mégsem szűnünk meg reflektálni ezen határvonalakra, a mítosz és a logosz viszonylata nemcsak Schelling, Hegel és Nietzsche, de a kortárs gondolkodás kitüntetett tárgykörei között is fellelhető.

Merleau-Ponty jegyzi meg kései írásainak egyikében, hogy a fenomenológia többlettel rendelkezik a filozófiával szemben. Ezt az első pillanatban furcsának tűnő gondolatmenetet akkor értjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy *Az észlelés...* szerzőjének kései észjárása milyen mélységesen összefügg a festészet konfigurációjával, a térformálódás módozataival. A filozófia és a festészet: különbségek, elválasztások, határmezsgyék, határátlépések, egymásra-utaltság és együtt-tételezettség. Nem a festészetről beszél itt a filozófia, hanem a láthatóság és a mozgás egymásba-fonódottságát követve szól a nyitottság módozatairól, a dolgok tapasztalásának formáiról. A fenomenológia említett többlete a festészet (Cézanne és a kínai festészet) intenzív jelenlétét, a filozófia és a festészet folytatólagosan megvalósuló relációját testesíti meg. Heidegger a filozófia lényegét a poézishez való viszonyában pillantja meg, és amikor a „mondást” mint a gondolkodás történetét írja le, akkor ezt a relációt emeli a lényeg rangjára. (*Das Wesen der Philosophie*, Jahressgabe der Martin Heidegger-Gesellschaft, 1987). Adorno pedig minduntalan együtt tételezi a zenét és a filozófiát. Amikor arra törekszik, hogy kiragadja a filozófiát a prezentatív gondolkodás hatóköréből, akkor ezt a zene és a filozófia sajátos szolidaritására támaszkodva teszi. Nem a határok elmosódása képezi a mércét, a cél a filozófia és a „nem-filozófia” (lett legyen az festészet, zene vagy az avantgárd irodalom, mint Derridánál) zavartalan egységének, egyensúlyának biztosítása, az ellentétes viszonylatok pusztá feltételezése nem elégti ki a filozófiát. Létét azon vonás jellemzi, hogy folytonosan reflektál a határvonalak formáira, számára a határok megjelölése problémát jelent. Ezért törekszik arra, hogy a filozófia és a „nem-filozófia” viszonyát folytonosan újraértelmezze. Ez nem asszimilációs vagy összeolvadási törekvés, csupán a különbségek érvényre juttatását hitelesíti. Én magam is értékelem azokat az újabb filozófiai megnyilvánulásokat, amelyekben a „nem-filozófiai” diskurzus – nem tárgyként, de meghatározó-formáló erőként – intenzív jelenléttel bír, amelyek ugyanakkor erőteljes analitikus érzékenységgel járnak párban. *A hang és fenomén*, az *Ousia és grammé*, *Az üveggarang* Derridájára (akinek legújabb megnyilvánulásai inkább farsztanak), *Az észlelés...* és a *Le visible...* Merleau-Pontyára gondolok, illetve a metafizika metafora jellegét, a világ „olvashatóságát” kutató Blumenberget tartom fontosnak, a sor természetesen tovább folytatható. Olyan műveket említettem az imént, amelyekben az eltolódások, távollétek, differenciálódások terei (egyfajta között-terek) hiánnyal tűzdelt összefüggéseként jönnek létre, amelyek átszelik, keresztezik az ellentétpárokat, és amelyekben a nagyfokú analitikus szigor egy pillanatra sem veszíti el a fontosságát.

laczkos@bibl.u-szegd.hu

Ha elfogadjuk, hogy filozófia ott és annyiban van, amennyiben gondolkodunk és beszélünk róla, a gondolkodás által jelenvalóvá tesszük, vagyis a gondolkodást a filozófia forrásaként jelöljük

meg, akkor – s persze érzékelve, hogy ami „eddig volt” a filozófiában, annak bizonyos értelemben vége, ám feltételezve, hogy a gondolkodás igénye változatlan marad – vajon feltétlenül szükséges-e gyanakvással tekintenünk a filozófia „vég-kifejletére”? A „vég-problematikára” talán éppen azért kell kételkedve tekintenünk, mert a filozófiában (és a gondolkodásban) bekövetkező paradigmaváltás valódi mibenlétét mindig csak utólag regisztráljuk teljes mélységében, bár sejtjük, sejt-hetjük, hogy a filozófiának ha útjai nem is, de lehetnek eddig még nem járt ösvényei?

alpar@uns.ns.ac.yu

Heidegger azt kell újra említenünk, mert úgymond a filozófián túlra, a „nem-filozófia” területeire (is) elvezet bennünket, amikor a gondolkodásban látja meg a filozófia eredendő forrását. Lényegének keresése önmagán túlra űzi a filozófiát, ugyanakkor más tartományok princípiumainak faggatása közben út nyílik a filozófia számára. Ha a teológia, a technika vagy a művészet lényegét boncolgatjuk, akkor szükségszerűen rátalálunk a filozófiára, viszont tény, hogy az ember és a filozófia lényege egybetartoznak, így a filozófia lényegének tárgyalása ebben a tekintetben is megkerülhetetlen. Heidegger ismeretes módon a filozófia „végéről” értekezett, amelyet nem negatív kontextusban értelmezett, a „vég” fényében a gondolkodás újfajta feladatának kirajzolódását pillantotta meg. Távolra vezetne, ha szerteágazó fejtegetéseit elemezném a filozófia és a gondolkodás viszonylatairól, a gondolkodás és a költészet együttlétének általa érvényesített vonatkozásai is ismeretesek, csupán azt kívánom leszögezni, hogy a „gondolkodás” valóban a filozófia mélyrétegét érinti. Ugyanakkor a filozófia itt keres leginkább támaszokat (S. Rosen írt erről meglehetősen fanyar hangú tanulmányokat), hiszen metaforák seregét, indirekt vonatkozások tömkelegét vonultatja fel, amikor a gondolkodást óhajtja megjeleníteni. Az, hogy Arisztotelész az „érintést”, a tárgy közvetlen érintését, ezen módfelett paradoxális mozzanatot hívja segítségül, amikor a gondolkodás teljesítményét kívánja leírni, ez a tény mindig felkeltette az érdeklődésemet. Amikor Hegel az *Enciklopédiában* kifejezi kétélyét a tudományba való bevezetéssel szemben, akkor elhatározásról, döntésről beszél, arról, hogy „*tisztán akarunk gondolkodni*”. Hogy a gondolkodás, pontosabban a tiszta gondolkodás, legmélyén akarati döntés áll, hogy a mozgásba lendült gondolkodás mögött ott az akarat, ezt a mozzanatot köti Hegel a szabadsághoz. A gondolkodás szükségszerűen tartalmaz determinálhatatlan elemeket, nem véletlen, hogy a gondolkodás eredendő spontaneitása oly jelentékeny szereppel bír megannyi, igaz főképp modern filozófus számára. Ez viszont nem a meghatározatlanság káoszába való belebonyolódást előlegezi, hiszen a gondolkodás valóban teremthet szabályokat, amelyek determinatív és anticipatív erővel rendelkeznek. De ahogyan Kanttól tanulhattuk, a szabályok alkalmazása nem a szabályokhoz, hanem a kimeríthetetlen interszjektív gyakorlathoz kötődik. A megújuló tapasztalat ellenáll a deduktív beállítottságnak, az egyneműsítésre, összemérhetőségre irányuló törekvéseknek és a tapasztalat ezen fluxusa a gondolkodást ismételtelen működésbe hozza. A gondolkodás szabadságának és újrakezdésének ez a kiiktathatatlan többlete, kiszámíthatatlan dimenzióinak megtapasztalása önreflektáló kérdések, diskurzusok sodrásában (akár vonalak, színek vagy zenei ritmusok érzékelésének környezetében): *nos mindez a filozófia irányába mutat, filozófiáért kiált...*

Újvidék–Szeged, 1998. augusztus–szeptember

A SZKEPTICIZMUSRÓL ÉS A BIZONYOSSÁGRÓL*

Descartes óta kitüntetett helyet foglal el a filozófiában az episztemológia, más néven ismeretelmélet: annak vizsgálata, hogy miként tudhatjuk azt, amit tudunk, illetve hogy milyen válasz adható a szkeptikusnak a vélekedéseink igazolhatóságával kapcsolatban hangoztatott kételyeire. Descartes az *Elmélkedéseket* a módszeres kétely alkalmazásával kezdi: köznapi vélekedéseink rendszeréből megkísérli kiválasztani azt, ami szilárd, megingathatatlan, s így alapként szolgálhat a tudomány később felhúzendó épülete számára. Első lépésként a fizikai tárgyak létét vonja kétségbe: a Napét, a Holdét, a Földét, sőt, saját keze és teste létét is, aztán az észleleti tárgyak következnek, vagyis a színek, a formák és a hangok. Kételyeit három évrre alapozza: egyrészt érzékei már eddig is többször cserben hagyták; másrészt nem lehet biztos abban, hogy nem csupán álmodik; harmadrészt nem zárható ki, hogy egy hatalmas és gonosz szellem játszik vele és szüntelen megtéveszti. De Descartes nem kíméli a logika és a matematika igazságaiba vetett hitünket sem: olykor a legegyszerűbb műveletekben is hibát vétünk, figyelmeztet, miért ne fordulhatna hát elő, hogy Isten akkor is félrevezet bennünket, amikor csupán kettőt meghármat akarunk összeadni? A descartes-i kétely mégsem terjed ki mindenre: arra, hogy igaz-e a tudomása van a saját mentális állapotairól és folyamatairól, illetve hogy ismeri a kételyei megfogalmazására használt nyelvet, az érvelés során a gyanú árnyéka sem vetül.

Az utókor filozófusai sokkal nagyobb figyelmet szenteltek az Első és a Harmadik Elmélkedésben megfogalmazott kételyeknek, mint a Negyedik és a Hatodik elmélkedés válasznak szánt passzusainak. Megértésünk megbízhatóságát, illetve a külvilág létét Descartes egy igazmondó Isten létezésének bizonyításával akarta megalapozni. Ebbéli próbálkozása legfeljebb ha félsikerrel járt, legalábbis erről árulkodik, hogy azóta is sokan próbálkoznak olyan választ találni, ami megnyugtatóan eloszlatná a szkeptikusok kételyeit. Ezek egyike volt G. E. Moore, aki „A józan ész védelmében” és „A külvilág létének bizonyítéka” című tanulmányában (1925 és 1939) egyrészt azt állította, hogy számos állítás igazságát tudja – mint pl. az „Ez itt egy kéz és itt egy másik”, „A Föld már jóval születésem előtt is létezett” vagy „Sohasem távolodtam el messzire a Föld felszínétől” –, másrészt azt állította, hogy ezek az állítások megfelelő alapot jelentenek a külvilág létének bizonyításához.

Pályája nagy részén Wittgensteint elsősorban a jelentéselmélet foglalkoztatta, az episztemológia kevésbé érdekelte. Ugyanakkor az elme filozófiájával, illetve a matematika alapjaival kapcsolatos vizsgálódásai során olyan kérdésekkel is szembesült, amelyeket hagyományosan az episztemológia területére sorolunk. Élete vége felé, 1949-ben – Malcolm vendégszeretetéét élvezve Ithacában – Moore gondolatainak hatására episztemológiai témájú észrevételeket vetett papírra. A feljegyzések sora csak két nappal a halála előtt szakad meg, így értelemszerűen a csiszolásukra már nem kerülhetett sor. Idevágó gondolatai 1969-ben, posztumusz kiadásban jelentek meg, *A bizonyosságról* címen.

* In: *Wittgenstein*. Harmondsworth, Middlesex, 1973. The Penguin Press. 11. fejezet, 203–218. o.) – A Wittgenstein-idézetek megadásakor nem követtem a már meglévő magyar fordításokat. – *A ford.*

Noha a feljegyzésekben Descartes neve egyszer sem szerepel, mégis nyilvánvaló, hogy Wittgenstein „kétfrontos harcot” folytat: érveit egyfelől Moore-nak, másfelől a kartéziánus kétkedőnek szánja.

Descartes a külvilágra vonatkozó kijelentéseket – beleértve a saját testére vonatkozóakat is – a kétségbe-vonhatóság szempontjából jóval sebezhetőbbnek vélte az egyszerű matematikai állításoknál (ezekhez, szerinte, elgondolásuk pillanatában nem, legfeljebb utólag, férhet kétség). A saját mentális állapotainkra vonatkozó kijelentéseket (az érzéki adatokra vonatkozóakat) pedig soha nem is illette kétellyel. Wittgenstein abban Moore-nak adott igazat Descartes-tal szemben, hogy a külvilágra vonatkozó állítások némelyike (pl. „Ez egy szék”) a matematikai (AB 455, 651), illetve az érzéki adatokra vonatkozó állítások episztemológiai státuszára tarthat számot. Hiba volt azonban feltételezni, hogy ezek az állítások a külvilág létének bizonyítására is alkalmasak lennének (AB 209, 220), sőt Wittgenstein szerint Moore valójában nem is tudhatja ezen állítások igazságát: nem mintha hamisak lennének, hanem egyszerűen „tudásuk” állítása értelmetlen (AB 6 stb.). Moore és a szkeptikus, mondja Wittgenstein, egyaránt félreértik a kétely, a tudás és a bizonyosság természetét. Ebből az alapállásból kiindulva Wittgenstein aztán olyan önálló érveket fogalmazott meg – miközben elutasította Moore-nak a szkeptikusok ellenében felhozott érveit –, amelyek alkalmasnak látszottak a szkeptikus pozíciójának aláásására. Wittgenstein érveivel nem arra törekedett, hogy a szkeptikus következtetéseinek elhibáztatóságát bizonyítsa be, hanem a szkeptikus eljárásának értelmetlenségére akart rávilágítani.

A *bizonyosságról*ban Wittgenstein öt, a kétellyel kapcsolatos tételt fogalmaz meg. (1) A kétely legyen megalapozott. (2) A kétely értelme több kell legyen pusztá kimondásánál. (3) A kétely megfogalmazása előfeltételezi valamely nyelvjáték ismeretét. (4) Nem létezhet kétely nyelvjátékon kívül, sem egész nyelvjátékokra vonatkozóan. (5) A kétely bizonyosságot előfeltételez.

(1) *A kétely legyen megalapozott.* Wittgenstein erre több helyütt is figyelmeztet (AB 323, 458, 519). Descartes e tétellel bizonyára fenntartás nélkül egyetértett volna: hiszen a gonosz szellemet is éppen a kétely megalapozása végett hívta életre. Ugyanakkor azon a nézeten volt, helyesen, hogy a kétely alapjának magának nem kell feltétlenül bizonyosnak lennie ahhoz, hogy a kétely felmerülhessen. Wittgenstein azonban, a gonosz szellem hipotézisét, valószínűleg túlságosan szabadon szárnyaló ötletnek ítélte volna ahhoz, hogy megfelelő alapnak fogadja el. Nem- p pusztá elképzelhetősége nem alap p kétségbe vonására (AB 4), mondja. De ha a kartéziánus kétely ily megalapozatlan, vajon *eo ipso* képtelenség, vagy csak indokolatlan? Wittgenstein szerint különbséget kell tennünk az olyan esetek között, ahol a kétely indokolatlan, és az olyanok között, ahol logikailag lehetetlen. Utal azonban arra is, hogy nincs közöttük éles határvonal (AB 454). A megalapozottság igénye önmagában nem dönti el, hogy a kartéziánus kétely lehetséges-e vagy sem.

(2) *A kételynek kell, hogy valami eredménye is legyen.* Ha valaki kétségbe vonná a fizikai tárgyak létét, kételyének a gyakorlatban semmilyen következménye nem lenne (AB 120). Sőt még az sem világos, hogy egyáltalán miféle következménye lehetne (AB 247). A legvalószínűbbnek még az tűnik, hogy az illető szavaiban és érzéseiben mutatkozna valamilyen különbség (vö. AB 338u.). „Mert mi lenne, ha egy normálisan cselekvő ember arról biztosítana bennünket: ő csak hiszi, hogy... van keze és lába, amikor éppen nem látja, stb. Meg tudnánk-e mutatni neki, cselekedetei (és szavai) alapján” teszi fel a kérdést Wittgenstein, „hogy nem így van?” (AB 428). Descartes nyilván nem vitatná, hogy kételye spekulatív, s nem gyakorlati – pontosan erre hivatkozott, amikor azzal vádolták, hogy az általa alkalmazott módszeres kétely ateizmusról és erkölcstelenségről árulkodik. Abból viszont bizonyára nem engedne, hogy a merőben spekulatív kétely is lehet valós kétely.

(3) *A kétely feltételezi valamely nyelvjáték ismeretét.* Ahhoz, hogy kifejezhessük p kéte-lyünket, tudnunk kell, hogy mit jelent p -t mondani. Emiatt aztán, állítja Wittgenstein, a kartézianus kétely voltaképpen maga alatt fűrészeli a fát, hiszen annyira radikális, hogy azon szavak jelentését is kétségbe kellene vonnia, amelyek által kifejezésre jut. Ez az ész-revétel később *A bizonyosságrolban* többször is visszaköszön. „Aki egyetlen tényben sem biztos, az nem lehet biztos szavainak értelmében sem” (AB 114). A „Nem tudom, hogy ez egy kéz-e” kijelentés feltételezi, hogy tudom, mit jelent a „kéz” szó (AB 306), csakhogy közben kételyt kellene kifejeznie („Ha ez nem egy kéz, akkor nem tudom, mi az a kéz”) (AB 369, 456). Ez már találó kritikának tűnik a kartézianus kétkedővel szemben: ha Des-cartes mindent kétségbe akar vonni, ami kétségbe vonható, akkor ez alól az általa hasz-nált szavak jelentése sem lehet kivétel. Az ugyanis, mutat rá Wittgenstein, hogy az angol vagy latin szavaknak az a jelentésük, ami, tapasztalati tény; még csak nem is logikai vagy matematikai igazság (AB 306, 486). Márpedig a kartézianus kétely ilyen mérvű ki-terjesztése önmaga felszámolásához vezetne. Ha a gonosz szellem mindenben megté-veszt, miért torpanna meg a „megtéveszt” szó jelentésénél, ha pedig ebben is megté-veszt, akkor „A gonosz szellem mindenben megtéveszt” kijelentés már nem alkalmas az eredeti szándéknak megfelelő, mindenre kiterjedő kétely kifejezésére (vö. AB 507).

Wittgenstein egy lépéssel tovább megy, és felveti, hogy a kétely kifejezése nem csu-pán azt feltételezi, hogy a nyelvjáték, amelyen belül megfogalmaztuk, nem vonható két-ségbe, de bizonyos esetekben egyenesen a nyelvjáték természete zárja ki a létezéssel kap-csolatos kételyeket. Aki azzal a kérdéssel hozakodik elő, hogy „Milyen jogon nem kétel-kedem kezeim létezésében?”, megfeledezni látszik arról, hogy egy, a létezéssel kapcsola-tos kételynek csak valamely nyelvjáték által biztosított háttér ellenében lehet értelme, márpedig ezúttal elmaradt a megfelelő nyelvjáték felállítása (AB 24).

(4) *Az egyetemes kétely lehetetlensége.* A kétely mindig valamilyen nyelvjáték része. Képzelnünk el egy olyan diákot, mondja Wittgenstein, aki nem hagyja, hogy tanára bár-mit is kifejtson, a magyarázat menetét szüntelenül a dolgok létezését, a szavak értelmét, stb. kétségbe vonó közbevetésekkel akasztja meg. Érthető, ha a tanár előbb-utóbb türel-mét veszti, hiszen tanítványának kételkedő közbevetéseiből hiányzik a tartalom: még nem tanulta meg, hogyan kérdezhet, nem ismeri még a nyelvjátékot (AB 310–315). Egyes nyelvjátékok megtanulásának egyenesen előfeltétele a kétely felfüggesztése (AB 329). A gyermek úgy tanul, hogy hisz a felnőttek – a kétely csak ezután következhet (AB 160). Képtelenség az a feltételezés, miszerint egy gyermek megtanulhatná úgy is a szavak je-lentését, hogy azokat mindig csak kételyt kifejező kijelentésekben hallaná. „A mindenre kiterjedő kétely, nem volna kétely” (AB 450). Még ha külön-külön lehetséges volna is va-lamennyi a nyelvjátékunk által feltételezett tényt kétségbe vonni, egyszerre akkor sem kérdőjelezhetnénk meg valamennyit (AB 232). Például a személynevek nyelvjátéka még működhet attól, hogy néhányan nincsenek tisztában a saját nevükkel – ez azonban egyúttal azt is jelenti, hogy értelmetlenség lenne azt állítani, hogy az emberek többsége nem ismeri a saját nevét.

(5) *Nincs kétely bizonyosság nélkül.* Kételynek csak ott van értelme, ahol az ellenőrzés lehetősége is fennáll (AB 125), és ellenőrzésre csak akkor van mód, ha van valami, ami-ben nem kételkedünk, amit nem ellenőrzünk (AB 163, 337). „Azaz kérdéseink és kételyeink azon a tényen alapulnak, hogy a kételkedés bizonyos állításokra nem vonatkozik, ezek olyanok, mint valami zsanér: a kérdések rajtuk fordulnak” (AB 341). Vagyis „Maga a ké-telkedés játéka már előfeltételezi a bizonyosságot” (AB 115).

Wittgenstein ennek megfelelően a kétely bizonyos típusait kizárja. De ha vannak olyan kijelentések, amelyekben nem kételkedünk, ez egyúttal azt is jelentené, hogy nem is tévedhetünk felőlük? Az utóbbi nyilvánvalóan nem következik az előbbiből: tévedhe-tek p felől, miközben el sem tudom képzelni, hogy tévedhetnék p felől. Descartes-nak ép-

pen emiatt kellett bevezetnie az igazmondó Isten hipotézisét: részéről ez a biztosíték arra, hogy ahol nem kételkedhetünk (ahol tisztán és határozottan észlelünk valamit), ott nem is tévedhetünk. Wittgenstein – Descartes-tal szemben – határozott különbséget tesz a hiba, illetve a más típusú téves vélekedések között. Ha valaki abban a hitben élne, hogy huzamosabb ideje másutt lakik, mint ahol valójában, „én ezt nem tévedésnek nevezném, hanem remélhetőleg átmeneti elmezavarnak” (AB 71). A különbség talán abban ragadható meg, hogy míg a tévedésre van magyarázat, addig az elmezavar esetében csak az ok adható meg (AB 74). Ha Moore kijelentéseinek ellenkezőjével hozakodna elő, akkor nem tévedésre, hanem elmezavarra gyanakodnánk (155u.); a tévedés ugyanis különleges helyet foglal el nyelvjátékaink rendszerében (AB 196). Minden számításunkat kétségbe vonni nem hiba, hanem az örültség biztos jele (AB 217). Ha valaki azt mondja, hogy néhány nappal ezelőtt Amerikából Angliába repült, akkor nem tévedhet: ilyesmiben csak az téved, aki megháborodott (AB 674–5).

E distinkció hátterét az a megfontolás képezi, hogy egészen más eljárást igényel egy örület meggyőzni rögeszméje képtelenségéről – jelen esetben képtelen kételye alaptalanságáról –, mint valakit rávezetni tévedése belátására.

Ha valaki azt mondaná nekem, hogy kételkedik abban, van-e teste, félőrültnék tartanám. Ugyanakkor nem tudom, miként győzhetném meg arról, hogy mégiscsak van teste. És ha valami úton-módon sikerülne kételyeit eloszlatnom, akkor sem tudnám, hogy ez hogyan történt és miért. (AB 257)

Véthetek hibát olyankor is, amikor egészen bizonyos vagyok valamiben – pl. egy csata dátumában –, majd a megfelelő forrás ellenőrzésével hibámat kijavíthatom anélkül, hogy a józan ítéletembe vetett hitem alapjaiban inogna meg. Nem tévedhetek ellenben, amikor azt gondolom, hogy a Föld már jóval születésem előtt is létezett, vagy hogy tizenkétszer tizenkettő egyenlő száznegyvennégygyel. Hiszen hogyan lehetne egy ilyen tévedést helyesbíteni, vagy miért lenne hihetőbb egy másik számítás (AB 300–304)? Nem tudok olyan helyzetet elképzelni, mely arra kényszerítene, hogy jelenlegi hitemet, miszerint Angliában élek, tévesnek ítéljem. Ha most emberek lépnének be a szobámba, és egybehangzóan azt állítanák, hogy én most nem Angliában vagyok, és erre akár bizonyítékokkal is szolgálhatnak, azt kellene hinnem, hogy vagy ők háborodtak meg, vagy én. Azt még esetleg elhithetnék velem, hogy egészen addig meg voltam zavarodva (AB 420), ám véleményem megváltoztatására aligha tudnának rákényszeríteni. Ha esetleg valami olyasmi történné velem, ami elbizonytalanítana a saját nevemet illetően, bizonyára találnék valami mást is, ami viszont kételyeim megalapozottsága felől bizonytalanítana el, és így joggal dönthetnék úgy, hogy kitartok korábbi hitem mellett (AB 512–516).

A kartézianus kétkedőnek talán nem lenne ínyére a fenti distinkció tévedés és elmebaj között. Ha előfordulhat, hogy vélekedésem téves, akkor ez már kellő alap a kételkedéshez, mondaná, és mit sem számít, hogy tévedésem oka a vélekedések valamely racionális rendszerében keresendő, vagy valamiféle patológiai elváltozás következménye (AB 74). Az elmezavart mint kételyre okot adó lehetőséget, futólag, maga Descartes is említi az Első elmélkedésben – a jól ismert álom-érv csak ezután következik!

„Ugyan milyen alapon tagadhatnánk, hogy maga ez a kéz s ez az egész test az én kezem, az én testem? Hacsak nem vélem magam hasonlatosnak azokhoz az örültekhez, akiknek agyvelejét tönkretette a fekete epe makacs gőze, s emiatt állhatatosan ragaszkodnak ahhoz, hogy ők királyok – legyenek bár koldusszegények –, vagy ahhoz, hogy bársonyt viselnek – holott meztelenek –, vagy éppenséggel ahhoz, hogy agyagfejük van, hogy teljesen átalakultak tökké, vagy hogy üvegből fújták őket. Dehát ők örültek, s magam is épp ennyire észle-

lennek látszanék, ha mindebből bármit is fölhasználnék példaként saját magamra vonatkozóan. – Ez gyönyörű! Mintha bizony nem volnék ember, ki éjjelente aludni szokott, s kívül álmában megtörténik mindaz – vagy olykor még kevésbé valószínű dolgok is –, ami ezekkel az esztelenekkel ébrenlétiükben.” (René Descartes: Elmékedések az első filozófiáról, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1994. 26–27. o., ford. Boros Gábor)

Wittgenstein erre, feltehetőleg, azt válaszolná, hogy elmezavar és tévedés különbsége abban áll, hogy míg a tévedés balítélet eredménye, elmezavar esetén sem helyes, sem helytelen ítéletről nem beszélhetünk. Ha valakiben az a meggyőződés alakul ki, hogy megháborodott vagy hogy korábban meg volt háborodva, ez nem vonja maga után semmiféle tévéletének helyesbítését. „Nem tévedhetek felőle – ám nem zárhatom ki, hogy egy szép napon, okkal vagy ok nélkül, arra a belátásra jutok, hogy mégsem voltam ítélőképés” (AB 645).

Ez aztán bővebb kifejtést nyer az álmra alapozott szkeptikus érv tárgyalásakor. Az érv, miszerint „Lehet, hogy álmodok”, Wittgenstein szerint értelmetlen, mégpedig a következő okból kifolyólag: ha álmodok, akkor a fenti kijelentést is álmodom – sőt az is csak álom, hogy e szavaknak egyáltalán van jelentésük (AB 383). Persze élhetnénk azzal az ellentétessel, hogy elképzelhető, hogy egyszer csak, mintegy álomból ocsúdva, így szólunk: „Képzeltétek csak, azt álmodtam, hogy Angliában élek stb.” Csakhogy ez mégsem kérdőjelezheti meg jelenlegi hitemet, mert ugyanígy elképzelhető, hogy egy újabb ébredés után azt állítom, hogy az előző ébredésemet csak álmodtam (AB 642). Legutolsó feljegyzésében – ahol azt a vélekedést vizsgálja, hogy valaki éppen most érkezett meg repülővel Amerikából – Wittgenstein a következőket írja:

„Még ha ilyen esetekben nem tévedhetek is – vajon nem lehetséges-e, hogy narkózisban vagyok?” Ha így lenne, és a narkózis megfosztana öntudatomtól, akkor most valójában nem is beszélnék és gondolkodnék. Nem tételezhetem fel komolyan, hogy pillanatnyilag is álmodom. Ha valaki álmában azt mondja, hogy „Álmodom” – még ha közben hallhatóan is beszél – éppoly kevésbé lehet igaza, mintha álmában azt mondaná, hogy „Esik az eső”, és esetleg tényleg esik. Akkor is, ha álma ténylegesen összefügg az eső neszével. (AB 676)

Moore nyomdokain járva, Wittgenstein egész sor olyan állítást ad meg, amelyek vonatkozásában a tévedés lehetőségét, csakúgy, mint a kételyét, kizártnak véli. Abban, hogy „Sohasem voltam a Holdon”, nem kételkedhetem (AB 117); ellentmondásossága aligha merülhet fel komolyan (AB 226). „Biztos, hogy ember még nem járt a Holdon”, írja Wittgenstein, majd kissé elhamarkodottan így folytatja: „Nemcsak hogy értelmes emberek soha nem számoltak be ilyesmiről hitelt érdemlően, de fizikánk egész rendszere is tiltja, hogy ilyesmit elhiggyünk” (AB 108). Talált persze ennél szerencsésebb példákat is. Annak kétségbe vonása, hogy a barátom fejében nem fűrészpor van, elmezavarról árulkodna (AB 281). Nem tudok kételkedni abban, hogy két kezem van (AB 125); az, hogy két kezem van, megingathatatlan vélekedés: képtelen lennék bármit elfogadni, amit ezen állítás cáfolatának szánnak (AB 245). Nagyon különleges feltételek mellett azonban az „Ez a kezem” állítás kétségbe vonása is értelmet kaphat (AB 413). A „Most Angliában élek” állítás tartalma nem lehet tévedés (AB 420). „A Föld az utóbbi száz évben folyamatosan létezett” állítás kapcsán sem beszélhetünk tévedésről anélkül, hogy ne változtatnánk meg a „tévedés” és az „igazság” életünkben játszott szerepét (AB 138).

Csakhogy, miként ezt már az előző fejezetben is láthattuk, annak kimondása, hogy valamit nem lehet kétségbe vonni, vagy nem lehet felőle tévedni, nem egyenértékű annak állításával, hogy ez a valami tudható. Wittgenstein itt megismétli azt a *Vizsgálódások*-ban felvetett gondolatát, miszerint értelmetlen azt állítani, hogy tudjuk, hogy fáj vala-

mink (AB 504); továbbá azt mondja, hogy azt állítani, hogy „Tudom, hogy hol érzek fájdalmat” vagy „Tudom, hogy itt érzem” éppolyan helytelen, mint azt állítani, hogy „Tudom, hogy fájdalmam van” (AB 41). A „Tudom, hogy fáj” mondat félrevezető kifejezése annak a grammatikai igazságnak, hogy a fájdalmamat illetően nem kételkedhetek. Ez a grammatikai igazság a következőképpen is megfogalmazható: „A »Nem tudom« kifejezésnek ezúttal nincs értelme.” És ebből, természetesen, az is következik, mondja Wittgenstein, hogy a „Tudom”-nak sincs értelme (AB 58).

De vajon a Moore-féle kijelentések, mint pl. az „Ez itt a kezem”, összhangban állnak-e a saját tapasztalatainkat kifejező állításokkal? Van-e értelme a „Tudom, hogy ez itt a kezem” kijelentésnek? Az előző fejezetben tárgyaltakhoz hasonlóan itt sem könnyű a Wittgenstein által felvázolt szerteágazó gondolatmenetek között eligazodni. Nagyjából a következő főbb szálakat különíthetjük el. (1) Az „Én tudom, hogy *p*” mondatokban, ahol a „*p*” egy Moore-féle állítás, az „én” felesleges (AB 58, 100, 462, 587, 588), és ennyiben legalábbis a kifejezés félrevezető (AB 84, 401). (2) A „Tudom, hogy *p*” mondatoknak, ahol „*p*” egy Moore-féle állítás, lehet köznapi használatuk kellően szokatlan körülmények között (AB 23, 258, 262, 347, 349, 387, 412, 433, 526, 596, 622). Az ilyen esetekben jelentése ugyan világos, a filozófus mégsem fordíthatja fegyverként a szkeptikus ellen (AB 347). (3) Ha nem lehetséges *p*-t kétségbe vonni, ha *p* vélekedésünkben nem tévedhetünk, ha *p* nem lehet számunkra információ, akkor nem is beszélhetünk arról, hogy tudjuk *p*-t (AB 10, 372, 550, 564, 576). Ezért a megfelelő kontextuson kívül azt mondani, hogy tudok egy Moore-féle állítást, nemcsak felesleges, hanem értelmetlen is (AB 461, 464, 347–50, 469). (4) Mindazonáltal a „Tudom, hogy...” olykor használat a köznapi nyelvhasználat során is Moore-féle állításokban: vagy mint valamely grammatikai állítás félrevezető kifejezése (AB 58), vagy mint a nyelvi készség kifejezése (AB 371, 585–6). (5) Ám ez a fajta „Tudom, hogy *p*” egyetlen esetben sem szolgál megfelelő ellenérvként a szkeptikussal szemben (AB 520, 521). A továbbiakban – Wittgenstein megfogalmazásaira építve – a fenti pontokat részletesebben is kifejtem.

(1) *„Tudom, hogy *p*” nem magamról.* A Moore által választott kijelentések nem olyan különleges tudásra vonatkoznak, amely mások számára hozzáférhetetlen, azaz nem olyan információt tartalmaznak, amelyre egyedül ő tehetett szert (AB 462). Moore olyan eseteket választ, ahol, úgy tűnik, mindannyian tudjuk azt, amit ő, vagy pontosabban: ha ő tudja, amit tud, akkor mi is valamennyien tudjuk (AB 84, 100). Ebből következően az „Én tudom” implikációja, hogy ti. ez személyes kijelentés, mely magára a beszélőre vonatkozik, félrevezető (AB 84). Felmerülhet persze az a kérdés, hogy tényleg van-e különbség az „Én tudom, hogy az egy...” és az „Az egy...” mondat tartalma között. Abból, hogy az első mondatban utalás történik egy személyre, a másodikban pedig nem, nem következik, hogy a jelentésük is eltér (AB 587). Az „Én tudom”-nak voltaképpen csak akkor van értelme, mondja Wittgenstein, ha azt egy adott személy mondja (pl. igencsak meghökkenítő lenne az állatkert valamelyik ketrecén a következő személytelen feliratot olvasni: „Tudom, hogy ez egy zebra”). Ezt megengedve azonban közömbös, hogy az hangzott-e el, hogy „én tudom...” vagy az, hogy „az egy...” (AB 588), kivéve, amikor ez a bizonyosság mértékére utal (AB 485).

(2) *Különleges körülmények között a „tudom, hogy *p*” értelmet kaphat.* Wittgenstein elismeri, hogy különleges körülmények között elképzelhető a Moore-féle kijelentések használata, ám ezek sem alkalmasak a szkeptikus kételyeinek eloszlatására. Például:

Ha egy adott személyről nem tudom, megvan-e mind a két keze (pl. nem amputálták-e), hitelt fogok adni azon állításának, miszerint két keze van, amennyiben szavahihető embernek tartom. És ha ő azt mondja, hogy tudja, úgy ez számomra csak azt jelentheti: képes

volt meggyőződni róla, azaz nincs a keze például takarókkal és kötésekkel beburkolva stb. stb. Egy szavahihető embernek azért hiszek, mert elfogadom, hogy képes az adott dolog felől megbizonyosodni. Aki viszont azt mondja, hogy (talán) nincsenek fizikai tárgyak, az ezt nem fogadja el. (AB 23)

– és ebből kifolyólag hiábavaló a szavahihető Moore részéről azt bizonygatni a szkeptikusnak, hogy tudja, hogy két keze van.

Wittgenstein ezután felvázol néhány olyan helyzetet, ahol a Moore-féle kijelentéseknek hasznát vehetnénk: „Tudom, hogy sohasem távolodtam el messzire a Föld felszínétől” (magyarázatként olyan bennszülötteknek, akik azt hiszik, hogy a Holdról pottyantam közéjük) (AB 264), „Tudom, hogy az ott egy fa” (a látásom miatt aggódóknak) (AB 349). Wittgenstein azt mondja, hogy ő ugyan nem tud megfelelő helyzetet találni a „Tudom, hogy emberi lény vagyok” kijelentéshez, de még ennek is lehet értelme (AB 622). „E mondatok mindegyikéhez el tudok képzelni olyan körülményeket, melyek fennállása esetén egy adott nyelvjáték egyszerű lépésévé válnak, elvesztítvén ezzel mindennemű filozófiai különösségüket” (AB 622).

(3) *A megfelelő helyzeteken kívül, a „Tudom, hogy p” értelmetlen.* Egy filozófus szájából elhangozhat olyasmi, hogy „Tudom, hogy az egy fa”, amikor a maga vagy mások számára azt akarja bizonyítani, hogy tud valamit, ami nem matematikai vagy logikai igazság (AB 350). Csakhogy megfelelő környezet híján egy ilyen kijelentés teljesen értelmetlen: olyan mintha valaki váratlanul felkiáltana, hogy „Le vele!”, vagy valaki mondjuk azt hinné a másikról, hogy az fűrészel, noha az illető, mondjuk, csak fűrészelő mozdulatokat végez a levegőben (AB 350). Ha barátommal beszélgetve egyszer csak így szólnék: „Végig tudtam ám, hogy te X.Y. vagy”, ez nem egyszerűen felesleges – ámbár helytálló – közlés lenne, hanem ahhoz hasonlatos, mintha valaki egy beszélgetés kellős közepén „Jó reggelt” kívánna a legcsekélyebb ok nélkül (AB 464). Ennek alátámasztására Wittgenstein több érvet is felsorakoztat, ám egyik sem elég egyértelmű ahhoz, hogy igazán meggyőző lehessen. Az egyik szerint például, ha az az információ, hogy tudom, hogy ez egy kéz, közlésre érdemes, akkor ez egyúttal kétséget ébreszt az igazsága felől (AB 461). Egy másik azt veti fel, hogy megfelelő kontextus híján a megjegyzés értelme meghatározatlan: a „Tudom, hogy az egy fa” kijelentésnek nincs fókuszált jelentése, hasonlóképpen

...ahogy az „Itt vagyok” szavaknak bizonyos összefüggésekben van értelme, ám nincs, ha olyan valakinek mondom, aki velem szemben ül és tisztán lát – de nem azért, mert ekkor fölösleges ezt kimondani, hanem mert a szituáció nem határozza meg az értelmét, holott e meghatározásra szükség lenne. (AB 348)

Az utolsó tagmondat arra szolgál, hogy megkülönböztesse az ilyen mondatokat a „ $2 \times 2 = 4$ ” jellegű állításoktól, amelyek nem igényelnek ilyesfajta meghatározottságot (AB 10). Wittgenstein elismeri, hogy az olyan mondatok, mint a „Tudom, hogy egy beteg ember fekszik itt”, megfelelő helyzetben tűnhetnek nagyon is helyénvalónak; ám azt mondja, hogy ez csak azért van így, „mert viszonylag könnyen ki tudunk találni egy hozzá illő szituációt, és mert úgy véljük, a »Tudom, hogy...« szavak mindenütt helyénvalóak, ahol nincs kétely, tehát ott is, ahol a kétely kifejezése érthetetlen volna” (AB 10). Ez utóbbi a Moore-féle „Tudom” elutasítása mellett leggyakrabban felhozott érve – azaz, hogy a „Tudom, hogy p”-nek csak akkor van értelme, amikor a „Nem tudom”, a „Kétlem”, az „Utána fogok nézni, hogy...” szintén értelmes (AB 574). A „Tudom” akkor helyénvaló, ha megkérdeshetik tőlem, hogy „Honnan tudod?”, s válaszómban az ellenőrzés valamelyik lehetséges módozatára fogok hivatkozni (AB 483–4, 550, 564, 576). A „Tudom, hogy p” akkor helyénvaló, ha p alátámasztására szilárdabb alapokat tudok megadni, mint p

magá; csakhogy annál, hogy két kezem van, lehetetlen szilárdabb alapokat megadni (AB 243, 250).

(4) A „Tudom” egyéb alkalmazásai. A „Tudom, hogy ez itt a kezem”, a „Tudom, hogy fájdalمام van” állításhoz hasonlóan, annak a logikai, vagy grammatikai igazságnak lehet a félrevezető kifejezése, hogy ebben az esetben nincs helye kételynek (AB 58). Wittgenstein azt is felveti, hogy „Ha azt mondom, hogy »Természetesen tudom, hogy ez egy törülköző«, akkor kinyilvánítok valamit. Nem gondolok verifikációra. Ez számomra közvetlen megnyilvánulás.” (AB 510). „Megnyilvánuláson” Wittgenstein másutt, úgy tűnik, egy mentális állapot prepropozicionális kifejezését érti – pl. a „Fáj” mint felkiáltás, a közléssel szemben. Másrészt, a „Tudom, hogy ez egy kéz” azt is jelentheti: tudok nyelvjátékokat játszani a „kéz”-zel – olyan kijelentéseket tenni, mint „Fáj ez a kezem” vagy „Ez a kéz gyengébb, mint a másik” –, s e nyelvjátékokban nem merülhet fel kétség a kéz létezését illetően (AB 371). Wittgenstein ugyanakkor azt is mondja, hogy a „Tudom” kifejezést szeretné azon esetekre fenntartani, amikor köznapi beszélgetéseink során általában használatos (AB 260).

(5) A Moore féle kijelentések és a szkeptikus. Meglepő módon akad egy-két szakasz, ahol Wittgenstein elfogadni látszik azt, hogy Moore tudhatja a Moore-féle kijelentéseket. Pl. „Moore joggal mondja, hogy tudja, hogy egy fa áll előtte. Ettől persze még tévedhet” (AB 520; vö. még AB 532). Aztán azzal folytatja, hogy akár igaza van ebben Moore-nak, akár téved, a szkeptikussal folytatott vitájában ezzel nem juthat előbbre. Ha ugyanis ez olyan dolog, ami tudható, annak kimondása, hogy „Tudom”, még nem bizonyítja, hogy valóban tudja is (AB 487–9). Ha viszont a „Tudom” olyan kontextusban szerepel, ahol értelmetlen, akkor Moore ugyanabba a hibába esett, mint a szkeptikus, aki ott próbált meg kételyt támasztani, ahol nincs helye kételynek. Ugyanis a kétely és a tudás lehetősége mindig együtt jár (AB 10, 450). Bárhogy legyen is, hiba lenne a szkeptikus azon állítását vitatni, hogy attól, hogy azt mondjuk valamire, „Igenis, tudom”, még nem tudjuk (AB 521).

Wittgenstein szerint azért hisszük, hogy Moore „Tudom, hogy ez itt egy kéz” állításának értelmet tudunk adni, mert a tudást sajátos, tévedhetetlen pszichikai vagy mentális állapotnak gondoljuk, amelyet képesek vagyunk közölni. Wittgenstein ezzel több helyütt is vitába száll. A „Tudom” más, mint a „Hiszem”, a „Feltételezem” vagy a „Kétlem”, itt ugyanis tévedhetek (AB 21). Ellentétben a „Fáj” kijelentéssel, itt lehetséges a kétely (AB 178). Azt mondhatjuk például, hogy „Azt hiszi, de nem úgy van”, azt azonban már nem, hogy „Tudja, de nem úgy van”; ez nem jelenti azt, hogy a hit és a tudás két eltérő mentális állapot lenne: a meggyőződöttség mentális állapota egyaránt fennállhat igaz és hamis vélekedés esetén (AB 42, 308). Wittgenstein, úgy tűnik, a következő hibás gondolatmenetet tulajdonítja Moore-nak: a tudás mentális állapot; a mentális állapotaim felől nem tévedhetek; ha tehát őszintén azt állítom, hogy tudom, hogy p , akkor tudom, hogy p ; és ha tudom, hogy p , akkor p ; ha tehát azt mondom, hogy tudom, hogy p , akkor p (AB 13, 90, 356). A tudás mint mentális állapot annyiban tér el a hittől, hogy kizárja a kétely lehetőségét, illetve felfüggeszti a további ellenőrzésre irányuló szándékot (AB 356, 368); ugyanakkor ez a lelkiállapot, természetesen, nem szavatol az igazságért (AB 356). Erősen kétlem, hogy Moore valóban ezt a hibás gondolatmenetet követte. Wittgenstein kifogása megalapozottabb lenne Descartes-tal szemben, aki valóban úgy vélte, hogy van egy olyan mentális állapot (a tiszta és határozott megragadás), amely – a Teremtő igazságszeretetéből kifolyólag – szavatol az igazságért.

Noha Wittgenstein általában véve nem osztotta Moore azon véleményét, hogy vannak bizonyos kijelentések, melyeket tud, és amelyek a külvilág létét bizonyítják, úgy vélte, hogy Moore-nak abban igaza van, hogy vannak különleges státusszal bíró tapasztalati állítások. Ő e státusz leírására legszívesebben ahhoz a megfogalmazáshoz folyamodott, hogy ezek a kijelentések „szilárdan állnak”, „biztosak” (AB 112, 116, 151).

Amikor Moore azt mondja, ő ezt és ezt tudja, akkor valóban olyan tapasztalati állításokat sorol föl, melyeket minden különösebb ellenőrzés nélkül elfogadunk; olyan állításokat, amelyek tapasztalati állításaink rendszerében sajátos logikai szerepet töltenek be... valamennyi hasonló szerepet tölt be empirikus ítéleteink rendszerében. Például, egyikőjükhez sem vizsgálódás útján jutunk. (AB 136-8)

Ezek a kijelentések igencsak sajátos módon „empirikusak”: nem valamilyen vizsgálódás eredményei, hanem a kutatás alapjai: mondhatnánk afféle megszilárdult állítások, amelyek medret alkotnak a közönséges, cseppfolyós állítások számára (AB 87u., 95-9; vö. 657). Az empirikus és a logikai kijelentések között húzódó, széles határvonal mentén helyezkednek el (AB 319u.). „A tapasztalati állítás formájú állítások, és nem csak a logika állításai, alkotják a gondolatokkal (illetve a nyelvvel) való cselekvés fundamentumát” (AB 401). Ellentétben a közönséges empirikus kijelentésekkel, ezek nem a világot – illetve annak részeit – írják le, hanem ezekből épül fel a világképünk. Világképre nem tapasztalataink révén teszünk szert. „[...] a világképemet nem azért fogadtam el, mert meggyőződtem helyességéről; vagy azért, mert meg lennék győződve helyességéről. Ez az az öröklött háttér, amely alapján döntök igaz és hamis között” (AB 94).

Világképünk nem csak olyan kijelentésekből épül fel, amelyek egyszerű észleleti tárgyak leírásainak tűnnek (pl. „Ez itt egy kéz”), hanem tudományosnak látszó kijelentések is részei, pl. „A koponyámban agy van” (AB 4, 118, 207, 281, 284, 327); „A víz 100 C^o-nál forr” (AB 555, 558, 567, 599, 618). Amikor egy primitívebb embert próbálunk rávenni világképünk elfogadására, akkor ezt nem úgy tesszük, hogy egyenként meggyőzzük a fenti állítások megalapozottságáról, hanem úgy mond egy új fajta látásmódnak térítjük meg, és ehhez olyasmikre kell hivatkoznunk, mint például az egyszerűség vagy a rendszer gazdagsága (AB 92, 286). Az ilyen kijelentések szerepe egészen más mint az axiómáké, melyeket előbb megtanulunk, aztán következtetéseket vonunk le belőlük. A gyerekek ezeket nem tanulják (AB 476), hanem mintegy magukba szívják azzal, amit megtanulnak.

Egészen bizonyos, hogy nem nőnek autók a földből. – Sejtésünk szerint, ha valaki ennek az ellenkezőjét hinné, akkor az mindent elhíhetne, amit mi lehetetlennek tartunk, és bármit kétségbe vonhatna, amit mi biztosnak vélünk.

De hogyan függ össze ez az egy hit a többivel? Hajlunk azt gondolni, hogy aki ilyesmit elhisz, annak szemében verifikációnk egész rendszere érvénytelen. Ez egy olyan rendszer, amit az ember megfigyelés és tanítás révén szív magába. Szándékosan nem azt mond, hogy „tanul”. (AB 279)

Ha elhiszünk valamit, akkor nem egyetlen kijelentést hiszünk el, hanem egy egész rendszert: fokozatosan megvilágosodik az egész. Olyan rendszer ez, amelyben a következtetések és a premisszák kölcsönösen alátámasztják egymást. Ez a rendszer nem annyira axiómák halmaza vagy kiindulási pont, hanem inkább egy teljes közege, mely az érvek életerét alkotja (AB 105). Ennek az a magyarázata, hogy az alapot, melyre az érvelés, az ellenőrzés stb. nyelvjátékai épülnek, e rendszer kijelentései alkotják (AB 403, 446, 524, 558, 617).

Ha azt mondom: „Feltételezésünk szerint a Föld már sok éve létezik” (vagy valami hasonlót), akkor persze igen furcsának fog hatni, hogy ilyesmit fel kell tételezni. Mégis nyelvjátékaink rendszerének egészét tekintve ez a fundamentum része. A feltételezés, mondhatnánk, a cselekvés alapját képezi, és így természetesen a gondolkodását is. (AB 411)

Habár e kijelentések a nyelvjátékok fundamentumát képezik, ez nem jelenti azt, hogy alapként, premisszákként szolgálnának.

...a megalapozás, az evidencia igazolása véget ér – a vég azonban nem az lesz, hogy bizonyos állítások közvetlenül igaznak tűnnek fel számunkra, azaz nem a látás egy fajtája részüinkről, hanem – a nyelvjátékon alapuló – cselekvésünk. (AB 204; vö. AB 110, 559)

Descartes-ot, úgy hiszem, nem győzte volna meg az a felvetés, hogy bizonyos kijelentések szilárdak, merthogy ezek képezik egész gondolkodásunk fundamentumát. A gonosz szellem hipotézise éppen azon feltevés teológiai megfogalmazása, hogy az emberi természet – összes érvelési és ellenőrzési nyelvjátékával egyetemben – alapvetően tökéletlen és elhibázott. Másfelől Wittgenstein szerint a szkeptikus valójában nem győzhető meg, legfeljebb lecsitítható.

A nyelvjátékok fundamentumának leírásakor – élete utolsó napjaiban – Wittgenstein megfogalmazásai nem egyszer ifjúkorának nyelvezetét idézik. Ötletként még az is megfordult a fejében, hogy a nyelvjátéknak esetleg mutatnia, s nem mondania kell azon tényeket, amelyek létét lehetővé teszik (AB 618). És amikor arról beszél, „minden tapasztalati állítás posztulátummá alakítható”, azt is hozzáteszi: „Ez túlságosan is a *Tractatus*-ra emlékeztet!” (AB 321). Majd végül, alig két héttel halála előtt, így ír:

Nem sodródom-e egyre közelebb ahhoz, hogy azt mondjam, a logikát végső soron nem lehet leírni? A nyelv gyakorlatát kell figyelemmel követnünk, s kirajzolódik előttünk! (AB 501)

Az olvasónak önkéntelenül is a *Napló* első, 1914-ből származó bejegyzése ötlük az eszébe:

A logikának önmagáról kell gondoskodnia. (TB 2)

JÓNÁS CSABA fordítása

*Pedig mintha benne lett volna a dárda használati utasításában,
hogy vigyázat, szembe ne kerüljön.*

Az építkezés

Azon az éjszakán, amikor az öreg álomvigyázó felkelti a császárt, az égen ragadozó sárkány fosztogatja a csillagok fényét. Az uralkodó néhány pillanatig álmosan pislog az álomvigyázó kifordult szemeibe, majd őrségért kiált. A császár kivégezteti a vak öreget, mert bár hallatlanul veszélyes volt megszakított álma, mégis olyan jó lett volna a végére jutni. A császár hallja, hogy a palota udvarának kövezetén végiggörög valami. Jól ismeri ezt a hangot. A levágott emberfejek gurulnak így, meg-megzökkenve, halk, iszonyú koppanásokkal. A császárt most már elkerüli az álom, lesétál a majomtemetőbe, s egy majmocskát fojtogatva igyekszik végiggondolni megszakított álmának részleteit. A császár azt álmodta, hogy megépítteti a világ valaha volt legkülönösebb építményét. Nagyobbat, mint a kolosszusok, melyek a tenger habjaiból emelkednek ki, és örökké lobogó fáklýával küldenek jeleket a hajósoknak. Lebilincselőbbet, mint azok a sírok, melyek hatalmas kövek ezreiből építetnek egy embernek, aki bár isteni leszármazott, de mégis a földön volt kénytelen élni skorpiók, sakálók és majmok között. Szebbet, mint a halálos illatú virágokkal ékesített függőkertek. Félelmetesebbet és valószerűtlenebbet, mint ama labirintusok, melyeknek mélyén szomorú szörnyek lakoznak.

Reggel a teája mellett ül a császár, sült majomhúst eszeget, és még mindig álma emléken tűnődik. Ki lehet az az ember, aki az ő álmát beteljesítheti? Bátor legyen? Bölcs? Ravasz? Célratörő? Jellemtelen? Érzékeny? Rideg? A császár úgy nevet föl, hogy kifordul szájából a majomhús. Tudja már. Mindenekelőtt egy mérnököt szükséges kerítenie, aki az épületet megtervezi, mert a tervek betűinek mindig előbb kell fölfényleni az építőmunkások körmeinél. Kémekeket és nyomkeresőket, fűkrónikásokat és kőbölcselőket küld szerte a birodalomban, válasszák ki a megfelelő személyt. A császár alig egy éven belül magához rendeli a birodalom legszebb leányait és legokosabb ifjait. Sorsvetéssel kiválaszt közülük egy párt, a többieket a következő éjszaka fölláldozza, s lelkeiket az égbolton tobzódó csillagoknak ajándékozza, melyek még mindig tompábban ragyognak a sárkány fosztogatása óta. A kiválasztott fiatalok lesznek a leendő építész szülei. A leány csakhamar egészséges fiúgyermeket szül, aki első pillantásra is szépnek, ügyesnek és értelmesnek tetszik. A császár tekintetének hatalmával óvja a kisfiút, álmokat és felhőket, madarakat és csúszómászókat nem enged a közelébe. Egyetlen játszópajtása egy idióta bohóc, akinek csak egy, habár kétágú parancsot kell szem előtt tartania a gyermekkel való játszóadás közepette. Nem mondhat sem igazat, sem pedig hamisat neki. Akkor hintik le életének fényét néhány csepp viperaméreggel, amikor a gyermeknek arra a kérdésére, miszerint mi adja meg az emberi élet értelmét, a bohóc némi tűnődés után nagyot sóhajtva azt válaszolja, a legbölcsebbek szerint is a halál, és a legbálgábbak sze-

rint is a halál. A császár parancsára a gyermek nem találkozhat a bűnnel. Ha véletlenül, netán akarattal eltapos egy bogarat, egyetlen szóval sem mondják neki, hogy ezt nem szabad. Ha játszótársát üti meg, nem figyelmeztetik, hogy fájdalmat okoz. Amikor a dárdájával halálra sebez egy kutyát, elnézően simogatják a fejét, s úgy tesznek, mintha mi sem történt volna. Ha az ő kezén ejt sebet valamely gyűlölködő vagy meggondolatlan mozdulat, nem vigasztalják. Nem szeretik és nem gyűlölik. Soha nem mondják neki, mi a helyes és mi a helytelen. Egyszer a bástyafalról a mélybe taszítja a birodalom legokosabb tanítóját, saját mesterét. A bölcs néhány pillanatig a mélység fölött ing, ám iszonyát és félelmét legyőzve barátságos pillantással búcsúzik tanítványától. A gyermek másnap új tanítót kap, kedvesebbet és alázatosabbat, ha nem is bölcsőbbet az előzőnél.

Lassanként ifjú, komoly férfi növekedik belőle. A császár végül magához kéri. Elmondja neki, hogy kiválasztott, mert életében nem találkozhatott a bűnnel, következésképpen azt sem tudhatja, mi a szép és mi a jó, mi az igaz, és mi a hamis, vagyis tökéletesen alkalmas arra, hogy megtervezze minden idők legkülönösebb építményét. Az ifjú sápadtan hallgat.

Ha elvállalja a feladatot, egyetlen dolgot ismer meg a földi javak mérhetetlen gazdagságából, melyeket eddig gondosan eltitkoltak előle. Tudása ezen egyetlen dologról kimerítő és teljességgel alapos lesz. Ám ha nem vállalja a mérnöki munkát, mehet isten hírével, bántódása nem esik, s élhet úgy, akár a többi ember, mindent megismerhet, amire csak a kedve tartja, ám tudása, ismeretei felszínesek és nyugtalanítóak lesznek.

S mi lenne az az egyetlen dolog?, kérdezi halkán az ifjú.

A császár lehunyja a szemét, majd megsimogatja az ölében heverő majomtetemet.

A boldogtalanság, gyermekem.

S az ifjú bólint és másnap munkába fog. Éjt nappallá téve dolgozik. Nem tudja a Hold állását, a pirkadatot, nem tudja a verőfényt, a délutáni eső kitartó kopogását, csak számol, csak ír, csak dolgozik. Néhány év alatt elkészül. Addigra a császár a birodalom valamennyi építőmunkását számba veszi. S az ifjú mérnök útmutatásával elkezdődik a munka. Munkások ezrei indulnak a világ négy égtája felé, fúrnak és faragnak, falakat és tornyokat emelnek, alagutakat ásnak a föld gyomrába, hidakat vonnak hatalmas folyamok fölé, s a mérnök, aki nem ismeri a bűnt, és nem tudja, hogy mi a szép és mi a jó, mi az igaz és mi a hazug, hol Keleten, hol pedig Nyugaton tűnik föl, újabb és újabb tanácsokat és utasításokat adva a munkásoknak. Halad az építkezés, de valahogy mégsem halad. Az ifjú boldogtalansága szerteömlik a világban, beköltözik a falakba és a repedésekbe, az utak köveibe, a tornyok harangjaiba és a föld mélyébe fúrt járatokba. Miközben a nagy és rettenetes császár boldogan hal meg, és már nem is tud semmi mást a világból, csak a boldogságot. Övé volt a világ legkülönösebb építménye. Éppen csak annyi volt ennek az építménynek a titka, hogy most már mindig építeni fogják, de soha nem fejezhetik be.

Aaron Blumm, Mayer H. Abrams, Ádám József, Ádám Péter, Ághy Attila, Agrippa von Nettesheim, Albert Sándor, Aradi László, Arnaut Daniel, Margaret Atwood, Azorín, B. Kiss Attila, Babette E. Blich, Bacsó Béla, Bagi Ibolya, Bajcsi Cecília [Baka István] Bálint István, Balog Iván, Balog József, Balogh Tamás, Bárdos László, Pio Baroja, Hans Baron, Roland Barthes, Bartis Attila, Bertók István, Svetislav Basara, Georges Bataille, Bazsányi Sándor, Beck András, Belányi György, Alexandr Romanovics Beljaev, Carl Michael Bellman [Benda Balázs] Bende József, Bene Sándor, Bényei Tamás, Beney Zsuzsa, Nyikolaj Bergyajev, Berta Péter, Bertók László, Jean-Marie Beyssade, Bézi László, Bibó István, Bikfalvy Péter, Maurice Blanchot, Alexander Blok, Hans Blumenberg, Bocsor Péter, Rudolf Boehm, Boér Hunor, Bogdán László, Bohár András, Bollobás Enikő, Bombitz Attila, Bonaventure Des Périers, Egon Bondy, ifj. Borbély Béla, Bordás Sándor, Boros János, Bozsik Péter, Gernot Böhme, Paul Braffort, Josif Brodskij, Peter Brook, Martin Buber, Bundula István, Michel Butor, Italo Calvino, Raymond Carver, Stanley Cavell, Chyntia Chase, Chazár Keresztély, Emil Cioran, André Comte-Sponville, Cukor György, E. R. Curtius, Marina Cvetajeva, Czabarka Zsuzsa, Czilczer Olga, Cs. Gyimesi Éva, Csatlós János, Cseicsner Otília M., Csejtei Dezső, Csokonai Vitéz Mihály, Csontos Szabolcs, Csuha István, Dalos Margit, Dárdai Zsuzsa, Darvasi László, Deák Botond, Dékány András, Gilles Deleuze, Demény Péter, Jacques Derrida, René Descartes, Devescovi Balázs, Dobolán Katalin, Stefan Augustin Doinas, Michael Donhauser, Umberto Eco, Eged Péter, Mircea Eliade, Norbert Elias, Ember Lili, Eperjesi Ágnes, Erdei L. Tamás, Erdély Dániel, Erdély Miklós, Esterházy Péter, Farkas Anikó, Farkas Zolt, John Fekete, Fekete László, Fenyvesi Anna, Marsilio Ficino, Ficsku Pál, Filó Réka, Flaisz Endre, Fogarasi György, Michel Foucault, Frankl Aliona, Fux Lehel, Suzi Gablik, Gábor Katalin, Gács Anna, Pedro Cerezo Galán, Gállos Orsolya, Ángel Ganivet, Garaczi László, Gausz András, Géci János, Gergely Ágnes, Bogdan Ghiu, Sandra Gilbert, Ernesto Grassi, Gyenge Zoltán, Gyimesi Timea, Győrei Zolt, Györgydeák György, Haász Ágnes, Hajnóczy Gábor, Peter Handke, Hárs Endre, Hárs György Péter, Hartvig Gabriella, Hász Róbert, Hazai Attila, Martin Heidegger, Heller Ágnes, Rudolf Hervé, Hévizi Ottó, Karl Hoche, Hódósy Annamária, Hugo von Hofmannstahl, Max Horkheimer, Horváth Elemér, Horváth Károly, Horváth Márta, Horváth Viktor, Huszár Imre, Imregh Monika, Iványi Katalin, Drago Jančar, Jandó Péter, Jankovits László, Karl Jaspers, Jász Attila, Viktor Jerofejev, Jónás Csaba, Joó Katalin, Juhász Anikó, Kabdebó Tamás, Katharina Kaever, Kállai Gizella, Kámán Gyöngyi, Karátson Endre, Katona Tünde, Kemény István, Adrienne Kennedy, Hugh Kenner, Anthony Kenny, Kertész Lóránt, Ingomar von Kieseritzky, Kiss Attila, Kiss Olga, Klempáné Faix Dóra, Ivan Klima, Kokas Károly, Kollár Andrea, Kolozsi László, Mirko Kovač, Kovács András Ferenc, Kovács Sándor, Kovács Zoltán, Kőrösi Zoltán, Kötél Emőke, Krémer Sándor, Julia Kristeva, Boško Krstić, Kukorelly Endre, Milan Kundera, Kunszt György, Kurdi Imre, Kurdy Fehér János, Kutor Tünde, Kürtösi Katalin, Laczkó Sándor, Ladik Katalin, Láng Zsolt, László Kinga, Lászlóffy Aladár, Lászlóffy Csaba, Latzkovits Miklós, Lázár István, Michel Lazarin, Lázár René Sándor, Lengyel András, Lengyel Zoltán, C. S. Lewis, Caius Licinius Calvus, Gabriel Liiceanu, Losonczi Alpár, Lovas Ildikó, Lövétei Lázár László, Lőrinczi Laura, Valentin Lustig, Jean-Francois Lyotard, Antonio Machado, Ramiro de Maeztu, Makfalvi Ildikó, Paul de Man, Oszip Mandelstam, Miroslav Mandić, Jean-Luc Marion, Marno János, Francis Marmande, Márton László, Máté Gyula, Marcel Mauss, José Lasaga Medina, Méhes Károly, Méliusz József, Menczel Gabriella, Mészáros Sándor, Meszlényi Attila, Mezei Balázs, Mikola Gyöngyi, Milbacher Róbert, Zarkó Miletovits, Molnár Andrea, Mújdricza Péter, Müllner András, Vladimir Nabokov, Nádas Péter, Nádori Lídia, Nagy András, Nagy Attila Kristóf, Nagy Éva, Nagy Gábor, Nagy József, Jean-Luc Nancy, Németh Gábor, Németh Helga, Neumer Katalin, Constantin Noica, Nyáry Krisztián, Sámát Obedbak, Odorics Ferenc, Omaszta Gyula, Ötvös Péter, Camille Paglia, Octavian Paler, Pál József, Pálfi Norbert, Panek Sándor, Justin Panța, Papp András, Parti Nagy Lajos, Pató Attila, Paulik Antal, Pavlovits Tamás, Peer Krisztián, Georges Perec, Petrus Ramus, Podmaniczky Szilárd, Pongrácz Tibor, Poós Zoltán, Karl Popper, Pósvay Lajos, Pozsvai Györgyi, Rajslí Emese, Rakovszky Zsuzsa, Christoph Ransmayr, Rapai Ágnes, Rastko Mocnik, Rentz Mátyás, Reuss Gabriella, Rainer Maria Rilke, Guiraut Riquier, Joachim Ritter, Jacques Roubaud, Rupp Anikó, S. Balla László, Salman Rushdie, Sáfrány Ákos, Saly Noémi, Sántha Attila, Sári Andrea, J. P. Sartre, Schlachtovszky Csaba, Schmidt Péter, Scholz László, Simon Attila, Simon Balázs, Simon Balázs, Sipos Katalin Márta, Solymosi Bálint, George Steiner, Stoll Béla, Botho Strauss, Patrick Süskind, Szabari Antónia, Szabó Ágnes, Szabó Enéh, Szajbély Mihály, Szántó F. István, Szántó Pál, Szathmári István, Szegi Amondó Zoltán, Szénási Miklós, Szenes Zsuzsa, Szigeti Csaba, Szijj Ferenc, Szijj Kamilla, Szilasi László, Szkárosi Endre, Szőke Katalin, Szőnyi György Endre, Takáts Gyula, Takáts József, Tandori Dezső, Tatár Sándor, Tenke István, Térey János, Thomka Beáta, Tillmann J. A., Tom Tit, Tolnai Ottó, Tompa Gábor, Tóth Sándor, Tóth Tünde, Török Dalma, Dubravka Ugrešić, Újfalusi Németh Jenő, Miguel de Unamuno, Urmuz, Utasi Anikó, Utasi Csilla, V. Szabó László, Judita Vaiciunaitė, Vajda Mihály, Vajda Rózsa, Váraday Róbert, Vasadi Péter, Vástyán Rita, Vecsernyés Imre, América Vicuña, Visky András, Vofkori Mária, Vörös István, Branka Vuković, Paul York von Wartenburg, Wellhammer Zolt, Ludwig Wittgenstein, William Wordsworth, Robert Wrigley, Marguerite Yourcenar, Z. Kovács Zoltán, Zajzon Ildikó, Zalán Tibor, Zeke Gyula, Zelei Miklós, Slavoj Žižek, Andrea Zlatar, Armando F. Zubizarreta, Louis Zukofsky, Zsávolya Zoltán, Zsélyi Ferenc, Zsolnay László